

Aasialainen sukutausta, suomalainen elämä:

**Naisten kokemuksia ja
tulkintoja toiseudesta**

Saara Pellander

**Web Reports No. 23
Siirtolaisuusinstituutti
2007**

Saara Pellander

**Aasialainen sukutausta,
suomalainen elämä:**

Naisten kokemuksia ja tulkintoja toiseudesta

TURUN YLIOPISTO

Poliittisen historian laitos / Yhteiskuntatieteellinen tiedekunta

PELLANDER, SAARA: Aasialainen sukutausta, suomalainen elämä:

Naisten kokemuksia ja tulkintoja toiseudesta

Pro gradu -tutkielma, 152 s., 3 liites.

Poliittinen historia

Marraskuu 2006

Tämän tutkielman tarkastelun keskiössä ovat ihonvärin, sukupuolen ja identiteetin yhteydet. Työn lähtökohtana on selvittää, kokevatko suomea äidinkielenään puhuvat naiset, jotka ihonväritään/ulkonäöltään poikkeavat keskivertosuomalaisesta, että heidän ihonväriinsä ja perhe-taustansa vaikutta ihmisten suhtautumiseen heihin. Haastattelemalla juuri naisia yritän selvittää, kokevatko etelä-/kaakkoisaasialaiset naiset toiseuttamisen muotoja, jotka perustuvat stereotyyppioihin tummaihoisesta aasialaisesta naisesta. Työssä ei tarkastella vain, millaisia kokemuksia haastateltavilla on, vaan etenkin sitä, millaisia merkityksiä he kokemuksilleen antavat.

Primääriaineistona toimii yhdeksän puolistrukturoitua teemahaastattelua. Haastateltavien jompikumpi vanhemmista on Etelä-/Kaakkois-Aasian maista tai haastateltavia on adoptoitu Etelä- ja Kaakkois-Aasian maista Suomeen. Haastateltavien haussa kriteereinä oli, että he ovat varttuneet Suomessa, puhuvat Suomea äidinkielenään ja ovat täysi ikäisiä.

Tutkimus on luonteeltaan kvalitatiivinen. Aineistoa analysoidaan diskurssianalyysin menetelmin, joskaan työssä ei orjallisesti käytetä vain yhden diskurssianalyttisen suuntauksen menetelmiä. Haastattelujen analyysissä on käytetty kvalitatiiviseen tutkimukseen tarkoitettua QSR NUD*IST -tietokoneohjelmaa, jonka avulla haastattelutekstiä on koodattu ja analysoitu.

Haastateltavilla on runsaasti kokemuksia toiseuttamisesta ja syrjinnästä. He harvoin puhuvat syrjivistä kokemuksista rasismina; sen sijaan he käyttävät vähättelyä yhtenä keinona tulkita alkuperäänsä ja ihonväriinsä liittyviä syrjintäkokemuksia. He kokevat olevansa naisina seksualisoivien stereotyyppien kohteina. Toiseuttaviin katseisiin, rasistisiin solvauksiin ja ihmisten kyselyihin heidän alkuperästään haastateltavat sanovat olevansa tottuneita. Retoriikka tottumisesta korvaa muita vaihtoehtoisia ja mahdollisesti kielteisiä suhtautumistapoja ja toimiikin yhtenä keinona selviytyä rasistisista kokemuksista.

Syrjintäkokemukset eivät vaikuta haastateltavien identifioitumiseensa suomalaisina. Suomalaisuus on käsite, jossa he liikkuvat samanlaisuuden ja erilaisuuden välimaastossa. He korostavat olevansa tavallisia suomalaisia; toisaalta heillä on tarve ottaa etäisyyttä suomalaisina pidettyihin tapoihin korostamalla omaa erilaisuuttaan keskivertosuomalaiseen verrattuna.

Avainsanat: erilaisuus, identiteetti, kansainvälinen adoptio, minäkuva, rasismi, suomalaisuus, syrjintä, toiseus, visuaalisuus

Esipuhe

Mikään tutkielma ei synny ilman tutkimusideaa. Kiitän *Miila Niemistä* luottamuksesta ja siitä, että hän sai minut aikoinaan omalla tarinallaan tutkimaan tässä käsillä olevaa aihetta laajemmin. Suuri kiitos kuuluu ohjaajilleni, Siirtolaisuusinstituutin tutkimusjohtaja johtaja *Elli Heikkilälle* ja Helsingin yliopiston yhteiskunta-historian tutkijatohtori *Johanna Valeniukselle*. Haluan kiittää heitä kaikesta antamastaan palautteesta ja tuesta. Heidän innostuksensa aihettani kohtaan on ollut rohkaiseva kannustin. Kiitän poliittisen historian laitosta ja erityisesti laitoksenjohtaja *Timo Soikkasta* siitä, että hän mahdollisti ja tuki tämän työn valmistumista. Ja kiitos *Marja Haavistolle*. Hänen pettämätön kielikorvansa ja kärsivällinen korjausapunsa ovat olleet korvaamattomat.

Turussa marraskuussa 2006

Saara Pellander

Sisältö

1 Johdanto	2
1.1 Homogeenisen suomikuvan horjuttaminen	2
1.2 Tutkimuskysymykset ja tarkastelun keskeiset käsitteelliset lähtökohdat	4
1.3 Teemahaastattelun ja diskurssianalyysin teoriasta ja toteutuksesta	10
1.4 Tutkimuksen rakenne	18
2 Kokemuksia toiseudesta	19
2.1 ”Puhuuko se sun kaveri suomea?” – Kieli toiseuden määrittelijänä	19
2.2 ”Katso isä musta mies!” – Toiseuttavat katseet.....	27
2.3 ”Semmoista pientä huutelua” – Rasismista selviytyminen.....	36
3 Eksoottinen aasialaisnainen	46
3.1 ”Ostettu vaimo tai prostituoitu” – Stereotypiat ja niiden kokeminen.....	46
3.2 ”Jotkut tosiaan on vähän semmoisia että tykkää tummista tytöistä” – Kiinnostus eksoottisesta toisesta	53
3.3 ”Ei kukaan halu olla mikään tusinatavaraa” – Erilaisuus erottautumisena	60
4 Suomalaisuuden rajoilla	67
4.1 ”Suomalaisen kuuluu olla ylpeä maastaan” – Suomalaisuuden merkityksiä	67
4.2 ”Mistä olet kotoisin?” – Kyseenalaistettu suomalaisuus	77
4.3 ”Me ollaan rakennettu peilikuvana ittellemme” – Identiteettidiskurssit.....	86
5 Lopuksi	96
5.1 Omien identiteettiensä määrittelijöitä.....	96
5.2 Tutkimusprosessin ja -tuloksien arviointi	98
5.3 Kohti moninaisempaa suomalaisuutta?	101
Lähteet	103
Liitteet	110

1 Johdanto

1.1 Homogeenisen suomikuvan horjuttaminen

- *Hän kulkee kadulla ja kuulee jonkun huutavan ”mene kotiin neekeri”. Hän ei kohota katsettaan ja jatkaa matkaa. Hän käy ystäviensä kanssa ravintolassa, kuulee jonkun kysyvän, kuinka paljon hän velottaa yhdestä yöstä, ja yrittää olla välittämättä siitä. Kun häneltä kysytään, mistä hän on kotoisin, hän kertoo olevansa tavallinen suomalainen. Kun häneltä ei kysytä mitään, hän ylpeänä korostaa omaa erilaisuuttaan.*

Suomessa elää yhä enemmän ihmisiä, joiden kasvatusta, kielitaito ja kulttuurinen tausta eroavat muista suomalaisista mutta joita ei kuitenkaan ensikontaktissa pidetä suomalaisina. Siinä missä somalialainen suomea puhuva nuori ei enää herätä kovinkaan suurta hämmästyksiä, on ihmetys kuitenkin suurempi, kun aikuinen, tummaihoisen naisen taitaa sujuvaa suomenkieltä. Viime vuosina keskusteluohjelmissa ja lehtipalstoissa malli Lola Wallinkoski (os. Odusoga), Bangladeshista Suomeen adoptoitu liikunnanohjaaja ja kirjailija Anu Mylläri, suomalais-israelilaistaustainen kirjailija Ranya Paasonen (os. El Ramly) tai palestiinalainen toimittaja Umayya Abu-Hanna ovat tehneet julkisesti tunnetuiksi kasvot ja tarinat, jotka eivät sovi perinteiseen kuvaan vaaleasta Suomi-neidosta¹.

Vaikka julkisuudessa esiintyvät naiset voivat tehdä tarinansa, taustansa ja kokemuksensa tunnetuiksi laajalle yleisölle, jäävät he kuitenkin yksittäistapauksina erikoiseen asemaan. Vaikka hyväksymmekin ”meidän Lolamme”, se ei vielä kerro mitään siitä kuvasta, mikä suomalaisuudesta ja erilaisuudesta yleensä vallitsee. Suomessa 70-luvulla alkanut kansainvälinen adoptio on lisääntymässä koko ajan², ja Suomeen muuttaa yhä enemmän – joskin muihin eurooppalaisiin maihin verrattuna vielä hyvin vähäisessä määrin – monen näköisiä ihmisiä, jotka rakentavat pysyvän elämän täällä, eivätkä kaikki ”erilaisina” pidetyt suomalaiset mahdu lehtien kolumneihin ja television keskusteluohjelmien sohville. Siksi onkin tärkeää tutkia ja kuulla niiden ihmisten tarinoita, jotka ovat varttuneet sen ajan Suomessa, jossa maahanmuutto ja kansainvälinen adoptio olivat hyvin poikkeuksellisia ilmiöitä.

Monikulttuurisuuteen, maahanmuuttoon, identiteettiin ja toiseuteen keskittyvä tutkimus on Suomessa suhteellisen nuorta. Suomessa on muihin eurooppalaisiin maihin verrattuna alettu kyseenalaistaa perinteistä Suomi-kuvaa suhteellisen myöhään, ja tutkimuksissa korostetaan usein, että Suomi on ennen 1990-luvun lisääntynyttä maahanmuuttoa ollut erittäin homogeeninen maa. Myytti Suomen homogeenisuudesta ja siitä, että monien erilaisten suomalaisuuksien rinnakkaiselo olisi kehittynyt vasta viime vuosina, ei kuitenkaan pidä paikkaansa. Harvalla maalla on niin pitkät kokemukset ”erilaisuudesta” kuin Suomella. Suomen niin sanotut perinteiset vähemmistöt kuten saamelaiset ja romanit jäävät helposti tarkastelujen ulkopuolelle, kun pohditaan Suomen erilaisuuden sietokyvyn historiaa. Monikulttuurisuus ei siis ole Suomessa kovinkaan uusi ilmiö, mutta ei se ole sitä muuallakaan: ei minkään maan väestö ole kehittynyt ilman vuorovaikutusta muiden kulttuurien kanssa.³

¹ Suomi-neitoon liitetyistä käsityksistä ja merkityksistä, ks. Valenius 2004.

² Adoptioerheet ry:n mukaan Suomeen tuli vuonna 2004 kansainvälisen adoption kautta 289 lasta, enemmän kuin koskaan aikaisemmin.

³ Lehtonen & Löytty 2003, 7.

Lehtosen ja Löytyn mukaan ”Suomessa ei ole ollut kulttuuria pluralisoivaa vahvaa keskiluokkaa ja sivistyneistöä. Tämä perinne ilmenee yhä ainakin jonkinasteisena yhtenäiskulttuurin korostamisena ja erilaisuuden sietokyvyn suhteellisenä kehittymättömyytenä.”⁴ Suomen pitkistä monikulttuurisuuden historiasta huolimatta vallitseva kuva siitä, minkälainen ihminen voi olla suomalainen, näyttää edelleen olevan hyvin rajoittunut. Visuaalisuus ja ulkonäkö vaikuttavat suuresti ihmisen päätökseen siitä, minkä maalaiseksi hän toisen henkilön määrittelee. Suomessa tutkimus katseiden merkityksistä erilaisuuden määrittelyssä keskittyy paljolti nuorisotutkimukseen. Aikaisempi tutkimus on keskittynyt tutkimaan lähinnä nuoria maahanmuuttajia⁵, kun taas huomattavasti vähemmän on tutkittu aikuisia, niin sanottuja toisen sukupolven maahanmuuttajia, jotka ovat Suomessa asuvia, mutta kuitenkin sukutaustaltaan ulkomaalaisia. Suomessa syntyneiden tai Suomeen adoptoitujen tummaihoisten nuorten kokemuksia tutkinut Anna Rastas muistuttaakin, että rasismi mielletään vahvasti maahanmuuttajien ongelmiksi, vaikka Suomessa elää yhä enemmän sellaisia, joiden toinen vanhemmista ei ole taustaltaan suomalainen tai jotka on adoptoitu ulkomailta Suomeen.⁶ Näitä ’väliinputoajia’ ei nähdä perinteisinä maahanmuuttajina, mutta he kuitenkin poikkeavat ulkonäöltään ja taustaltaan Suomen valtaväestöstä.

Varsinkin Suomen ulkopuolella tehdyissä tutkimuksissa on todettu, että tutkimus rasismista, erilaisuudesta, toiseuttamisesta ja identiteetistä vaatii – samoin kuin lähes jokainen tutkimusaihe – sukupuolispesifistä tarkastelutapaa.⁷ Suomalainen sukupuolispesifi tutkimus keskittyy lähinnä maahanmuuttajanaisten kokemuksiin, joiden elämäntausta- ja tarina on kuitenkin hyvin erilainen kuin sellaisen henkilön, joka on aina asunut Suomessa. Vaikka suomalaisuutta ja suomalaisuuteen liitettyjä käsityksiä ja merkityksiä on käsitelty sukupuolinäkökulmasta,⁸ tarkastelun ulkopuolelle jäävät näissäkin tutkimuksissa perinteiseen Suomi-kuvaan mahtumattomien naisten omat kokemukset. Tämä tutkimus pyrkii yhdistämään adoptiotutkimuksen, identiteettitutkimuksen, erilaisuuden ja toiseuden tutkimuksen, rasismitutkimuksen, toisen sukupolven maahanmuuttajien tutkimuksen sekä naistutkimuksen antimia ja tarkastelemaan, millaisia kokemuksia Suomessa varttuneilla, suomea äidinkielenään puhuvilla naisilla, joiden kummatkin biologiset vanhemmat tai jompikumpi vanhemmista on kotoisin jostakin Etelä- tai Kaakkois-Aasian maasta, on toiseuttamisen, sukupuolen ja identiteetin yhteyksistä.

Ennen tämän tutkimuksen tarkempien tutkimuskysymysten erittelyä herää kysymys tutkijan omista motiiveista tarkastella juuri toiseuteen, erilaisuuteen ja identiteettiin liittyviä kysymyksiä. Tutkimusnäkökulman rajaamisessa syntyy usein ”me ja muut” -asetelma, ja tutkijan oma paikka tässä asetelmassa vaikuttaa aina siihen, mistä näkökulmasta hän aihettaan tarkastelee. Olen syntynyt Saksassa suomalaisen äidin ja saksalaisen isän lapsena. Muutettuani vasta aikuisena Suomeen tarkastelen suomalaisuuteen ja sen ehtoihin liittyviä keskusteluja aina myös ulkopuolisin silmin. Oma suomalainen nimeni sekä vaalea ihonvärini takaavat minulle kuitenkin sellaisen elämän Suomessa, jossa syrjintäkokemukset rajoittuvat lähinnä vitsailuihin oman kotimaani sotahistoriasta. Proseminaarityötäni varten haastattelin turkulaista, Suomessa syntynyttä ja koko elämänsä Suomessa elänyttä naispoliitikkoa, jonka isä on Bangladeshista. Haastattelu käsitteli mediakohua, jonka uhriksi hän joutui, kun turkulainen kaupunginvaltuutettu Olavi Mäenpää levitti tämän naisen alastonkuvia julkisuuteen. Kuvista käyty keskustelu

⁴ Lehtonen & Löytty 2003, 8.

⁵ Harinen 2000; Honkasalo 2001; Kosonen 1994; Kosonen 2000.

⁶ Rastas 2002, 3.

⁷ Ks. erityisesti hooks 2001; muutoin sukupuolen ja rodun yhteyksiä tarkastelevat mm. hooks 1994; Bhavnani 2001, Wiegman 1995, Ahmed 2000.

⁸ Ks. mm. Gordon, Komulainen & Lempiäinen 2002; Valenius 2004.

mediassa ja kaupunginvaltuustossa lopetti kyseisin naisen poliittisen uran. Haastattelussa hän kertoi, kuinka häntä tummasta ihonväristään johtuen pidetään yleensä ulkomaalaisena. Hän kertoi myös paljon kokemuksista, joissa hänen aasialainen perhetaustansa ja tumma ihonväriinsä vaikuttavat miesten suhtautumiseen häneen. Hän koki olevansa eksotisoitu toinen omassa kotimaassaan. Tämän pro gradu -tutkielman tutkimusaiheen innostajana toimi kysymys siitä, ovatko proseminaariryötäni varten haastattelemani naisen kokemukset yleistettävissä eli onko Suomessa muita aikuisia naisia, joilla on samanlaisia kokemuksia?

1.2 Tutkimuskysymykset ja tarkastelun keskeiset käsitteelliset lähtökohdat

Tämän tutkimuksen tavoitteena on selvittää teemahaastattelujen⁹ analyysin avulla, millaisia merkityksiä naiset, jotka ovat kasvaneet Suomessa mutta joilla on etelä- tai kaakkois-aasialainen sukutausta, antavat mahdollisille poissulkemisen ja syrjinnän kokemuksille ja miten muiden ihmisten suhtautuminen heihin vaikuttaa heidän omaan identiteettiinsä. Haastateltavina on ainoastaan naisia, sillä pyrin selvittämään, kokevatko he toiseuttamista¹⁰, joka pohjautuu nimenomaan stereotypioihin aasialaisista tai tummaihoisista naisista. Tarkastelen myös, millaisia merkityksiä he itse antavat oman sukupuolensa vaikutukselle siihen, miten heihin suhtaudutaan. Sekä toiseuteen, rasismiin, sukupuoleen että identiteettiin liittyvissä kysymyksissä haluan selvittää sekä sitä, mitä haastateltavat kertovat, että myös sitä, millaisia diskursiivisia strategioita heillä on käytettävissään. Työn diskursianalyttinen lähestymistapa, jota selvitetään luvun 1.3 yhteydessä tarkemmin, yhdistää sisällönanalyysiä, kertomuksen rakenteiden ja merkitystasojen selvittelyä.

Yllä esitetyssä kysymyksenasettelussa esitetyt termit kuten toiseus, rasismi, stereotypia, sukupuoli ja identiteetti vaativat tarkempaa määrittelyä. Niihin liitetään niin monenlaisia tulkintoja ja merkitystasoja, että niiden määrittely ohjaa paljolti työn teoreettista viitekehystä, jonka sisällä haastatteluja analysoidaan ja ymmärretään. Tässä työssä ei käytetä lainkaan ”rodun” tai ”etnisyyden” käsitettä, paitsi siinä tapauksessa, että nämä ovat jonkun toisen tutkijan käyttämiä, jonka lausumaan viitataan. ”Rodun” käsitteen alla rodullistamisen määrittelyn yhteydessä; etnisyys taas ei mielestäni ole tässä analyysissä sopiva käsite, koska sillä viitataan monesti myös kulttuuriseen ja/tai kielelliseen erilaisuuteen ja se asetetaan niin sanotun ”etnisen ryhmän” oman identifikaation perustaksi.¹¹

Toiseus

Toiseus-käsitettä pidetään yleensä erilaisten valtahierarkioiden purkamiseen käytettynä tutkimuksellisena työkaluna.¹² Käsitteet ”toiseus” ja ”toiseuttaminen” viittaavat sekä toiseuttajaan että myös toiseutettuun. Kun joku henkilö esiintyy toiseuttajana, tämä tarkoittaa, että hän on etuoikeutetussa asemassa: hän määrittelee itsensä suhteessa johonkin toiseen ihmiseen ja tekee itsestään ensisijaisen ja toisesta toissijaisen.¹³ Kuten tässä työssä tuodaan myöhemmin vielä esiin, on toiseuttaminen myös vahvasti yhteydessä vieraan käsitteeseen.

Sara Ahmedin mukaan henkilön näkeminen vieraana tarkoittaa, että hän ei ole meille täysin vieras, tuntematon henkilö, vaan että meillä on jo valmis ajatus siitä, kenet määrittelemme

⁹ Teemahaastattelun ja haastattelututkimuksen määrittelystä ja metodeista, ks. sivu 18.

¹⁰ Määrittelen toiseus-käsitettä myöhemmin tämän alaluvun yhteydessä.

¹¹ Etnisyyden käsitteestä, ks. mm. Banks 1996; Eriksen 2002; Song 2003.

¹² Löytty 2005b, 163.

¹³ Lehtonen 2004 b, 259.

vieraaksi ja ketä ei. Näin vieras on jo etukäteen vieraaksi määritelty.¹⁴ Itse ymmärrän toiseuden ja toiseuttamisen prosessia samalla tavalla kuin Ahmed käsittää vieraan tunnistamista. Kun toiseutetaan, toiseuttajalla on jo valmis kuva siitä, kenet hän määrittelee itseensä nähden toisena. Kun puhun haastateltavieni kokemuksen analyysissä toiseuttamisen prosesseista, viittaan siis siihen, kuinka heidät puheiden ja käyttäytymisen kautta määritellään vieraiksi. Ymmärrän toiseuttamisen enemmän aktiivisena prosessina kuin staattisena käsityksenä. Toisin kuin ”vieraus” ja ”vieraana näkeminen”, viittaa ”toisuus”-käsite vahvemmin siihen, että toiseuttava henkilö aktiivisesti toiseuttaa joillain sanoilla tai teoilla. Kun pidän toista henkilöä pelkästään ”vieraana”, se ei sisällä ajatusta valtahierarkioista; voihan vieraaseen asiaan tai ihmiseen suhtautua myös uteliaisuudella ja kiinnostuksella.

Toisuus ei ole välttämättä aina yhteydessä marginalisointiin. Hallin mukaan toisuus ei ole valtavirrasta poikkeava erillisyys, vaan lähinnä keskeinen osa oman identiteetin muodostamisen prosessia.¹⁵ ”Subjektiviteetti voi saada alkunsa ja käsitys minästä muotoutua ainoastaan niiden symbolisten ja tiedostamattomien suhteiden kautta, joissa pikkulapsi ponnistelee itselleen ulkopuolisen – toisin sanoen itsestään eroavan – merkityksellisen Toisen kanssa.”¹⁶ Itse käytän toisuuden käsitettä kuitenkin sen suppeamassa merkityksessä: ei niinkään kaikkena oman itsensä ulkopuolella olevana, oman itsensä rakentamisen ja tunnistamisen prosessina, vaan ennemminkin ensisijaistamisena tai toissijaistamisena, poissulkemisena ja erillisuuden korostamisena.

Toiseuttamisen tarkastelun vaara piilee siinä, että se korostaa toiseuttamiseen liittyviä tietynlaisia määriteltyjä piirteitä, tämän työn puitteissa ihonväriä ja sukupuolta. Näin saattaa syntyä asetelma, jossa muita eriarvoisuuksia tuottavia eroja jää tarkastelun ulkopuolelle. Samalla erilaisten alistusten päällekkäisyys ja ristivetoisuus saattaa jäädä tietynlaisen määritellyn ”toisuuden” varjoon.¹⁷

Tutkimalla etelä- tai kaakkoisaasialaisen sukutaustan omaavien naisten käsityksiä identiteetistä, sukupuolesta ja toisudesta en väitä, että nämä asiat olisivat näiden naisten identiteetin keskeisimpiä määrittelijöitä. Ihonvärin ja sukupuolen yhteyksiä tarkastelevan tutkijan on varottava, ettei hän tulkitse kaikkien asioiden liittyvän haastateltavien ihonväriin ja sukupuoleen. Haastattelemillani naisilla voi olla kokemuksia, jotka ovat hyvin yksilöllisiä eivätkä liity millään tavalla heidän ulkonäkönsä tai sukupuoleensa. Tutkijan on siis vältettävä leimaavia kategorioita tutkiessaan uutta kategorisointia. Vaikka siis olenkin tietoinen iän, yhteiskunnallisen aseman, koulutuksellisen taustan ja muiden seikkojen vaikutuksista monenlaisten toiseuttamisten syinä, olen valinnut tässä työssä juuri sukupuolen ja ihonvärin tarkasteluni lähtökohdaksi. Tämä ei kuitenkaan tarkoita, että nämä asiat määrittelisivät haastateltavien elämää tai että heidät tulisi nähdä pelkästään värillisinä ja sukupuolitettuina toisina. Haluan päinvastoin selvittää, miten he itse kuvaavat muiden ihmisten suhtautumista heihin ja kokevatko he, että heidän ulkonäkönsä ja sukupuolensa vaikuttaa tähän suhtautumiseen.

Rasismi

Rasismien laajamittainen määrittely on niin moniulotteinen, että siitä voisi tehdä erillisen tutkimuksen. Sen määrittelyyn eri tutkimuksen koulukunnissa, eri tieteenaloissa, eri maissa sekä rasismien termin käsittehistoriaan ei tämän työn puitteissa ehditä paneutua. Anna Rastas tote-

¹⁴ Ahmed 2000, 21–25.

¹⁵ Hall 1999, 152–160.

¹⁶ Hall 1999, 158–159.

¹⁷ Löytty 2005b, 174.

aakin Jenkinsiin viitaten, että ”rasismia on määritelty niin monin tavoin, että määritelmiä on epäilty olevan yhtä paljon kuin rasismien tutkijoidenkin”¹⁸. Joudun jättämään monia tulkintoja rasismista tarkastelun ulkopuolelle, koska ne eivät ole tämän työn kannalta relevantteja. Siksi esitän tässä vain niitä rasismien teoreetikkoja, joiden katson olevan keskeisiä ja joiden käsitykset ovat vaikuttaneet omaan tulkintaani rasismien määrittelystä. Erittelen sitten, miten rasismi tässä työssä ymmärretään ja millä tavalla sitä käsitellään haastattelujen analyysissä. Pohdin sen jälkeen rasismien ja niiden sanotun rodullistamisen yhteyksiä.

Rastas nostaa esille, että 1930-luvulla fasistien oppia, joka perustui rotuoppiin, kutsuttiin rasismiksi (saksaksi rasismi on ”Rassismus”, Rasse=rotu). Pian rasismien käsitettä käytettiin kuitenkin näitä oppeja kritisoiduna ilmaisuna.¹⁹ Rasismista on olemassa suppea ja laajempi määritelmä. Suppean määritelmän mukaan sillä viitataan vain sellaiseen toimintaan, joka on tietoisista, vihamielistä ja joka tuottaa tarkoituksellista vahinkoa.²⁰ Laajemmat rasismien määritelmät taas ottavat huomioon myös rasismien taustalla vaikuttavat yhteiskunnalliset suhteet. Rasismilla tarkoitetaan silloin myös eriarvoisuutta tuottavia diskursseja, kuten diskursseja rodusta ja toiseudesta.²¹ Rastas korostaakin, että ”rasismiksi kutustaan paitsi aatteita ja asenteita, myös toimintaa ja toiminnan seurauksia.”²² Rasismiteorian klassikko Robert Milesin mukaan rasismi tulisi nähdä ennen kaikkea ideologiana, hänen mukaansa se, että rasismilla viitataan myös tarkoituksellisiin ja/tai tahattomiin prosesseihin ja niiden seurauksiin, on johtanut käsitteen inflaation, koska se viittaa yhä laajempaan ilmiökenttään.²³ Perusteluna tämän inflaation ongelmallisuuteen Miles käyttää niin sanotun institutionaalisen rasismien esimerkkiä. Institutionaalisen rasismimääritelmän mukaan rasismiksi määriteltyjä ovat ”kaikki ne prosessit, jotka tarkoituksellisesti tai tarkoittamatta johtavat jonkin alistetun ryhmän jatkuvaan syrjintään”²⁴ Miles huomauttaa, että tarvitaan erilaisia vastatoimia silloin, jos syrjintä johtuu tahallista toimista, jotka perustuvat uskoon rodusta ja niiden välisistä hierarkioista, kuin silloin, jos syrjäytyminen on joidenkin päätösten tahaton seuraus.²⁵

Myös Karmela Liebkind kokee, että rasismi on kokenut käsitteenä inflaation. Liebkindin mukaan rasismien alkuperäinen määritelmä on Brombergin: ”Rasismi koostuu sarjasta kuvitelmia, joiden mukaan tietty ihmisryhmä on toista ryhmää moraalisesti, älyllisesti ja kulttuurin suhteen ylivoimainen ja jonka ylivoimaiset ominaisuudet periytyvät sukupolvelta toiselle.”²⁶

Rastas huomauttaa, että niin sanotun klassisen, vanhan, tieteellisen tai biologisen rasismien (joka perustuu ihmisten biologiseen eriarvoisuuteen) sekä niin sanotun kulttuurisen tai uuden rasismien (joka perustuu ajatukseen kulttuurien eriarvoisuudesta) erottelu on ongelmallinen, koska se antaa ymmärtää, että uusi rasismi olisi korvannut vanhan. Toinen biologisen ja kulttuurisen rasismien erotteluun liittyvä ongelma on kulttuuristen ja biologisten ajattelutapojen yhteenkietoutuneisuus; yleensä on vaikea erottaa, kumpi ajatusmalli on vaikuttanut enemmän ihmisten ajatteluun.²⁷

¹⁸ Rastas 2005, 73.

¹⁹ Rastas 2005, 72.

²⁰ Rastas 2005, 73.

²¹ Rastas 2005, 74–75.

²² Rastas 2005, 72.

²³ Miles 1994,

²⁴ Miles 1994, 78.

²⁵ Miles 1994, 78.

²⁶ Blombergin määrittelyä siteeraa Liebkind 1996, 205.

²⁷ Rastas 2005, 76–78.

En aio tässä osallistua rasismien määrittelyä käytyihin keskusteluihin. Itse määrittelen rasismia käyttäytymis-, ajatus- ja puhutapana, jossa ihmisryhmä tai yksittäinen henkilö määrittelee toisen henkilön tai ihmisryhmän ominaisuuksia ihonvärin, kulttuuritaustan tai syntyperän perusteella ja käyttää näitä ominaisuuksia tämän henkilön tai ryhmän poissulkemiseen ja alempiarvoisemmaksi määrittelyyn. Yhdyn näkemyksiin rasismien diskursiivisesta luonteesta; sosiaalista todellisuutta rakentavat diskurssit tuottavat eriarvoisuutta ja määrittelevät poissulkemisen rajoja ja niiden hierarkioita.

Rodullistaminen

Harvassa tutkimuksessa puhutaan rasismista ilman, ettei samalla käsiteltäisi myös rodullistamisen prosessia. ”Rodun” ja rodullistamisen käsitteisiin liittyy monenlaisia ongelmia. Niin sanottu rotuoppi eli ajatus siitä, että ihmisiä voisi heidän biologisten ominaisuuksiensa mukaan luokitella erilaisiin ryhmiin, jotka asetetaan keskenään hierarkiseen järjestelyyn, on osoitettu moneen otteeseen tieteellisesti vääräksi.²⁸ Vaikka rotuoppeja yleensä sijoitetaan kaukaiseen menneisyyteen, on Suomessakin vielä 60-luvun koulukirjoissa opetettu, että ihmiskunta olisi jaettavissa erilaisiin rotuihin, jotka voi keskenään asettaa paremmuusjärjestykseen.²⁹

Löytyn mukaan niin sanottu rodullistaminen ”on yksi voimallisimpia toiseuttamisen muotoja. Toiseuttaminen tai toiseksi tekeminen (engl. *othering*) kuvaa sitä prosessia, jolla jostakin tai jostakusta tehdään ’meidän’ silmissämme toinen. ’Rotuun’ liittyviä ja siihen monesti yhteen kietoutuvia toiseuttamisen lajeja ovat esimerkiksi lapsellistaminen, luonnollistaminen, esteti-soiminen, eksotisoiminen, primitivisoiminen, erotisoiminen ja stereotyyppittely.”³⁰ Rodullistamisen yksi keskeisin piirre on, että niin sanottuja ”valkoisia” ei nähdä rotuna. Vaaleaa ihonväriä pidetäänkin yleensä ihmisen normina, josta rodullistetut toiset poikkeavat.³¹ Milesin mukaan rodullistamisella taas viitataan siihen, että ihmisiä luokitellaan biologisten piirteidensä mukaisesti itseään biologisesti uusintavaan ryhmään.³² Miles erottaa rodullistamisen ja rasismien siten, että ”ihonväriin perustuva merkityksellistaminen lajittelee ihmisiä, mutta toisin kuin rodullistamisen prosessissa, rasismissa Toisen kielteiset tuntomerkit heijastavat samalla Itsen myönteisiä tuntomerkkejä. Rasismi edellyttää näin rodullistamisen prosessia, mutta erotuu siitä nimenomaisen kielteisesti arvetun osatekijän perusteella.”³³ [sic!]

Rotu-käsite (”race”) on laajalti käytössä niin Englannissa kuin USA:ssakin³⁴, ja usein rodullistamisen ja rodun käsitettä ei englanninkielissä tutkimuksessa nähdä mitenkään ongelmallisena. Päin vastoin, viittaukset eri ”rotujen” kohteluun ja syrjintään nähdään tärkeänä osana rasismien vastaisessa taistelussa.³⁵ Rastas tuo esiin, kuinka rodun käsitteen välttämistä on pidetty rotuajatteluun perustuvan toiminnan ohittamisena, koska on ajateltu, että rotu-käsitteen käyttö tekee näkyväksi erilaisten ”rotujen” olemassaoloon ja eriarvoisuuteen perustuvaa syrjintää ja ajattelua. Toisaalta rotu-käsitteen käyttöä vältetään ja kritisoidaan siksi, että käsitteen käyttö uusii ja ylläpitää ajatuksen erilaisista ”roduista”.³⁶ Itse käytän tässä työssä termiä ”rotu” sil-

²⁸ Rastas 2005, 78; ks. myös Isaksson & Jokisalo 1998.

²⁹ Paasi 1998, 231.

³⁰ Löytty 2005a, 91.

³¹ Dyer 1997.

³² Miles 1994, 113.

³³ Miles 1994, 117.

³⁴ Miles 1994, 104.

³⁵ Rastas 2005, 81.

³⁶ Rastas 2005, 84–85.

loin, kun haastateltavat itse käyttävät sitä, tai silloin, kun se on lainaus tai parafrasi toisen tutkijan teoksesta, missä ”rodun” käsitettä on käytetty. Valitsen siis käsitteen totaalisen sensuroinnin ja sen käyttämisen välttämättömyyden syrjinnän osoittamiseksi välisen keskitien: puhun rodullistamisesta silloin, kun ihmisten käyttäytyminen perustuu ajatukseen ihmisten ihonväriin ja biologiseen alkuperään liittyviin erilaisiin ominaisuuksiin, kuten myös silloin, kun haastateltavat itse kokevat, että heidät nähdään ”rodullistettuina”. Tulen käyttämään ”rodun” käsitettä kuitenkin aina lainausmerkeissä: joko lainauksena haastattelusta tai kirjallisuudesta tai siksi, että pyrin osoittamaan termin ongelmallisuutta ja sitä, että ”rotu” on ideologinen käsite³⁷ ja sosiaalisesti tuotettu kategoria.³⁸

Stereotypia

Vaikka stereotypia onkin arkipuheessa vakiintunut käsite, määrittelen tässä lyhyesti, mitä tarkoitan, kun viittaan työssäni stereotypioihin. Laajin stereotypian määrittely on Wetherellin ja Potterin siteeraama Stephanin käsitys siitä, että stereotypiat ovat sosiaaliseen ryhmään liitettyjä ominaisuuksia.³⁹ Biernatin ja Dovidon mukaan “‘stereotype’ has traditionally referred to the content of an assumed set of characteristics associated with a particular social group or type of person.”⁴⁰

Mielestäni stereotypian määrittelyssä keskeistä on se, että jostain käyttäytymisestä tai muusta tehdään ominaisuus, joka yleistetään kaikkia ryhmän jäseniä koskevaksi. Se, että joku tutkija osoittaa, että suomalaisilla nuorilla on enemmän mielenterveysongelmia kuin ruotsalaisilla nuorilla, ei ole stereotypia. Stereotypia on, että oletetaan, että koska henkilö on suomalainen nuori, hänellä on enemmän mielenterveysongelmia kuin ruotsalaisilla nuorilla. Keskeistä on ominaisuuksien olettaminen tarkistamatta, pitävätkö nämä kyseisen henkilön tai ryhmän kohdalla paikkansa. Sosiaalipsykologisen määrittelyn mukaan stereotypia onkin “tapa havaita yhtäläisyyksiä tietyn ryhmän jäsenten välillä silloinkin, kun niitä ei ole, ja eroja suhteessa muihin ryhmiin silloinkin, kun niitä ei ole”⁴¹ Stereotypiassa on siis ennen kaikkea kyse oletuksista, joita yleistetään ja liitetään henkilöön ja ihmisryhmään, ilman että niitä kyseenalaistettaisiin kriittisesti. Näin stereotypia ottaa ihmiseltä mahdollisuuden määritellä itseään ja omia ominaisuuksiaan, kun häneen liitetään kimppu käsityksiä jonkin ryhmän edustajana tutustumatta siihen, millaisia ominaisuuksia kyseisellä henkilöllä oikeasti on.

Sukupuoli

Naistutkimuksessa sukupuolen käsite on laajennettu tarkoittamaan enemmän kuin pelkästään ’naiset’ ja ’miehet’. Sukupuolta tarkastellaan sosiaalisena suhteena, joka tuottaa ja ylläpitää valtahierarkioita⁴² Tässä työssä sukupuolispesifi analyysitapa ei problematisoi sukupuolta mekanismina, vain tarkoittaa, että tutkimuskohteeksi on valittu tietoisesti naisnäkökulma. Sukupuoli nähdään tässä kattoterminä, joka viittaa juuri naistutkimuksessa kritisoituun kaksinapaiseen nais–mies -dikotomiaan, mikä ei tarkoita, että tutkija näkisi tämän dikotomian ja siihen rakentuvan sukupuolijärjestelmän ongelmattomana tai tavoiteltavana. En siis tarkoita, että haastattelemani naiset olisivat aina ensisijaisesti naisia, että heidän tulisi itse identifioitua nais-kategoriaan liitettyihin oletuksiin tai että naiseuteen liitetty kategorisointi olisi heikompi

³⁷ Miles 1994, 109.

³⁸ Katso Rastas 2005, 79–86; Liebkind 1996, 206–207; Dyer 1997; Hall 1999, 160–189.

³⁹ Wetherell & Potter 1992, 38.

⁴⁰ Biernat & Dovidio 2000, 89.

⁴¹ Liebkind 1988, 76; ks. myös Hall 1999, 122–123.

⁴² Ks. Koivunen ja Liljeström 2004, 22–23, Liljeström 2004, 111–138.

tai vahvempi kun heidän alkuperäänsä ja muuhun ulkonäköönsä liitetty. Käsitettä ”nainen” ei tulisi käyttää kategoriana, johon liitetään mitä tahansa asiaa tutkimustulosten saannin nimissä.

Koska yhdelle naiselle tapahtui näin, hänen kokemuksiinsa ei liity välttämättä suoranaisesti mitään sukupuolispesifistä asiaa. Haastateltavien kokemukset eivät myöskään edusta kaikkien tummaihoisten naisten näkökulmaa.

Identiteetti

Identiteetin käsitettä on kritisoitu postmodernissa keskustelussa, ja sitä on dekonstruoitu moneen kertaan. Hall nostaa esille, kuinka kritisoidessamme käsitteitä ja niihin liittyviä oletuksia me emme yleensä luo uusia käsitteitä korvaamaan vanhoja. Näin vanhat käsitteet säilyvät, joskin uusilla, laajemmilla merkityksillä. Identiteetin käsite on ”jotain, mitä ei voi ajatella vahaan tapaan mutta jota ilman tiettyjä kysymyksiä ei voi ajatella lainkaan.”⁴³ Kulttuurintutkija Hall on identiteettitutkimuksessa eräänlainen klassikko, johon viitataan lähes aina, kun tarkastellaan identiteettiin liittyviä kysymyksiä. Hallin käsitys sopii työni lähestymistapaan ensinnäkin, koska hän on tutkinut myös paljon identiteettiin ja ihonväriin, rasismiin ja toiseuteen liittyviä kysymyksiä, ja toiseksi siksi, että hän korostaa identiteetin diskursiivista luonnetta. Myös Barker ja Galinskin mukaan identiteetti tuotetaan kielellisesti.⁴⁴ Identiteetin diskursiivisuus korostaa myös sen prosessimaisuutta. Hallin mukaan identiteetti tulisi nähdä työkaluna, jota käytämme tullessamme joksikin eikä ollessamme joitakuuta.

Ien Ang taas kritisoi juuri tätä Hallin käsitystä siitä, että identiteetti ei ”ole” mitään, vaan että se on vain joksikoksi tulemisen prosessi. Hänen mukaansa Hallin käsitys on utopistinen. Hallin sekä monien postmodernistien pyrkimys nähdä identiteetti konstruktiona, jota ei sinänsä ole olemassa, vaan on aina muuttuva ja muutettavissa, on hänestä kyllä teoreettisena ajatusmallina toimiva. Hän kuitenkin kritisoi, että tämä lähestymistapa ei käsittele lainkaan sitä, kuinka ihmiset kuitenkin tuntevat tunnetasolla, että heillä ”on” tietynlainen identiteetti. Myös erinäisiin identiteetteihin perustuvat liikkeet – niin poliittiset kuin muunkinlaiset – antavat ymmärtää, että ihmisten arkielämässä identiteetti ei ole pelkkä muutostilassa oleva, diskursiivisesti tuotettu ja vailla pysyvää merkitystä oleva konstruktio. Yksilö määrittelee identiteettejä ja niiden sisältöjä tunnetasolla ja antaa erilaisille identiteeteille osittain hyvinkin kiinteitä ja pysyviä omia merkityksiään.⁴⁵

Angin kritiikki nostaa esille samanlaisen ongelman, joka liittyy myös Judith Butlerinkin näkemyksiin sukupuolten performatiivisuudesta ja niiden tuottamisesta.⁴⁶ Käsitys sukupuolesta konstruktiona jättää vaille huomiota, kuinka kategoria ”nainen” ja naisten sukupuoli – oli se sitten koettu, performoitu tai ulkoapäin leimattu – on monen alistuksen ja syrjinnän kohteena.⁴⁷ Perheväkivaltaa, ihmiskauppaa tai palkkaeroja on vaikeaa diskursiivisesti performoida pois. Angin kritiikki on siis osittain perusteltu. Kun haastateltaviltani kysytään jatkuvasti, onko heillä suomalainen vai intialainen identiteetti, tai kun he itse sanovat, että heillä on ”identiteettikriisi”, identiteetti on aidosti olemassa – ainakin kysyjän tai haastateltavan ajatus- ja tunnetasolla. Itse en kuitenkaan näe, että identiteetti-käsitteen postmoderni diskurssianalyttinen lähestymistapa ja identiteetin mieltäminen aidoksi koetuksi kategoriaksi välttämättä sulkevat toisensa pois. Oma lähestymistapani yhdistää ajatuksen diskursiivisesti tuotetusta identiteetis-

⁴³ Hall 1999, 245–246.

⁴⁴ Barker and Galiński 2001, 42.

⁴⁵ Ang 2001, 150–153.

⁴⁶ Ks. Butler 1990.

⁴⁷ Vrt. Palin 2004, 239.

tä siihen, että identiteetti tai identiteetit voivat tunnetasolla olla hyvin vankkoina ja aitoina koettuja. Se, että identiteetin käsitettä ja siihen liittyviä merkityksiä dekonstruoidaan teoreettisessa keskustelussa, ei tarkoita, ettei sitä voisi tutkia ihmisten kuulumisen ja oman itsensä jäsentämisen välineenä. Asioita voi teoreettisesti dekonstruoida ja samalla tutkia, miten ne koetaan hyvin kiinteiksi ja todellisiksi. Lehtonen, joka muiden tutkijoiden kanssa dekonstruoi ja analysoi suomalaisuuteen liittyviä merkityksiä, toteaa myös, että

- [– –] *Suomi ja suomalaisuus ovat reaalisia, päivästä toiseen vaikuttavia ilmiöitä, joita ei voi taikoa olemattomiin sanamagialla. On empiirisesti totta, että on olemassa maa nimeltä Suomi. Samaten on empiirisesti totta, että kyseisessä maassa asuu ihmisiä, joita kutsutaan suomalaisiksi ja joista suuri osa jäsentää itseään ja maailmaa sen kautta, että he paitsi pitävät itseään suomalaisina myös näkevät itsensä suomalaisuuden ilmentymiksi.*⁴⁸

Sama siis pätee haastateltaviini. Jos heillä on käsitys omasta identiteetistään ja he puhuvat siitä ja siihen liittyvistä ongelmista ja merkityksistä, he samalla tuottavat identiteettiään diskursiivisesti, mutta myös aidosti kokevat sitä oman jäsenyytensä kategoriana. Heille se voi sekä olla yhä uudelleen määritelty ja muutostilassa oleva jäsenyys että myös kiinteä ja vankka oman kuulumisensa ja ajattelunsa määrittelijä – tai sekoitus näistä kahdesta.

Keskeinen identiteettiin ja subjektiin liitetty oletus on, että sitä tuotetaan erilaisissa diskursseissa. Hall kritisoi Foucault'n näkemyksiä identiteetistä subjektipositioiden ottamisena, koska hänen mukaansa Foucault ei analysoi tarpeeksi sitä, ”miksi jotkut yksilöt omaksuvat pikemminkin nämä kuin nuo subjektipositiot.”⁴⁹ Itse en ole tässä työssä juurikaan kiinnostunut analysoimaan haastateltavien puheesta, miksi he omaksuvat tietynlaiset subjektipositiot. Olen enemmänkin kiinnostunut tutkimaan, miksi he sanovat omaksuvansa tietyt subjektipositiot, eli millainen käsitys heillä itsellään on identiteettiensä muodostumisista.

Ei ole siis suurempaa totuutta identiteetin kehityksestä, jota haastateltavien puheesta pyritään löytämään. On kuitenkin diskursiivisia tapoja tuottaa identiteettipositioita ja myös diskursiivisia tapoja perustella niiden tuottamista itselleen tai haastattelijalle. Kiinnostuksen kohteena on, ovatko diskursiiviset identiteettien tuottamisen tavat ristiriidassa haastateltavien omien perustelujen ja esityksien kanssa, kuten myös, löytyykö heidän puheestaan erilaisia subjektipositioita, jotka ovat ristiriidassa toisiinsa. Sen lisäksi, että näitä ristiriitoja pyritään analysoimaan haastattelutekstistä, on analyysin kohteena myös se, näkevätkö haastateltavat itse suoraan, että erilaisten identiteetin tuottamistapojen välille syntyy ristiriitoja ja herättävätkö erilaiset subjektipositiot ja muiden ihmisten reagoiminen niihin heissä itsessään ristiriitaisia tunteita.

1.3 Teemahaastattelun ja diskurssianalyysin teoriasta ja toteutuksesta

On monta syytä ryhtyä tekemään haastattelututkimusta.⁵⁰ Tämän työn tarkoituksiin haastattelu soveltuu etenkin kahdesta syystä. Ensinnäkin on kyse aiheesta, jota ei ole Suomessa vielä tutkittu kovinkaan paljon. Jo olemassa olevaa aineistoa olisi näin ollen ollut vaikea löytää. Toinen ja vielä keskeisempi perustelu sille, miksi tässä työssä analysoitu aineisto koostuu juuri haastatteluista, on tavoite tuoda esille näiden naisten omia merkityksiä ja käsityksiä. Kuten yllä mainittu, on identiteettiin ja toiseuttamiseen liittyen kehitelty lukuisia teorioita, ja olemassa

⁴⁸ Lehtonen 2004a, 14.

⁴⁹ Hall 1999, 261.

⁵⁰ Hirsjärvi & Hurme 2001, 35.

olevia tulkintoja ja teorioita hyödynnetään myös tämän tutkimuksen yhteydessä. Työn keskeinen tavoite on kuitenkin tuoda esiin, miten yksittäiset naiset itse kokevat identiteettiin ja ulkomaalaiseen sukutaustaan liittyviä seikkoja. Lähestymistapa korostaa näitä naisia omia tulkintoja tuottavina subjekteina, mikä nojautuu feministiseen tieteenkritiikin naiskuvaan, jossa nainen nähdään elämänsä subjektina⁵¹.

Haastattelujen toteuttaminen alkoi haastateltavien etsimisellä. Yksi henkilö⁵² oli jo tiedossa aiemmin, koska haastattelin yhtä bangladeshilaisen sukutaustan omaavaa naista proseminaari-työtani varten ja kysyin, saanko haastatella häntä uudestaan tähän aihepiiriin liittyen. Koska hän ja eräs toinen nainen, jonka isä on Sri Lankasta ja joka oli kertonut minulle aiemmin erilaisessa yhteydessä siitä, kuinka häneltä kysytään jatkuvasti hänen alkuperäänsä ja ulkonäköönsä liittyviä kysymyksiä, olivat ensimmäiset haastateltavani, päätin rajata haastateltavieni sukutaustan Etelä- ja Kaakkois-Aasian maihin.

Luettuni paljon stereotypisoinnista, toiseuttamisesta ja erityisesti tummaihoisiin naisiin liitetystä stigmoista kävi ilmi, että kategorisointi ja stigmatisointi tapahtuu paljolti ihonvärin, mutta myös muun alkuperän perusteella. Suomessa esimerkiksi virolaisiin ja venäläisiin liitetään tietynlaisia toiseuden käsityksiä,⁵³ samoin amerikkalaisessa tutkimuskirjallisuudessa viitataan usein representaatioihin juuri afronamerikkalaisista naisista,⁵⁴ ja myös aasialaisista naisista on tutkimuskirjallisuudessa eritelty erilaisia vallitsevia käsityksiä⁵⁵. Siksi koin tarkan maantieteellisen rajauksen tärkeänä. Vaikka minua voi rajauksen suhteen syyttää eräänlaisesta rodullistamisesta, näen Etelä- ja Kaakkois-Aasian maista kuitenkin tarkempaan maantieteellisenä rajauksena kuin vain ”Aasia”; jos haastateltavien taustat olisivat olleet liian erilaisia, olisi ollut mahdotonta analysoida heitä ryhmänä, sillä jokaiseen kansalaisuuteen ja maantieteelliseen paikkaan oltaisiin mahdollisesti liitetty erilaisia asenteita ja käsityksiä. Olen kuitenkin tietoinen myös aasialaisuuteen ja sen termiin liittyvästä eurosentrisyydestä.⁵⁶

Muut kuusi haastateltavaa löytyivät erilaisten järjestöjen avulla, joille lähetettiin sähköpostitse ilmoitus siitä, millaisia haastateltavia tutkimusta varten etsin. Vaatimuksena oli, että henkilö on naispuolinen, täysi-ikäinen, Suomessa varttunut tai syntynyt ja Suomea äidinkielenä puhuva henkilö.⁵⁷ Lähetin kirjeitä niin 70- ja 80-luvulla adoptiolapsia välittäneille järjestöille sekä erilaisille kansainvälisille seuroille ja yhdistyksille. Haastateltavat ottivat itse yhteyttä minuun sähköpostitse tai puhelimitse, haastattelupaikasta ja -ajasta sovittiin sähköpostitse.⁵⁸

Haastatteluja suoritettiin monilla eri paikkakunnilla. Yksi haastattelu tehtiin Seinäjoella, toinen Hämeenlinnassa, kaksi Turussa ja loput pääkaupunkiseudulla. Ajankohdista sovittiin sähköpostitse, ja annoin haastateltavien itse ehdottaa, missä he haluavat tavata. Näin haastattelu-paikat vaihtelivat; jotkut tehtiin haastateltavan kotona, jotkut kahviloissa tai haastateltavan työpaikalla. Yksi haastatteluista tehtiin ihmisoikeusliiton tiloissa. Yhteistä paikoille oli se, että

⁵¹ Esim. Kosonen 2004.

⁵² Marja, haastateltu ensimmäisen kerran 10.10.2004 ja toisen kerran tätä työtä varten 20.05.2006.

⁵³ Siitä, miten virolaiset ja venäläiset nähdään etenkin suomalaisissa mediassa ”toisina”, ks. Raittila 2004.

⁵⁴ Ks. hooks 1992 sekä hooks 1995.

⁵⁵ Ks. Ang 2001; Huhtaniemi 1996; Constable 2003.

⁵⁶ Ang 2001, 4.

⁵⁷ Ikäraja oli 18 vuotta, ja se syntyi siitä, että tutkimuksen tarkoitus on tutkia aikuisia naisia. Nuorisotutkimus taas olisi ollut aivan toisenlainen aihepiiri. Suljin pois ruotsinkielisiä henkilöitä, sillä he muodostavat oman vähemmistönsä ja kaipaisivat täten erilaista lähestymistapaa.

⁵⁸ Haastateltavien nimet ja muut tiedot, ks. liite 1.

haastateltavat kokivat ympäristön turvallisena, koska he itse päättivät ja tiesivät etukäteen, missä tapaaminen tapahtuu.

Haastattelutapoja on monta, ja ne eroavat toisistaan lähinnä siinä, kuinka strukturoituja ja ennakkoon määriteltyä haastattelukysymykset ovat. Teemahaastattelu on niin sanottu puoli-strukturoitu haastattelu. Kysymykset eivät ole ennalta suunniteltuja, ja niiden esittämisjärjestys on vapaa. On kuitenkin ennalta määriteltyä teemoja, joita haastattelussa käsitellään. Haastattelun aihepiirit ovat kaikille haastateltaville samoja, mutta niiden käsittelyjärjestys ja eri teemojen painotus saattavat muuttua.⁵⁹

Koska tämän työn lähtökohta on tuoda esiin haastatteleminen naisten omia merkityksiä heidän identiteettiinsä, sukupuoleensa ja ihonväriinsä liittyen, soveltui teemahaastattelu varsin hyvin aineistonkeruumenetelmäksi. Teemahaastattelu muistuttaa jokapäiväistä keskustelua, jota tutkija ohjailee siten, ettei se kokonaan erkane tutkimusongelmasta. Muutoin hän jättää haastattelun muodon ja yksityiskohdat varsin vapaiksi. Tutkija esittää pääasiassa avoimia kysymyksiä, eli sellaisia, joihin ei ole valmiita vastausvaihtoehtoja. Kun haastateltava voi suurelta osin määrätä keskustelun suunnan, tästä on se hyöty, että tutkijan ennakkokäsitysten vaikutus jää pieneksi. Tiettyjen teemojen toisto jokaisessa haastattelussa taas helpottaa haastattelujen analyysiä, käsiteltyjä asioita voi ensin tarkastella haastattelukohtaisesti ja sitten niputtaa yhteen suuremmaksi teemakokonaisuudeksi.⁶⁰

Ennen haastattelua laadittu teemaluettelo toimii haastattelijan muistilistana, jolla tämä ohjaa keskustelua. Hirsjärvi ja Hurme muistuttavat, että kokematon haastattelija pitää useasti liian tiukasti kiinni teemalistastaan. Heidän mukaansa haastattelutilanteen olisi hyvä olla keskustelumainen, jossa haastattelija on joustava asioiden järjestyksen ja ilmaisumuotojen suhteen.⁶¹ Itse huomasin haastatteluja tehdessäni, että välillä oli vaikea tasapainotella keskustelun ja haastattelurungon välillä. Teemalistasta oli varsinkin ensimmäisiä haastatteluja tehdessäni vaikea erkaantua. Muutaman haastattelun jälkeen teema-alueet olivat jo sen verran tuttuja, että haastattelut olivat vapaumuotoisempia eivätkä noudattaneet niin paljon ennalta suunniteltuja raiteita.

Kieleen ja käsitteisiin liittyvät ongelmat ovat haastattelujen kannalta hyvin keskeisiä.

- ”Kieli rakentaa, uusintaa ja muuttaa sitä sosiaalista todellisuutta, jossa elämme. Haastattelussa niin haastattelija kuin haastateltavakin merkityksellistävät niitä kohteita, joista haastattelussa puhutaan. [...] Diskurssit eivät siis ainoastaan kuvaa todellisuutta, vaan ne myös luokittelevat erilaisia ilmiöitä ja niiden tarkastelunäkökulmia.”⁶²

Haastateltavan on pyrittävä käyttämään arkikielen sanastoa, ja vaikeasti ymmärrettävät tai muuten moniselitteiset termit on määriteltävä. Teemahaastattelussa siirrytään yleisistä spesifiin kysymyksiin, yhteiskuntatasolta yksilötasolle. Itse haastattelussa kysytään vielä syventäviä lisäkysymyksiä, joiden sisältö riippuu haastattelijan vastauksista.

Aloitin aihekokonaisuudet yleensä kysymällä jotain yleistä tähän aiheeseen liittyen, mikä ei niinkään koskisi vielä kovin henkilökohtaisia asioita. Huomasin, että tämä strategia ei aina onnistunut; haastateltavat vastasivat yleisiin kysymyksiin yleensä heti kertomalla omista ko-

⁵⁹ Hirsjärvi & Hurme 2001, 43–48.

⁶⁰ Hirsjärvi & Hurme 2001; Kvale 1996; Mäkelä 1990.

⁶¹ Hirsjärvi & Hurme 2002, 103–104.

⁶² Hirsjärvi & Hurme 2002, 50.

kemuksistaan. Tämä voi johtua siitä, että he tiesivät minun olevan kiinnostunut heistä ja heidän kokemuksistaan ja näin vastasivat sillä tavalla kuin he kuvittelivat tutkimuksen kannalta olevan kaikkein hyödyllisintä. Tämän työn aineistona toimivien haastattelujen teema-alueita ja kuhunkin teema-alueeseen kuuluvia ala-aiheita ovat:

a) Toiseus

- suomalainen yhteiskunta yleensä/suvaitsevaisuus
- tasavertaisuus ja ihonväri

b) Sukupuoli

- naiset ja miehet Suomessa
- sukupuoli ja ihonväri
- eksoottisuus

c) Identiteetti

- Suomalaisuus
- Omakuva
- Muiden ihmisten suhtautuminen

Tutkijalta vaaditaan joustavuutta niin aineiston keruun kuin myös aineiston tulkinnan vaiheessa: haastattelussa haastateltavalle ei saa tyrkyttää jotain tiettyä teemaa, jos hän ei pysty tai halua puhua siitä. Samoin aineiston tulkinnassa on muistettava, että todella tuo esille, mitä aineisto kertoo, eikä sitä, mitä tutkija itse haluaisi aineiston kertovan.

Tutkijan paikantaminen

Haastattelututkimus on haasteellista, sillä tutkija on myös oman aineistonsa tuottaja. Haastattelijan tulisi aina tiedostaa oma vaikutuksensa tutkimuskohteeseensa: hän ei voi olla johdattelematta keskustelua tiettyyn suuntaan. Hänen kysymyksensä, ulkonäkönsä, ihonväriinsä, sukupuolensa ja muut tekijät vaikuttavat aina myös vastaajaan ja siten vastausten sisältöön. Tämä täytyy ottaa huomioon myös aineiston tulkinnassa: haastattelu ei anna yksiselitteisiä totuuksia, vaan vain yhden mahdollisen totuuden, joka on sidonnainen siihen aikaan ja tilaan, jossa haastattelu on tehty⁶³.

Tässä tutkimuksessa on paljon kyse toiseudesta ja toiseuttamisesta. Toiseus-käsitteessä on se ongelma, että se on aina jonkun toisen toiseksi määrittelemää. ”Toiseus on projektio, joka kertoo aina myös siitä, kuka projektion on tuottanut. Toiseus on kuin peili, josta näkee itsensä negatiivina. Puhe toisesta on aina siis väistämättä myös puhetta sen vastapoolista, ’itsestä’.”⁶⁴ Lehtonen ja Löytty muistuttavat, että tämä vastapooli näyttäytyy toiseutta tutkittaessa usein hyvin homogeenisena.⁶⁵ Tutkimalla toiseutta en oleta, että haastateltavat asetettaisiin ”toisiksi” jotain homogeenista, supisuomalaista massaa vasten. Suomalaisia on haastateltavien lisäksi monenlaisia, joilla on monta eri äidinkieltä, syntyperää tai perhetausta, ammattia, ulkonäköä ja muuta. On myös pidettävä mielessä, että toiseuttajien ja toiseutettujen roolit eivät ole niin itsestään selviä. Myös haastateltavat itse voivat toimia toiseuttajina.

Tutkimusasetelmani vaarana on myös, että valitsemalla haastateltavia tutkimuskohteiksi laitan heidät itsekkin ”toisen” asemaan. Jonkinlaista aiheen rajaamista ja samalla siis kategorisointia

⁶³ Kalela 1999.

⁶⁴ Löytty 2005a, 91.

⁶⁵ Lehtonen & Löytty 2003, 12.

on kuitenkin tehtävä, jos haluaa tutkia ilmiötä tietystä näkökulmasta. On kuitenkin varottava, ettei haastateltavien joitakin kokemuksia ja identiteettejä pidetä tärkeämpinä kuin muita. Esimerkki tällaisten identiteettien hierarkisoinnista on, että miespuolinen vaaleaihoinen professori nähdään ensimmäiseksi professorina ja musta miesprofessori taas ensimmäiseksi mustana.⁶⁶ Samoin voi ajatella, että vaaleaihoisina nämä naiset olisivat olleet tutkimuksessa opiskelijoita, äitejä tai kauppa-alan työntekijöitä, mutta haastatteleamalla heitä tietynlaisten kriteerien perusteella määrittelen heidän perhetaustansa heitä päällimmäisenä määritteleväksi tekijäksi.

Keskeinen tutkimusasetelmaan vaikuttava tekijä on myös haastateltavan oma ihonväri. Haggis ja Schech korostavat, kuinka vaaleaihoinen tutkija helposti asettaa haastateltavansa tietynlaiseen ennalta määriteltyyn paikkaan, josta käsin haastateltavalla on ”lupa” puhua. Haastattelija kokee helposti syyllisyyttä omasta valkoisuudestaan ja sortuu asettamaan haastateltavat passiiviseen uhri-asemaan.⁶⁷ Olen tietoinen tästä asetelmasta ja siihen liittyvistä vaikeuksista, ja pyrin tietoisesti refleктоimaan ja kriittisesti arvioimaan tilanteita, joissa vastaavanlainen asetelma voi tutkimuksen aikana syntyä. Haluan korostaa, etten näe itseäni sorrettujen pelastettujen esitaistelijana, joka vihdoinkin tarjoaa näille naisille foorumin ilmaista omiin kokemuksiinsa liittyvää tuskaa.⁶⁸ Pyrin päin vastoin korostamaan, kuinka nämä naiset itse määrittelevät asioita, millaisia merkityksiä he omille kokemuksilleen antavat ja miten he diskursiivisesti tuottavat näitä merkityksiä. Tutkimuksen tavoitteena on myös tuoda esiin kaikkea positiivista ja myönteistä, mikä heidän kokemuksiinsa omasta ”erilaisuudestaan” voi liittyä. Erästä haastateltavistani haastateltiin Helsingin Sanomien Kuukausiliitteen artikkelia varten, joka käsittelee kansainvälistä adoptiota.⁶⁹ Hän kertoo tätä työtä varten tehdyssä haastattelussa, kuinka hän kokee Helsingin Sanomien kuukausiliitteen artikkelin piirtävän sellaista kuvaa, että hänen elämänsä olisi ollut pelkkää syrjintää ja hankalia kokemuksia. Tämän työn tavoitteena on kyllä myös tutkia haastateltavien kertomuksia syrjintäkokemuksista, mutta pyrin myös tekemään näkyviksi mahdollisia myönteisiä erilaisuuden identifikaatioon liittyviä seikkoja.

Viimeinen omaan paikantumiseeni liittyvä seikka koskee jo aiemmin mainittua omaa taustaa. Vaikka synnyinmaani historiaan liittyy varsinkin rasismiin ja monikulttuurisuuteen liittyen vahva ja vakava painolasti ja myös nyky-Saksassa esiintyy edelleen valitettavan paljon rasmia ja syrjintää, ei Saksassa ole yhtä uutta kuin Suomessa, että siellä elävät ihmiset ovat erinäköisiä ja erilaisia perhetaustoja ja tarinoita omaavia. Veljeni pelasi lapsena jalkapalloa kotikaupunkini nuorisojoukkueessa ja oli joukkueensa ainoa, jolla oli Saksassa syntynyt vanhempi. Suurin osa muiden poikien vanhemmista oli muuttanut Saksaan Turkista, osa Italiasta tai Kreikasta, eikä veljenikään edustanut kovin perinteistä ”saksalaisuutta”, olihan hänkin syntynyt kaksikieliseen perheeseen ja omasi kaksi kansalaisuutta. Tämä tausta vaikuttaa väistämättä tässä tutkimuksessa tehtyihin tulkintoihin. Ihmisten kategorisointi ihonvärin perusteella on omaa kokemushorisonttia vasten ajateltuna hyvin vieras ajatus, minkä vuoksi pidänkin niin erityisen tärkeänä tutkia monenlaisten suomalaisten tarinoita siitä, kuinka heihin heidän alkuperänsä ja ulkonäkönsä vuoksi suhtaudutaan.

⁶⁶ Koivunen & Liljeström 2004, 284.

⁶⁷ Haggis & Schech 2000; ks. myös Friedman 1998, 38.

⁶⁸ Ahmed on myös problematisoinut vaalean tutkijan ja jollain tavalla marginalisoituun ryhmään kuuluvien haastateltavien suhdetta. Yhdyn Ahmedin näkemykseen siitä, että haastattelijan ja haastateltavan suhde on aina jossain määrin valtasuhde; haastattelijalla on valta määritellä haastattelun aiheet sekä myös sen, millaisia seikkoja hän omassa tutkimuksessaan käyttää. Olen tietoinen tästä suhteesta enkä väitä, että tämä tutkimus olisi arvovapaa ja neutraali foorumi, jossa haastateltavieni äänet saadaan kuuluviin. Ks. Ahmed 2000, 60–67.

⁶⁹ Vasantola 2004.

Oma paikka diskurssianalyysin kentällä

Tutkimukseni voidaan historiantutkimuksen teoriakentällä sijoittaa muistitietotutkimuksen piiriin. Niin sanottu ”oral history”⁷⁰ käyttää haastatteluja lähteenä ja pyrkii näin hyödyntämään elävän lähteen etuja. Oral history’n tavoitteille on ominaista tuoda esiin ääniä, kokemuksia ja näkökulmia, jotka perinteisesti ovat olleet piilossa tai vaiennettuina valtavirtatutkimuksessa. Haastattelut ovat luonteeltaan avoimia teemahaastatteluja⁷¹, ja haastatteluaineiston analyysiin käytetään diskurssianalyyttistä metodologiaa.

Ennen kuin ryhtyy tekemään diskurssianalyyttistä tutkimusta tutkijan on mietittävä, mistä näkökulmasta hän aikoo analysoida tutkittavana olevaa aineistoa. Aikooko hän nähdä tutkittavan aineiston tilanteeseen sidonnaisena vai osana kulttuurista jatkumoa? Kiinnostavatko tutkimuskohteen tuottamat merkitykset vai merkitysten tuottamisen tavat? Onko tutkimus puhtaasti kriittinen vai analyyttinen? Jokinen ja Juhila kuvaavat näitä sanapareja janan vastakkaisina osina.⁷² Molemmat janan ulottuvuudet ovat tutkimuksessa läsnä, mutta tutkimuksen painopiste yleensä asettuu janan jompaankumpaan päähän. Toki tutkimus voi sijoittua myös janan keskiosalle.

Tilannesidonnaisuuden ja kulttuurisen jatkumon janalla tämä tutkimus sijoittuu molempien keskelle. Haastattelut analysoidaan tiettyssä ajassa ja tilassa tapahtuvina toimintoina. Toisaalta kulttuurisia vaikutteita ei voida sulkea täysin pois tarkastelusta. Vaikka varsin pieni otanta ei voi pyrkiä kattavuuteen, ovat näiden analyysien tulokset kuitenkin nähtävissä yleisen kulttuurisen tilanteen osioina. Tapauksista voi niiden tilannesidonnaisen tarkastelun jälkeen tehdä joitain johtopäätöksiä yleisistä merkityksellistämisen tavoista ja vallitsevista diskursseista.

Myös merkitysten ja merkitysten tuottamisen tavat -ulottuvuudella voidaan tämä tutkimus sijoittaa ulottuvuusparin keskelle. Kiinnostuksen kohteena ei ole ainoastaan, mitä haastateltavat kertovat omasta identiteetistään ja sukupuolensa sekä ulkomaalaisen taustansa vaikutuksesta siihen. Analyysin kohteena ovat myös näiden identiteettien tuottamisen tavat eli miten he merkityksellistävät identiteettien ja toiseuttamisen kokemuksia. Tässä työni eroaa eniten aiemmin ulkomailta adoptoitujen nuorten tai toisen sukupolven maahanmuuttajanuorten haastattelujen analyysistä. Niissä analyttinen ote on yleensä ollut teemojen erittely ja sisällönanalyysi. Vaikka työni ei ole kielitieteellinen eikä sijoitu lingvistiikan pariin, on pyrkimyksenä kuitenkin analysoida tiettyjä haastattelujen osia tarkemmin, jotta analyysi ulottuisi haastattelu-tekstin sisällön referoimista syvemmälle.

Tämän tutkimustyön hankalin teoreettinen paikantuminen on sen sijoittuminen kriittisen ja analyttisen tutkimussuuntauksen välille. Ennen kuin paneuduin tarkemmin kriittisen ja analyttisen tutkimuksen eroihin, olin mieltänyt lähestymistapani vastaavan kriittistä diskurssi-analyysiä. Suurin osa feministisestä diskurssianalyysistä onkin luonteeltaan kriittinen. Litosseliti korostaa feministisen diskurssianalyysin poliittisia motiiveja:

- *“A critical (feminist) discourse analysis by definition then cannot remain descriptive and neutral, since the interests guiding it aim to uncover or make transparent those social processes and mechanisms that can perpetuate injustice, inequality, manipulation and (sex) discrimination in both overt and subtle, pernicious forms.”*⁷³

⁷⁰Kalela 1999; Kalela ja Manninen 1985; Kalela 1984; McMahan ja Rogers 1994.

⁷¹Hirsjärvi ja Hurme 1982; Hirsjärvi ja Hurme 2002.

⁷²Jokinen & Juhila, 2001.

⁷³Litosseliti 2002, 21.

Aineiston rajaus naisiin sekä kiinnostus tuoda esiin kokemuksia ja merkityksiä heihin kohdistuvasta mahdollisesta syrjinnästä viittaa helposti siihen, että tutkimuksen lähtökohta on kriittisen diskurssianalyysin mukainen. Jokinen ja Juhila luonnehtivat, että ”kriittisen tutkimuksen lähtökohtiin kuuluu itsestään selvästi pyrkimys tuottaa poleeminen puheenvuoro suhteessa vallitsevaan sosiaaliseen järjestykseen”, kun taas analyyttinen diskurssianalyysi ”ottaa [...] ensisijaisesti tavoitteekseen sosiaalisen todellisuuden yksityiskohtaisen erittelyn.”⁷⁴ Tätä työtä ei voi luokitella kriittiseksi diskurssianalyysiksi, sillä se ei kriittisestä lähtökohdastaan huolimatta määrittele etukäteen annettuja alistus- tai syrjintäsuhteita. Jos tavoitteena olisi tehdä näkyviksi tiedossa olevia epäkohtia, tutkimus luopuisi kokonaan aineistolähtöisyydestään. Haastateltavien tulee tässä itse määritellä, millaisia tulkintoja he antavat asioille. Tutkimustuloksena saattaa olla, etteivät he koe minkäänlaista alistusta tai syrjintää etnisen taustansa perustella. Kriittistä diskurssianalyysia onkin syytetty siitä, että se pyrkii vain vahvistamaan ennalta annettuja oletuksia.

- *”CDA [Critical Discourse Analysis] is an ideological interpretation and therefore not an analysis. The term critical discourse analysis is a contradiction in terms. Widdowson believes that CDA is, in a dual sense, a biased interpretation: in the first place it is prejudiced on the basis of some ideological commitment, and then it selects for analysis such texts as will support the preferred interpretation.”*⁷⁵

Jokinen ja Juhila nostavat esiin, etteivät kriittinen ja analyyttinen orientaatio ole aina toisiaan poissulkevia. Kriittinen analyysi voi pysyä avoimena myös aikaisemman oletuksen vastaisille tuloksille. Samalla analyyttisestä työstä voi tulla tuloksien perusteella varsin kriittinen puheenvuoro. Näen työni lähtökiinnostuksen tulevan kriittiseltä suunnalta, koska proseminaari-työni yksittäistapaus sai minut kiinnostumaan siitä, kokevatko muutkin samassa tilanteessa olevat naiset samantapaista syrjintää, eli lähtökohtana oli mahdollisten epäkohtien paljastaminen. Tutkimuksen toteuttamistapa taas noudattaa analyyttisiä menetelmiä, koska kukin työssä analysoitu diskurssi saattaa tuottaa omanlaisia, muista poikkeavia tuloksia.

Haastattelujen analyysiprosessi

Haastattelujen ensimmäinen analyysivaihe on niiden litterointi. Kun tutkija litteroi haastatteluja, hän samalla tutustuu haastattelutekstiin jo litterointivaiheessa erittäin tarkasti. Haastattelut nauhoitin minidisk-levyille, jotka sitten litteroin sanatarkasti. Toisin kuin monissa psykologian ja lingvistiikan haastatteluanalyyseissä en sisällyttänyt litterointitekstiin puheenvuorojen välisten taukojen pituutta. Taukojen pituuksien analyysi vaatii syvempää ja tarkempaa tekstin analyysia kuin tämän työn tarkoituksiin olisi tarpeellista. Haastattelut kestivät viidestäkymmenestä minuutista puolentoista tuntiin, joten litteroitujen versioiden pituus vaihtelee.

Seuraava analyysivaihe on haastattelutekstin lukeminen useampaan otteeseen. Kirjoitin jo lukuvaiheessa muistiin sellaiset kohdat, jotka herättivät kysymyksiä ja joiden katsoin heti ensilukemalla olevan tarkemman analyysin tarpeessa. Kaikkien haastattelujen lukeminen peräkkäin mahdollistaa myös haastattelujen vertaamisen keskenään, ja kirjoitin myös muistiin, kun huomasin jonkun teeman toistuvan monissa haastatteluissa tai havaitsin kahden haastateltavan kesken selkeitä yhtäläisyyksiä tai eroja. Seuraavassa analyysivaiheessa pyrin löytämään teksteistä keskeisimpiä teemoja. Nämä teemat muodostuivat osittain haastattelurunkojen teemojen mukaisiksi, mutta myös monet aivan uudet teemakokonaisuudet nousivat esiin. Analyysityö-

⁷⁴ Jokinen & Juhila 1993, 86.

⁷⁵ Meyer 2001, esittää Widdowsonin kriittisiä näkemyksiä kriittisestä diskurssianalyysista.

kaluna käytin QSR NUD*IST-ohjelmaa, kvalitatiiviseen tutkimukseen soveltuvaa tietokoneohjelmaa. Ohjelma helpottaa haastattelutekstien hallintaa, sillä haastattelutekstin osia voi ”koodata” tiettyjen otsikoiden alle ja näin määritellä ylä- ja alateemojen luetteloja.

Kun olin alustavasti määritellyt erilaiset teemat ja niiden alateemat, luin kaikki teemaotsikkojen alle koodatut haastattelukohtat läpi useampaan otteeseen selvittääkseni, onko haastattelukohtadista eriteltävissä tietynlaisia diskursiivisia piirteitä.⁷⁶ Selvitin, toistavatko haastateltavat tietynlaisia asioita? Luovatko he aiheista/aihepiireistä tietynlaisia repertuaareja ja millaiset nämä repertuaarit ovat? Miten niitä tuotetaan? Onko tiettyjen repertuaarien välissä löydettävissä ristiriitoja, eli onko havaittavissa keskenään kilpailevia tulkintarepertuaareja?⁷⁷ Miten puheessa viitataan toiseuttamiseen, miten identiteettiin? Tässä työssä olen joidenkin asiakokonaisuuksien kohdalla koonnut kaikkien haastateltavien vastaukset ja vertaillut niitä keskenään. Toisissa tarkastelin esimerkkinä vain yhden haastateltavan puhetta, jotta tätä haastattelua pystyisi analysoimaan syvemmin. Haastattelupuheen analyysissä turvauduin eniten van Dijkin, Suonisen ja Jokisen diskurssianalyttisiin menetelmiin.⁷⁸ Repertuaarien erittelemisen lisäksi selvitin, käyttäkö haastateltava jonkin tietyn subjektiposition⁷⁹ vahvistamiseksi joitain retorisia keinoja⁸⁰ kuten toistoa, metaforaa, vähättelyä tai muuta? Tekeekö hän semanttisia siirtoja?⁸¹

Sen jälkeen kun koko aineisto oli tarkasteltu ja analysoitu näiltä osin useampaan otteeseen, kävin viimeisessä analyysivaiheessa haastateltavien esilletuomiin aiheisiin liittyviä tutkimuksia läpi ja vertailin, yhdistin ja peilailin haastateltavien diskursseja tutkimuskirjallisuudessa esittämiin väitteisiin. Tämän työn lukujen jaottelu muuttui ensimmäisestä tutkimussuunnitelman dispositiosta hyvinkin paljon, koska haastateltavien itse korostamat seikat määrittivät paljolti sen, millaisia kysymyksiä tutkimuksessa käsitellään. Ainut seikka, joka oli lähes kaikissa haastateluisissa keskeinen teema mutta joutui tämän työn puitteissa jäämään analysoimatta tarkemmin, olivat haastateltavien kertomukset vierailusta siinä maassa, mistä heidät on adoptoitu tai mistä yksi heidän vanhemmistaan on syntynyt. Koska työ keskittyy haastateltavien kokemuksiin Suomessa, olisivat haastateltavien kokemukset näistä niin sanotuista ”juurimatkoista” laajentaneet lähestymistapaa sen verran, että aiheiden käsittely olisi paisunut liian laajaksi.

⁷⁶ Hirsjärvi & Hurme 2002, 156.

⁷⁷ Ymmärrän tulkintarepertuaarin käsitettä ”kielenkäytön alueiksi, jotka muodostavat omia merkitys- tai termisyteemejään. [– –] Merkkinä repertuaarin läsnäolosta on samansukuisten kielikuvien tai puhetapojen käyttö.” Suoninen 1993, 111–112.

⁷⁸ Van Dijk 1987; Jokinen 1999; Suoninen 1993.

⁷⁹ Subjektipositioista puhutaan, kun viitataan ihmisten omien ja muiden määrityksien moninaisuuteen. Kun identiteetti nähdään usein staattisena kategoriana, korostaa subjektipositio identiteetin toiminnallisuutta. Jokinen ja Juhila 2001, 68.

⁸⁰ Retorisia keinoja analysoidaan monesti ihmisten pitämistä puheista, esim. poliitikkojen puheista. Diskurssi-analyysillaan van Dijk erittelee myös haastattelupuheen retorisia keinoja. Nämä ovat puhujan kielellisiä keinoja viestittää sanomaansa ja vakuutella kuuntelijaa sanomastaan, kts. van Dijk 1987.

⁸¹ Hoikkala 1990, 160. Käännös van Dijkin termistä ”semantic moves”, van Dijk 1987, 86–99. Analyysin yhteydessä termi määritellään ja selitetään tarkemmin.

1.4 Tutkimuksen rakenne

Eri lukujen aihealueita on vaikea erottaa toisistaan, koska ne kaikki ovat vahvasti yhteydessä ja kietoutuneita toisiinsa. Näin esimerkiksi äidinkielen ja suomen kielen merkityksiä käsitellään ”Toiseus”-luvussa (luku 2), vaikka niitä olisi yhtä hyvin voinut käsitellä luvussa suomalaisuudesta ja sen epäilemisestä (luku 4). Kieli näytti kuitenkin olevan haastateltaville avainasemassa heidän kohdatessaan toiseuttamista, ja näin tämä aihepiiri käsitellään Toiseus-luvun yhteydessä. Kuitenkin siinä jo käsitellään paljon kielen ja kielellisen identiteetin kysymyksiä, joihin palataan luvussa Suomalaisuus. Lukujen ja aihepiirien erottelu on siksi hankalaa, koska jokaiseen eri luvussa käsiteltyyn aihepiiriin liittyy kysymys toiseudesta, identiteetistä ja sukupuolesta. Näin lukujen jaottelu toimii pelkkänä työkaluna, jonka avulla näihin kysymyksiin paneudutaan eri aihepiirejä painottaen eikä niinkään puhtaana rajanvetona, jossa yksi luku toimisi erillisenä kokonaisuutena, jonka yhteydessä käsitelty aihe olisi puhtaasti erotettavissa muista työn aihepiireistä.

Kaikkia lukuja yhdistävänä tekijänä on kysymys diskursiivisesti tuotetusta identiteetistä. Identiteetin voi siis nähdä tämän työn punaisena lankana, joskaan se ei aina esiinny suoraan otsikoissa ja tekstissä, vaan toimii teoreettisena taustana, kun eri lukujen eri aiheita käsitellään ja analysoidaan. Ensimmäisessä luvussa tarkastelen, miten haastateltavien kielitaidon epäileminen, heitä toiseuttavat katseet sekä rasistiset kokemukset leimaavat haastateltavien identiteettiä. Kyseessä on paljolti tarkastelu siitä, miten he itsensä näkevät, millä tavalla ihmiset heihin suhtautuvat ja kuinka he onnistuvat diskursiivisesti torjumaan muiden identiteettikategoriat. Luvussa kolme, jossa käsitellään eksotisoituun ja seksualisoituun toiseuteen liittyviä seikkoja, tarkastelen, kokevatko haastateltavat, että heihin liitetään naisina käsitykset eksoottisesta, jopa tavoiteltavasta toisesta. Tarkastelun kohteena on haastateltavien omakuvan muodostuminen, jossa erilaisuuden tuottaminen voi olla mukana niin ulkoapäin annettuna kuin myös itse omassa puheessa ja käyttäytymisessä korostettuna ja esille tuotuna. Luku 4 taas käsittelee identiteettiä kansallisuusidentiteettinä, ja kyse on tässä haastateltavien samuuden ja erilaisuuden välisestä neuvottelusta sekä siitä, miten haastateltavat itse määrittelevät identiteettiä ja sen merkitystä.

2 Kokemuksia toiseudesta

2.1 ”Puhuuko se sun kaveri suomea?” – Kieli toiseuden määrittelijänä

Haastateltavista jokainen puhuu sujuvasti Suomea. Heillä kaikilla on suomi äidinkielen asemassa⁸², joten kielensä perusteella he eivät juurikaan eroaa Suomen valtaväestöstä.⁸³ Nikanteen mukaan ihmisen äidinkieli vaikuttaa hänen sisäiseen kuten myös ulkoiseen identiteettiinsä⁸⁴: ihmisen omaksuma äidinkieli vaikuttaa sekä siihen, millaisena hän itse itsensä näkee, että muiden ihmisten suhtautumiseen häneen. Haastateltavien omaan sisäiseen identiteettiin palataan tämän työn lopussa, ja erityisesti luvun 4.3 yhteydessä keskitytään näiden sisäisten ja ulkoisten identiteettien mahdollisiin ristiriitoihin. Tässä luvussa analysoin, millaisia merkityksiä haastateltavat antavat muiden ihmisten suhtautumiselle heihin nimenomaan kielen ja kommunikaation näkökulmasta. Tarkastelun keskipisteenä ovat haastateltavien kertomukset heidän ulkoisesta identiteetistään eli heidän omat näkemyksensä muiden ihmisen näkemyksestä heistä.

Harinen korostaa kielen keskeistä roolia kulttuurisissa jäsenyyksissä. Kieli toimii tässä kulttuuristen merkitysten välittäjänä; kielen avulla kulttuuria ymmärretään ja tunnustetaan.⁸⁵ Nikanne jopa väittää äidinkielen olevan ”kaikkein selvimmin osa hänen [yksilön] identiteettiään.”⁸⁶ Nikanteen esittämä käsitys äidinkielen keskeisestä asemasta saa vahvistusta haastateltavien omista kertomuksista. Vieraan ihmisen kohdatessaan he kokevat, että heihin suhtaudutaan ensin skeptisesti tai varoen, mutta yleensä tilanne muuttuu huomattavasti, kun käy ilmi, että he puhuvat sujuvasti suomea.

Puherepertuaarit

Jokainen haastateltavista on kokenut, että Suomessa hänelle hänen asioidessaan puhutaan ensin englantia. Ihmiset lähestyvät heitä mm. kaupoissa, pankeissa, ravintoloissa ja muissa julkisissa paikoissa puhumalla englantia. Haastateltavien kertomuksista näistä kohtaamisista on eriteltävissä erilaisia diskursiivisia strategioita. Näihin strategioihin liittyy niin haastateltavien oma kertomus siitä, miten he kokemuksiin suhtautuvat, kuin myös se tapa, jolla he näistä tapahtumista puhuvat. Olen eritellyt nämä strategiat erilaisiksi puherepertuaareiksi⁸⁷.

Kolme haastateltavista käyttää repertuaaria, jota voi nimittää humanistiseksi⁸⁸ repertuaariksi. Tällä repertuaarilla pyritään viestittämään ymmärrystä siitä, miksi muut ihmiset luulevat heitä

⁸² Nykysuomen sanakirja mukaan äidinkieli on ”kieli, jota ihminen (tav. äitinsä, kotinsa välityksellä) ensimmäiseksi oppii ja jota hän joko yksinomaisesti tai tav. parhaiten puhuu; sen kansan kieli, johon ao. henkilö kuuluu”. Nykysuomen sanakirja 1988.

⁸³ Ainut poikkeus on Laura. Hänen perheensä on kaksikielinen, ja hän puhuu kotona ruotsia ja suomea. Hänellä on ruotsin kieli vahvempi, koska hän on käynyt ruotsinkielistä koulua, mutta hänen suullinen suomen kielen taitonsa on kyllä verrattavissa vain suomea äidinkielenään puhuvaan ihmiseen.

⁸⁴ Ks. Juhlia 2004.

⁸⁵ Harinen 2000, 138.

⁸⁶ Nikanne 2002, 29–30.

⁸⁷ Suoninen 1993, 53 sekä Suoninen 1993, 111. Suonisen mukaan repertuaarit ovat kielenkäytön alueet, ”jotka muodostavat omia merkitys- tai termisysteemejään. [–] Merkkinä repertuaarin läsnäolosta on samansukuisten kielikuvien tai puhetapojen käyttö.” Suoninen 1993, 111–112.

⁸⁸ Suoninen 1993, 119–120. Suoninen määrittelee humanistiseksi repertuaariksi puhetta, jossa ”korostuu ihmisten omakohtaisten kokemusten ymmärtäminen.” Tähän ymmärtämiseen liittyy Suomisen mukaan tuomitsemattomuus, mikä on myös tässä tutkimuksessa humanistisen repertuaarin keskeinen piirre.

ensikontaktissa ulkomaalaisiksi. He korostavat, kuinka tämä suhtautuminen heihin ulkomaalaisina ”ei oo vihamielinen eikä mitään sellaista että he on ystävällisiä mutta he eivät tiedä se on se tiedon puute”⁸⁹.

Tämän humanistisen, toisten ymmärtämisen repertuaarin kanssa osittain päällekkäin kulkee itsereflektiivinen repertuaari. Haastateltavista kolme sanoi itse miettivänsä ulkomaalaisen näköisen ihmisen kohdalla, mitä kieltä tämän kanssa tulisi puhua. Lilia myöntää jopa olevansa itse ”häkeltynyt”, kun aasialaisen näköinen nainen Sokoksen kassalla taitaa sujuvaa suomen kieltä. Hän lisää, että tällä naisella ”kyl on ollut sellaista aksenttia mukana”⁹⁰. Vaikka hän itse reflektoi, ettei muiden ihmisten englannin puhuminen ole hänen mielestään kovin ihmeellistä, sillä hän itse sortuu tekemään niin, hänellä on kuitenkin tarve tehdä erotus itsensä ja kohtaa-mansa aasialaisperäisen naisen välille, joka, toisin kuin hän, puhuu suomea aksentilla. Tämän eron tekemisen tarve oman identiteetin määrittelemiseksi⁹¹ nousee esiin luvun 3.1 yhteydessä.

Itsereflektiivisellä repertuaarilla haastateltavat suhteuttavat muiden ihmisten reaktioita omiinsa. Toisten tekojen ymmärrettävämmäksi tekemisen lisäksi tässä tapahtuu identiteettiin kuuluva eron ja samuuden neuvottelu: osoittamalla, kuinka he reagoivat tummaihoisiin ihmisiin samalla tavalla kuin muut ihmiset heihin, he osoittavat samanlaisuutensa muiden suomalaisten kanssa ja näin lisäävät kuuluvuttansa ryhmään, joka kohtaa heidät vieraina.

Kolmatta eriteltävissä olevaa diskursiivista repertuaaria olen nimittänyt humoristiseksi repertuaariksi. Haastateltavat ilmaisevat, että tilanteet, joissa heille puhutaan englantia, ovat ”hauskoja”⁹²; kaksi nimittää muiden ihmisten englannin puhumista ”huvittavaksi”⁹³. Tämän humoristisen nimittelyn lisäksi useampi haastateltavista nauroi kertoessaan näistä kielellisiin epäselvyyksiin liittyvistä tilanteista. Humoristisessa repertuaarissa haastateltavat pyrkivät viestittämään kevyen suhtautumisensa siihen, että heitä luullaan puheen perusteella ulkomaalaisiksi. Eräs haastateltava kuitenkin lieventää tätä repertuaaria vaihtamalla sitä. Kun kysyttiin, miltä hänestä tuntuu, kun ihmiset puhuvat hänelle kotimaassaan englantia, Shila⁹⁴ vastaa ”no tavaltaan se on vähän huvittavaa että mut emmä nyt mut sit taas toisaalta se on ihan jossain määrin ymmärrettävääkin että voi ajatella että ehkä ei osaa”

Kun haastateltava kertoo muutakin kuin suorat vastaukset haastattelukysymyksiin, on tutkittava, miksi hän tekee näin. Aiheesta hieman poikkeavat puheenvuorot nähdään helposti ylimääräisinä, ja ne ohitetaan, vaikka haastateltavien oma-aloitteiset puheenvuorot ovat usein kaikkein mielenkiintoisimpia.⁹⁵ Yllä mainitussa esimerkissä Shila aloittaa vastaamalla kysymykseen omista tunteistaan ja kertoo pitävänsä asiaa ”vähän huvittavana”. Hän kuitenkin vaihtaa repertuaaria ja alkaa humanistisella repertuaarilla esittää ymmärrystään siitä, miksi ihmiset eivät lähesty häntä suomeksi. Tässä hän ei enää kerro omista tunteistaan, vaan lähtee vastauksesta kysymykseen omista tunteistaan pohtimaan ihmisten käyttäytymisen syitä.

Repertuaarin vaihto antaa yleensä vihjeen siitä, miksi haastateltava esittää omia ajatuksiaan useita repertuaareja käyttäen. Kyse on monesti ääneen lausumattomiin syytöksiin vastaami-

⁸⁹ Ranja.

⁹⁰ Lilia.

⁹¹ Pietikäisen, Dufvan ja Laihiala-Kankaisen mukaan identiteetin muodostamisessa onkin kyse neuvottelusta siitä, missä mielessä olemme samanlaisia ja missä mielessä erilaisia kuin muut. Pietikäinen ym. 2002, 9.

⁹² Ranja.

⁹³ Lilia ja Shila.

⁹⁴ Shila.

⁹⁵ Suoninen 1993, 124.

sesta⁹⁶ sekä repertuaarien välisten ristiriitojen lieventämiskeinosta⁹⁷. Julkilausumaton syytös tässä on se, että haastateltava pitää humoristisella suhtautumisellaan englantia puhuvia suomalaisia ”naurettavina”, vaikka nämä yrittävät vain kohteliaasti kommunikoida heidän mielestään ulkomaalaisen ihmisen kanssa. Haastateltavan päällimmäisenä pyrkimyksenä näyttää olevan, että hän esittää itsensä myönteisesti ja ymmärtäväisesti kanssaihmiisiin suhtautuvana, minkä vuoksi hän vaihtaa humoristisen repertuaarin humanistiseen. Humanistisen ja humoristisen repertuaarin välistä ristiriitaa lieventää lisäys ”mut sit taas toisaalta”, joka osoittaa, että haastateltava hallitsee erilaiset repertuaarit ja vaihtelee niiden välillä⁹⁸.

Leimattu identiteetti

Muiden ihmisten tapaan reagoida haastateltaviin ulkomaalaisina, jotka eivät osa suomea, sopii Kirsi Juhilan käsite ”leimatusta identiteetistä”.⁹⁹ Leimattu identiteetti on muiden ihmisten luoma kategoria toisesta ihmisestä, ja näihin kategorioihin kytkeytyvät Nikanteen aiemmin esittämät ulkoiset eli muiden ihmisten antamat identiteetit¹⁰⁰. Myös Jenkins erottaa niin sanotun ulkoisen kategorisoinnin henkilön omasta identiteetifikaatiosta.¹⁰¹ Haastateltaville puhutaan englantia, koska heidän katsotaan kuuluvan kategoriaan ”ulkomaalainen” tai ”maahanmuuttaja”. Kohtaamisissa toisen luokittelu tapahtuu yleensä sen pohjalta, miten tämä toinen eroaa itsestäni.¹⁰² Kun luokittelun perusteena toimii haastateltavien eroava ulkonäkö, tämä eron perustuva luokittelu tuottaa kategorian ulkomaalaisesta toisesta. On kuitenkin huomioitava, että ihmisten englannin puhumista voi tulkita myös aivan toisin päin: englannin puhuminen saattaa yhtä hyvin olla moninaisuuden tunnustamista, englantia puhuva haluaa viestittää, että hän on tietoinen siitä, että Suomessa elää monta erilaista taustaa ja elämänhistoriaa omaavia ihmisiä eikä heidän voidaan olettaa puhuvan sujuvasti suomea. Haastateltavien kohtaamisissa onkin siksi kyse hyvin ristiriitaisesta ilmiöstä: heille englantia puhuva henkilö pitää heitä ulkomaalaisina, yrittää englantia puhumalla osoittaa avoimuutta ja suvaitsevaisuutta ja samalla tekee haastateltavia leimaavan ja toiseuttavan luokittelun, vaikka puhujan tarkoitus on saattanut alun perin olla juuri päinvastainen.

Haastateltavat kokevat että suomen kieli on aina tema, kun Suomessa kohdataan ihminen, jolla ei ole suomalaista sukutaustaa tai joka on maahanmuuttaja. Haastateltavien mukaan joko ihmetellään sitä, että toinen puhuu niin huonoa suomea tai ei ollenkaan suomea tai, kuten heidän kohdallaan, kuinka hyvin toinen on oppinut suomea. Kun haastateltavien kielitaitoja keuhutaan, heihin liitetty kategoria on ”maahanmuuttaja, joka on oppinut suomea erittäin hyvin”. Vaikka kommentti on todennäköisesti tarkoitettu kehuna ja kohteliaisuutena, se on yksi tapa leimata tämän ihmisen identiteetti. Juhila määrittelee leimatun identiteetin Ervin Goffmanin teorian pohjalta siten, että tämä leimattu identiteetti sisältää pääasiassa kielteisiä luonnehdintoja.¹⁰³ Itse käytän Juhilan käsitettä ilman oletusta kielteisistä tai myönteisistä arvolatauksista. Kun haastateltaville puhutaan englantia, tämä on yleensä virkailijan tai muun henkilön yritys kommunikoida käyttämällä sitä kieltä, jota hän olettaa toisen ymmärtävän. Oletus suomen kielen taidon puutteesta ei ole mielestäni suoranaisten kielteinen kategoria, mutta silti leimaa-

⁹⁶ Suoninen 1993, 120-124.

⁹⁷ Suoninen 1993, 136-140.

⁹⁸ vrt. Suoninen 1993, 140.

⁹⁹ Juhila 2004, 24.

¹⁰⁰ Nikanne 2002, 29-30.

¹⁰¹ Jenkins 1996, 80-89.

¹⁰² Kaartinen 2004, 23.

¹⁰³ Juhila 2004, 24.

va¹⁰⁴, ja näin Juhilan käsitys leimatusta identiteetistä sopii tähän yhteyteen. Sillä voi tosiaan olla hyvinkin kielteisiä seurauksia, vaikka siihen ei sisällykään välttämättä kielteisiä asenteita.

Nämä leimatut identiteetit osoittautuvat hyvin vaikeasti muutettaviksi. Sekä Lilia että Jonina kertovat, että usein puhutaan heidän kaverilleen eikä suoraan heille itselleen, ja kysytään ensin heidän kaveriltaan että ”puhuuko tämä sun ystävä suomea”. Heidän vastattuaan suomeksi että ”kyllä puhun” he kertovat kysyjän jatkavan heidän kaverinsa kanssa puhumista. Heidät ohitetaan eikä heidän puhettaan kuunnella. Haastateltavat siis kokevat, että käsitys heidän suomen kielen taidon puutteestaan on niin vankka, ettei sitä vastalauseillakaan saa murrettua. Vaikka oman persoonan ja oman puheen ohittamisen kuvittelisi olevan hyvin loukkaava kokemus, kumpikaan näitä tilanteita kokeneista ei sano pitävänsä sitä loukkaavana. He käyttävät siitä puhuessaan humoristista repertuaaria ja sanovat reagoivansa myös itse tilanteessa huumorilla. Ihmisten on tutkimuksissa todettukin usein reagoivan voimakkaisiin kielteisiin tunteisiin juuri tämän tunteen vastakohtalla oman minän suojaamiseksi¹⁰⁵.

Kerran tehdyn kategorisoinnin¹⁰⁶ lokerosta näyttää olevan vaikeaa päästä ulos. Haastateltavien kertomuksien perusteella voi todeta, että kategorioista pidetään kiinni jopa toisen ihmisen kertomuksia ja vastatodisteluja ohittaen. Eräs haastateltavista (Marja) kertoo, että kun häntä kehdutaan hyvästä suomen kielen taidostaan ja hän selittää kehujalle, ettei hänellä ole muita äidinkieliä kuin suomi, hänelle usein vastataan, ”joo mut kyllä hiukan kuulee aksentista kuitenkin”. Marja on syntynyt Suomessa eikä hän ole koskaan nähnytäkään bangladeshiläistä isäänsä, joten aksenttia hänellä ei voi olla. Sen jälkeen kun hänet ”merkitään” katseella¹⁰⁷ ulkomalaiseksi maahanmuuttajaksi, tämä visuaalinen toiseus yhdistetään samalla myös kielelliseen toiseuteen. Kategorisointiin liittyikin vahvasti visuaalisuus, kyse on ”katsomisen ja näkemisen tavoista”¹⁰⁸. Tässä on kyse samantyyppisestä kokemuksesta kuin se, että haastateltavan vastattua suomeksi keskustelun toinen osapuoli jatkaa haastateltavan kaverille puhumista ikään kuin haastateltava ei ymmärtäisi häntä. Kerran tehty päätös toisen ihmisen vieraudesta ja kuulumattomuudesta Suomeen näyttää olevan niin vahva, ettei tästä leimatusta identiteetistä luovuta myöskään silloin, kun faktat osoittavat sen olevan väärän. Sosiaalinen kategorisointi perustuukin hyvin usein virheellisiin oletuksiin¹⁰⁹.

¹⁰⁴ Joskin tällä kategorisoinnilla voi olla kielteisiä seurauksia sekä kielteinen lähtökohta, onhan ihmisen luokittelu tämän ulkonäön perusteella yksi rasmin määritelmästä, joten tätä luokittelua voisi sen pohjalta pitää hyvinkin kielteisenä, niin minusta on kuitenkin liian suppeaa nähdä leimatun identiteetin olevan kielteisesti lautaunut, sillä tämä ”leima” saattaa yhtä hyvin pitää sisällään myönteisiä oletuksia toisesta ihmisestä, kuten sen, että tummaihoisen ihminen on hyvä urheilija, tai, kuten kakkosluvun yhteydessä mainitun oletuksen, että aasialainen nainen on hyvä aviovaimo. Ihmisten leimaaminen kategorioihin – ovatpa nämä sitten myönteisiä tai kielteisiä – on minusta aina hyvin arveluttavaa. En yhdy kuitenkaan Juhilan käsitykseen siitä, että leimaavasta identiteetistä voitaisiin puhua vain, kun se koostuu negatiivisista ennako-oletuksista, sillä kategorisoinnit positiivisina pidetyillä ominaisuuksilla ovat mielestäni ihan yhtä leimaavia. En siis väitä, ettei leimaaminen olisi yksilön kannalta hyvin kielteinen ja usein rasismia synnyttävä toiminta (vrt. Rastas 2002, 3), mutta pyrin lähtemään siitä oletuksesta, että nämä kategoriat eivät ole sisällöltään lähtökohtaisesti kielteisiä.

¹⁰⁵ Kielteisten tunteiden ohittamista, naurulla reagoimista vaikeisiin tunnetiloihin ja yleensäkin huumoria tunteiden käsittelykeinona on tutkittu sekä antropologiassa, käyttäytymistutkimuksessa että psykologiassa. Psykologiassa puhutaan tässä yhteydessä minän suojautumiskeinoista, joita Anna Freud on ensimmäisenä tutkinut. Hän esittää, että tunteiden vastakohtaksi kääntämistä ja etenkin naurua ja hymyilyä käytetään suojaamaan omaa minää voimakkailta affekteilta. Ks. Freud 1969, 29–31.

¹⁰⁶ ks. mm. Jenkins 1996; Huttunen 2004; Tajfel 1981; Miles 1994.

¹⁰⁷ vrt. Rastas 2002.

¹⁰⁸ Huttunen 2004, 154.

¹⁰⁹ Virkki 2006, 44.

Reagoiminen leimattuun identiteettiin: vastapuhe ja alistuminen

Juhilan mukaan leimatun identiteetin tarjoaminen herättää kaksi vaihtoehtoista reagoititapaa: joko ihminen alistuu hänelle määriteltyyn identiteettiin tai hän ryhtyy vastustamaan sitä ”vastapuheella”.¹¹⁰ Kun haastateltavat pyrkivät vakuuttamaan muita omasta suomen kielen taidostaan, heidän vakuuttamisensa on tätä Juhilan mainitsemaa vastapuhetta. Vastapuhe perustuu ajatukseen identiteettien neuvoteltavuudesta eli käsitykseen keksityistä identiteeteistä, jotka rakentuvat dialogisesti. Tämä käsitys mahdollistaa identiteettien uudelleenmäärittelyn ja niistä neuvottelun.¹¹¹

Juhila määrittelee vastapuheen ”sellaisiksi leimattua identiteettiä kommentoiviksi ja vastustaviksi teoiksi, joiden tarkoituksena on esittää tämän identiteetin erilaisuus suhteessa kulttuurisesti vallitsevaan kategorisoinnin tapaan.”¹¹² ”Vasta” tarkoittaa tässä sekä vastausta että vastustusta. Vastapuhe on siis tapa reagoida muiden tekemään luokitteluun.¹¹³

Haastateltavien pyrkimykset vakuuttaa heidän ystävilleen puhuvia siitä, että he osaavatkin itse suomea, tai yllä esitetty toinen esimerkki Marjasta, joka ei saa hänen kielitaitojaan kehuvaan ihmistä ymmärtämään, että suomi on hänen äidinkieltensä, ovat esimerkkejä tällaisesta vastapuheesta. Vastapuhe ei haastatteluaineistossani ole aina vastaus tai vastustus jo tapahtuneeseen luokitteluun, vaan jotkut haastateltavista käyttävät myös strategiaa, jota olen nimittänyt ”ennakoivaksi vastapuheeksi”.

- *S: Mitä sitten ne viranomaiset, oletko itse kokenut semmoista että ihmiset kohtelevat eri tavalla ulkonäkösi vuoksi tai kun sä tuut jonnekin pankkin, postiin, kelaan mihin tahansa oisko siinä ollut semmosia*
- *Dyani: Hmm...ehkä jonkun verran, en paljon en pal tosi vähän sit kuitenkin loppujenlopuksi mä luulen että se ehkä Suomessa sit kuitenkin sit ku aukaisee suun ja ne huomaa että on et toi on niinku täysin suomalainen aika nopeasti kuitenkin niin tota etten oo mutta ehkä mä oon sit mä saatan jotenkin tiedostamatta kyllä olla tosi varautunut sitte ku mä menen vaikka käymään kelan jossain kelassa käy ja sitä niinku heti aloittaa sille puhumaan itse nopeasti että ne niinku hiffaa että siis ihan että ja se ei oo niinku emmä sitä missään nimessä tahallaan tee mutta ehkä se on niinku se on vaan tullut niin automaattisesti kun on tottunu missä vaan asioimaan tai puhelimella soittaa ihan opintotukiasioista lähtien tai jostain tommosesta ja se on heti että kun sanoo oman nimen sit tietää et siel on joku hetken aikaa hiljaista ja sit alkaa nopeasti selittämään suomeksi jotain että et ne niinku ymmärtää että mä olen täältä et tommosia mut ei se ei se se ei oo ongelma siitä ei vaan saa tehdä ongelma ja tai sillai ja sit toisaalta voihan se olla ihan ymmärrettävääkin että miksi ei ne nyt varsinkin kun on nyt Suomessa on jonkun verran enemmän kuin aikaisemmin maahanmuuttajia niin varmaan se on ihan luonnollinenkin reaktio jos sieltä päästä mieltii että onkohan et onkohan tuo suomalainen puhuuko hän suomea*
- *S: niin*
- *Dyani: Niin et voi sen ajatella silleenkin*

¹¹⁰ Juhila 2004, 28.

¹¹¹ Juhila 2004, 29, katso myös mm. Barker & Galasiński 2001, 29–61; 93; Hall 1999, 19–76.

¹¹² Juhila 2004, 29.

¹¹³ Juhila 2004, 20. Ks. myös Huttunen 2004, 134–154. Huttunen nimittää vastapuheita ja vastatoiminnan tapoja vastastrategioiksi.

Lisäämällä ”sit kuitenkin” hän käyttää ristiriidan sovittamiskeinoa¹¹⁵, joka osoittaa, että hän tietää viimeisen lieventyneen vastauksen olevan ristiriidassa ensimmäisen vastauksensa kanssa, koska hän aloittaa sanomalla, että hän on kokenut erilaista kohtelua ”jonkun verran” ja melkein peruu sanomistaan lopuksi. Lisäämällä ”sit kuitenkin” hän ikään kuin oikeuttaa siirtönsä ja vastauksensa voimakkuuden laskun. Suonisen mukaan kohdattujen ongelmien myöntäminen nähdään keskustelun normatiivisen standardin vastaisena.¹¹⁶ Kysymykseen ”onko ollut ongelmia” ei normaalisti vastata, ”kyllä niitä on ollut”, joten Dyanin tarve lieventää ensivastaustaan siitä, että hän on kyllä jonkun verran kokenut erilaista kohtelua, on mitä Suoninen kuvaa ”normatiivista standardia rikkovan vastauksen [– –] jälkeen annettuna selityksenä”.¹¹⁷

Sen jälkeen kun Dyani kertoo ennakoivasta strategiasta eli kuinka hän puhuu automaattisesti suomea, jotta toinen ei luulisi häntä ulkomaalaiseksi, hän jatkaa asian ongelmattomuuden vakuuttelua sanomalla ”mut ei se ei oo ongelma, siitä ei vaan saa tehdä ongelmaa”. Tässä hän antaa käskyn, miten hänen kuvaamaansa asiaa tulisi käsitellä. Hänen ilmaisunsa implikoi, että hänen kuvaamansa tilanne on kyllä lähtökohdaltaan ongelmallinen, mutta sen ongelmallisuus riippuu siitä, miten asiaan itse suhtautuu. Tässä hän rakentaa vaikutelman tilanteen hallinnasta¹¹⁸ ja siirtää tilanteen vastuun muilta itselleen. Vaikka hän joutuu toiseuttavan kohtelun objektiksi, hän diskursiivisesti rakentaa itsestään aktiivisen roolin: hän on se, joka tekee asiasta ongelman tai ei. Hän siis siirtyy kohtelun objektista tilanteen haltuun ottavaksi subjektiksi.¹¹⁹ Hän ei kuitenkaan puhu itsestään, vaan hänen ilmaisunsa kuulostaa yleiseltä totuudelta. Hän siis ei sano ”en saa tehdä siitä ongelma”, vaan korostaa lauseen paikkansapitävyyttä yleistämällä asian kaikkia ihmisiä koskevaksi. Sen lisäksi että hän pyrkii lieventämään aiemmin sanotun seikan ongelmallisuutta yllä kuvatulla tavalla hän aloittaa ”ja sit toisaalta” -sanoilla repertuaarin vaihdon ja käyttää humanistista repertuaaria, jolla hän vakuuttaa, ettei hän tuomitse ketään siitä, miten tämä kohtelee häntä, vaan että viranomaisten oletukset ovat ymmärrettäviä:

- *Dyani: [– –] mut ei se ei se ei oo ongelma siitä ei vaan saa tehdä ongelma ja tai sillai ja sit toisaalta voihan se olla ihan ymmärrettävääkin että miksi ei ne nyt varsinkin kun on nyt Suomessa on jonkun verran enemmän kuin aikaisemmin maahanmuuttajia niin varmaan se on ihan luonnollinenkin reaktio jos sieltä päästä mieltii että onkohan et onkohan tuo suomalainen puhuuko hän suomea*
- *S: niin*
- *Dyani: Niin et voi sen ajatella silleenkin*

Tällä humanistisella repertuaarilla haastateltava jatkaa normatiivista standardia rikkovan vastauksen jälkeen annettua selittelyä¹²⁰. Hän pyrkii kaikin keinoin vakuuttamaan haastattelijan kokemuksiensa ongelmattomuudesta¹²¹, vaikka hänen puheensa on vastaus kysymykseen, onko hän kohdannut ongelmia.

Osa haastateltavista reagoi leimattuun identiteettiin vastapuheen vastakohdalla ja reaktiollaan hyväksyy muilta annetun identiteetin. Juhila puhuu tässä yhteydessä alistumisesta¹²², itse ni-

¹¹⁵ Suoninen 1993, 140.

¹¹⁶ Suoninen 1993, 132.

¹¹⁷ Suoninen 1993, 132.

¹¹⁸ Suoninen 1993, 132.

¹¹⁹ vrt. Huttunen2004.

¹²⁰ Suoninen 1993, 132.

¹²¹ Ks. ensimmäisen vastauksen lieventäminen Dyanin vastauksen alussa, yllä analysoitu kohta ”siitä ei saa tehdä ongelma” sekä viimeisenä muiden reaktion ymmärtäminen.

¹²² Juhila 2004, 28.

mitän tätä reagoititapaa mukautumiseksi. Haastateltavistani kaksi reagoivat kieleen liittyvis-
sä tilanteissa mukautumalla siihen toiselta annettuun identiteettiin. Laura kertoo vastaavansa
useimmiten englanniksi, kun häntä palvellaan englanniksi. Myös Shila jatkaa usein englannin
puhumista. Jonina taas kertoo, että hän saattaa puhua tahallaan englantia tai esittää puhuvansa
huonoa suomea, kun hän ei halua puhua jonkun henkilön kanssa. Siinä missä Dyanin enna-
koivaa suomen kielen puhumista voi kutsua ennakoivaksi vastapuheeksi, voi tätä Joninan
käyttäytymistä kutsua ennakoivaksi mukautumiseksi. Hän on tietoinen siitä ulkomaalaisen
leimasta, jonka mukaan hänet helposti määritellään, ja käyttää tätä omiin tarkoituksiinsa.

Jakamalla haasteltavat vastapuhetta ja mukautumista harjoittaviin voi havaita, että omaan
suomalaiseen identiteettiinsä ja omaan taustaansa ongelmitta suhtautuvat eivät reagoi englan-
nin puhumiseen väittämällä suomeksi vastaan. He eivät lähde vakuuttamaan englantia puhu-
via ihmisiä siitä, että suomi on heidän äidinkieltensä. Niiden, joille oma suomalaisuus ja oma
kuulumien suomalaiseen yhteiskuntaan ei ole kyseenalainen, on myös helpompaa olla toisen
roolissa.¹²³ Heillä ei ole tarvetta lähteä muuttamaan ihmisten käsityksiä; kielellisellä käyttäy-
tymisellään he tyytyvät siihen paikkaan ja rooliin, mikä heille muiden taholta kielellisen mää-
rittelyn perusteella annetaan, tai Joninan kohdalla jopa osallistuvat tämän paikan ja roolin
määrittelyyn ja ylläpitoon (esittämällä ulkomaalaista päästääkseen toisesta ihmisestä eroon).
Omaa suomalaista äidinkieltään puolustelevat haastateltavat toteuttavat identiteettiään diskur-
siivisesti: vakuuttamalla muita ihmisiä kielitaidostaan he vakuuttavat myös itsellensä, että
heidän kielensä ja paikkansa tässä yhteiskunnassa on oikeutettu. He käyttävät kieltä oman
identiteettiinsä luomiseksi.¹²⁴

Sekä vastapuhetta että mukautumisen strategiaa käyttäville haastateltaville ”kieli on [– –] osa
taitajansa identiteettiä. Mutta kieli on myös diskursiivinen areena, jolla identiteettineuvottelu-
ja ja -kamppailuja käydään: kielen kautta identiteettejä rakennetaan, muutetaan, arvostetaan ja
väheksytään.”¹²⁵

Haastateltavat kokevat, että heidän sujuva suomen kielen taitonsa vaikuttaa myönteisesti ih-
misten suhtautumiseen heihin. Suomea puhuvina heidät hyväksytään eri tavalla kuin aksenttil-
la suomea puhuvia maahanmuuttajia.¹²⁶ Samalla heidän äidinkieltensä toimii toiseuttamisen
areenana, koska heidän kielitaitonsa ei ole samalla tavalla oletettu itsestäänselvyys kuin muil-
la suomalaisilla. Äidinkieli on Nykysuomen sanakirjan mukaan ”kieli, jota ihminen (tav. äi-
tinsä, kotinsa välityksellä) ensimmäiseksi oppii ja jota hän joko yksinomaan tai tav. parhaiten
puhuu; sen kansan kieli, johon ao. henkilö kuuluu”¹²⁷ Tätä määrittelyä on kritisoitu feministi-
sistä näkökulmasta¹²⁸, mutta tämän tutkielman yhteydessä ilmenee toinenkin ongelma: kuka
määrittelee, mihin kansaan tämä määrittelyssä esiintyvä henkilö kuuluu?

Tässä työssä haastateltuja muistutetaan jatkuvasti siitä, etteivät he kuulu Suomeen tai että hei-
dän täällä olemisessaan on jotain epätavanomaista, vaikka Nikanne väittääkin, että ”muut ih-
miset pitävät yksilöä osana omaa ryhmäänsä, jos hänen puhumansa kieli muistuttaa heidän

¹²³ Tarkastelen tämän hypoteesin validiteettia tarkemmin nelosluvun yhteydessä.

¹²⁴ Vrt. Dufva 2002, 21; ks. myös Barker & Galasiński 2001; Oakes 2001; Hall 1999; Hall & du Gay 1996.

¹²⁵ Pietikäinen, Dufva & Laihiala-Kankainen, 10.

¹²⁶ Marja vertaa omaa tilannettaan venäläisiin tai virolaisiin ja toteaa, että heitä taas luullaan suomalaisiksi ”niin
kauan kun he eivät avaa suunsa”. Missä haastateltavien kohdalla siis puhuminen osoittaa kuulumisen muiden
suomalaisten joukkoon, voi se vaaleaihoisten ihmisten kohdalla sen sijaan olla vaikeneminen.

¹²⁷ Nykysuomen sanakirja, 1988.

¹²⁸ Palmu 2002. Myös yksi haastateltavista huomauttaa äidinkielen termin ongelmallisuudesta; hän vastaa kysy-
mykseen siitä onko suomi hänen äidinkieltensä: ”joo siis isän kieli mutta äidinkielen asemassa kyllä” (Emma)

omaa kieltään.”¹²⁹ Eräs haastateltavista¹³⁰ huomauttaa, että vaikka kielitaito onkin tärkeää, on ihonväri vielä keskeisemmässä asemassa. Valkoihoista ei suomea puhuvaa ihmistä pidettäisiin hänen mukaansa monessa tilanteessa enemmän suomalaisena kuin häntä. Haastateltavien valtaväestöstä poikkeava ulkonäkö näyttää olevan suurin toiseuttamiseen vaikuttava tekijä.

2.2 ”Katso isä musta mies!” – Toiseuttavat katseet

”Toiseus ei ole mikään ominaisuus vaan seurausta määrätynlaisista (tietyt mekanismit sisältävistä) kohtaamisista tai näkemisen tavoista.”¹³¹ Toiseudessa on siis ennen kaikkea kyse näkemisestä, visuaalisista kohtaamisista. Seuraavaksi tarkastelen juuri näitä kohtaamisia, joissa edellä mainitut näkemisen tavat luovat toiseutta. Kuten johdantoluvussa jo mainittu, on toiseuden käsite vain tutkimuksellinen työkalu. Toiseuden käsitteen käyttämisen vaarana on, että toiseuden analyysi pysyy ’me ja muut’ -asetelmana, jossa niin toiseutetut kuin toiseuttajat nähdään homogeenisina ja toisiinsa nähden vastakkain aseteltuina¹³². Tämä ei ole tämän työn eikä tämän toiseutta käsiteltävän luvun tarkoitus. Löytty ehdottaa, että toiseuden sijasta voitaisiin puhua erosta tai erilaisuudesta, jossa jako ’yksiin’ ja ’toisiin’ ei ole niin selkeä. Siinä missä erilaisuus on terminä kuvaileva, toiseuden voi nähdä strategisena käsitteenä, joka tarkastelee valtasuhteita.¹³³ Käytän tässä toiseuttavia katseita käsittelevässä luvussa tietoisesti termiä ”toiseus” juuri valtasuhteita analysoivana käsitteenä. Kaikki me olemme monilla tavoin erilaisia, ja erilaisuuden käsite korostaa juuri Löytyn kuvaamalla tavalla sitä, että erilaisuuksia on monenlaisia eikä vain tietynlaisia staattisessa me ja muut -asetelman sisällä määriteltyjä. Haluan kuitenkin juuri tarkastella, miten ihmisten katseet saavat haastateltavat kokemaan itsensä toisina. Tässä siis me ja muut -asetelma ei ole etukäteen määritelty vaan lähinnä haastateltavien kertomusten mukaan koettu. Kun puhun toiseuttavista katseista, yhdyn siinä Ahmedin näkemykseen siitä, ettei katse ole koskaan neutraali, vaan se on jo ennalta merkitty. Me luemme toistemme kehoja katseellamme¹³⁴. Kun tunnistamme toisen ihmisen ”toiseksi”, tämä ihminen ei ole enää vieras tai tuntematon, vaan olemme jo tunnistaneeet hänet tietynlaisien piirteiden kautta vieraaksi, ei tänne kuuluvaksi¹³⁵. Siksi erilaisuuden käsite ei sovi tähän yhteyteen, koska en ole kiinnostunut tässä ihmisten yleisestä uteliaisuudesta moninaisia erilaisuuksia kohtaan, vaan nimenomaan siitä, kokevatko haastateltavat, että heidät katseilla tunnistetaan keskivertosuomalaisesta poikkeavan ulkonäkönsä vuoksi toiseksi.

Visuaalisuus, toisen näkeminen, on keskeisin erilaiseksi ja vieraaksi tunnistamisen tapa.¹³⁶ Haastattelussa en suoraan kysynyt ihmisten katseista tai katsomisen tavoista, mutta lähes jokainen haastateltavista¹³⁷ kertoi oma-aloitteisesti, että he vetävät katseita puoleensa kun he kävelevät kaduilla, käyvät baareissa tai kaupoissa. Sukupuolitetun katseen klassikko-

¹²⁹ Nikanne 2002, 30.

¹³⁰ Shila.

¹³¹ Löytty 2005b, 181.

¹³² Löytty 2005b, 182.

¹³³ Löytty 2005b, 182.

¹³⁴ Ahmed 2000, 21.

¹³⁵ Ahmed 2000, 55.

¹³⁶ Rastas 2002, 5.

¹³⁷ Kahdeksasta haastateltavasta kuusi kertoi katseista ja tuijottamisesta. Lilia ja Shila eivät maininneet katseita erikseen, vaikka he kyllä kertoivat tapahtumista, jotka he itse luokittelivat syrjiviksi ja jopa rasisisiksi. Se, että he eivät kertoneet ihmisten katseista tai tuijotuksesta, ei välttämättä tarkoita, etteivät he olisi katseita kokeneet. Katseista ei haastattelussa erikseen kysytty, sillä nämä nousivat esiin merkittävänä seikkana vasta haastattelunauhojen purkamisen yhteydessä. On siis mahdollista, että Lilia ja Shilakin ovat kokeneet ihmisten katseita, mutta eivät pitäneet niitä tärkeinä tai mainitsemisen arvoisina.

artikkelissa ”Visual pleasure and narrative cinema”, Laura Mulvey puhuu scopophiliasta, katsomisen nautinnosta (”pleasure in looking”).¹³⁸ Mulveyn mukaan katsominen on jaettu aktiiviseen mieskatsojaan ja passiiviseen naiseen, joka yleensä on katseen kohteena.¹³⁹ Vaikka katseet ovat hyvin usein sukupuolitettuja ja haastattelemani naisetkin merkitään usein miesten katseilla erilaisiksi ja eksoottisiksi, asia ei kuitenkaan ole niin yksiselitteinen. Myös naiset ovat katsojia, ja myös haastattelemani naiset ovat katseilla toiseuttavia.

Visuaalisen toiseuttamiskokemuksen kertomusanalyysi

Ranja kertoo, kuinka koko kyläkauppa jäi tuijottamaan häntä, kun hän kävi mökkilomalla pienen kylän ruokakaupassa. Sara Ahmedin mukaan vieraan tunnistaminen vieraaksi tapahtuu ”visuaalisena ekonomiana” eli toimintatapana nähdä tuttujen ja vieraiden toisten eroja.¹⁴⁰ Kun Ranja käy pienen paikkakunnan ruokakaupassa, ihmiset katsovat häntä ihmeissään, vaikka muutkin ruokakaupassa kävijät voivat olla toisilleen vieraita. He eivät kuitenkaan tuijota toisiaan samalla tavalla kuin he katsovat Ranjaa. Jotkut vieraat ovat siis vieraampia kuin toiset;¹⁴¹ tässä tapauksessa Ranja on visuaalisesti merkattu vieraammaksi kuin muut ruokakaupassa asioivat. Ranjan mukaan etenkin vanhemmat ihmiset jäivät ostoskärryineen katsomaan häntä. Yleisen tuijotuksen lisäksi kaupassa tapahtui eräs kohtaaminen, josta hän kertoo yksityiskohtaisemmin. Siteerattu teksti on jaksotettu osiin tekstin analyysiä varten.

A

- *Ranja: [– –] sitten kaikista hauskin tapaus oli tällöinen kun semmoinen pikku poika tuli en tiedä olisko ollut koulussa tai alle kouluikäinen semmoinen poika tuli pikku ostoskärryjen kanssa vastaan*

B

- *ja se oli tietysti matalampi ja se käveli minua vastaan ja sit se pysähtyi yhtäkkiä kuin seinään näki varmaan mun jalat tai jotakin oli joku hame tai joku päällä et näkyi varmaan ihonväri jaloista jo*

C

- *ja se pysähtyi ja sen pää nousi ja se kattoi mua tosi niinku säikähtyneen näköisenä ja rupes huutamaan täysillä siellä kaupassa että isi tuu äkkiä kattomaan että se huusi vaan että isi tuu kattomaan no isi tuli mä jäin mielenkiinnolla kuuntelemaan mitä se sanoo ja kommentoi ja se näytti sormella että kato tossa on musta mies ja sitten isä [– –] sitten siin sanoi että kuule ei tuo oo mies tota niin sit se kysyi no mikä toi tommoinen sitten on ja isä sitten sanoi että se on nainen poika sanoi no ihan sama nainen mut mut se on musta se on tommonen musta*

D

- *ja sit tuntui semmoiselta että eiks siel kun elävät siellä kuitenkin vähän syrjässä että eiks näille lapsille on kerrottu sitten että maailmassa on muukin näköisiä ihmisiä kuin he että jotenkin se oli hauska tilanne sit mä ajattelin että onkohan he leikkinyt jossain tarhassa tai jossain jotain kuka pelkää mustaa miestä ja nyt*

¹³⁸ Mulvey 1999, 381.

¹³⁹ Mulvey 1999, 383.

¹⁴⁰ Ahmed 2000, 24.

¹⁴¹ Ahmed 2000, 24.

se ajattelee että se on nähnyt sen itse mustan miehen kun tuli ekana mieleen se että musta mies

- *S: niin kun tuli heti että musta mies*
- *Ranja: musta mies niin että se voi olla että se tulee jostain tämmösestä leikistä tai se oli mun oma arvaus voi se olla muutakin mutta kyllä sillä oli syksyllä koulussa kerrottavaa että se näki kesällä kaupassa sen mustan miehen ja*
- *S: sanoitko sä siinä sitten jotain vielä tai menikse sit ihan hymyilitkö*
- *vain hiljaa*
- *Ranja: ei mie hymyilin siel ja kuuntelin sitten mitä se sanoi*

Ranja kertoo tästä episodista vastauksena aiemmin esitettyyn kysymykseen siitä, onko Suomi suvaitsevainen maa. Hän ei vastaa kysymykseen yleisellä tasolla, vaan kertomalla omista kokemuksistaan, mikä on lähes kaikissa haastatteluissa yleisin tapa vastata keskustelun avaamiseksi kysytyihin yleisluontoisiin kysymyksiin¹⁴². Ranjan yllä siteerattua vastausta voi pitää kertomuksena.¹⁴³

Van Dijkin mukaan kertomukset voi jakaa erilaisiin osiin, joista kullakin osalla on tietynlainen tarkoitus tarinan etenemisen ja esittämisen kannalta. Niin sanottu kertomusanalyysi tarkastelee juuri niitä kertomuksen osia, jotka kulkevat yleensä samanlaisen mallin mukaisesti: kertomuksen aluksi määritellään tapahtumien puitteita tai taustaa (setting ja orientation), sitten esitetään itse tapahtuma tai tapahtumasarja (complication), ja lopuksi kertoja antaa arvioinnin kerrotuista tapahtumista (evaluation/conclusion).¹⁴⁴

Näitä kertomusten osia nimitetään kertomusskeemaksi¹⁴⁵. Kertomusrakenteiden erittely on ensimmäinen tekstianalyysin vaihe; sen voi nähdä tekstin jäsentelynä analyysiyksiköihin. Tässä esitetyssä esimerkissä kertomusskeema kulkee seuraavanlaisesti: kohta A kertoo taustan (orientation), kohta B puitteet (setting), kohta C on varsinainen tapahtuman keskikohta (complication) ja loppuosa D on Ranjan oma arviointi kerrotusta (evaluation/conclusion).

Näiden rakenteiden pelkkä kuvaaminen ei kuitenkaan tuo esille, miten haastateltava itse on asennoitunut esittämäänsä ja millaisia muita kielellisesti tuotettuja ulottuvuuksia rakenteet sisältävät. Analysoin siksi seuraavassa tarkemmin kunkin kertomusskeeman osaa:

A

- *Ranja: [– –] sitten kaikista hauskin tapaus oli tämmöinen kun semmoinen pikku poika tuli en tiedä olisko ollut koulussa tai alle kouluikäinen semmoinen poika tuli pikku ostokärryjen kanssa vastaan*

A-osassa Ranja antaa kuuntelijalle jo ennen kuin hän kertoo tästä varsinaisesta tapahtumasta arvioinnin siitä, millaisen tarinan hän aikoo kertoa. Vaikka hän siis kuvaa tapahtuman taustaa eli sitä, mitä tapahtui ennen kuin tämä raportoitu kohtaaminen sattui (pikku poika on kävelemässä ostokärryillään vastaan), hän jo antaa – yleensä kerronnan loppuun sijoittuvan – arvi-

¹⁴² Hirsjärvi ja Hurme suosittelevat siirtymistä yleisistä kysymyksistä yksityisempiin, katso Hirsjärvi & Hurme 2001.

¹⁴³ Apun mukaan kertomuksessa ”on kyse (inhimillisen) toiminnan kuvaamisesta”, Apo 1990, 63.

¹⁴⁴ van Dijk 1987, 63-76.

¹⁴⁵ Apo 1990, 62. Satu Apon käyttämä ilmaisu ”kertomusskeema” on käännös van Dijkin englanninkielisestä termistä „story schema“, van Dijk 1987, 64.

oinnin (”sitten kaikista hauskin tapaus”). Vaikka Ranjan kerronnassa myös loppukohta D toimii arviointina, hän poikkeaa perinteisestä kerronnan skeemasta antamalla yhden arvion jo etukäteen. Aluksi esitetty arviointi tarinan hauskuudesta on haastateltavan tapa antaa keronalle viitekehys, jonka sisällä hänen kertomaansa esimerkkiä tulisi tulkita. Hän mainitsee aiemmin, että ihmisten tuijottaminen ruokakaupassa on hänestä huvittavaa, ja sen jälkeen hän vahvistaa tämän kerrotun suhtautumisensa ”kaikista hauskimalla” tapauksella. Tällä keinolla hän ei anna haastattelijalle tilaa arvioida kertomusta itse¹⁴⁶ vaan varmistaa, että se ymmärretään ’oikealla’ tavalla.

B

- *ja se oli tietysti matalampi ja se käveli minua vastaan ja sit se pysähtyi yhtäkkiä kuin seinään näki varmaan mun jalat tai jotakin oli joku hame tai joku päällä et näkyi varmaan ihonväri jaloista jo*

Tässä kohdassa haastateltava kertoo kerronnan puitteista eli siitä, millaisessa tilanteessa tämä kohtaaminen tapahtui. Olennaista on, että tämä lapsi ostoskärryineen oli matalampi kuin hän. Siksi pojan katse kohtaa haastateltavan jalkojen ihoa, mikä saa pojan ”pysähtymään kuin seinään”. Haastateltava käyttää tässä metaforista ilmaisua ”pysähtyä kuin seinään”. Tämä kuvitteellinen seinä, johon poika tässä pysähtyy, on haastateltavan ihon kohtaaminen katseella. Ahmedin mukaan toiseutettuja kehoja on feministisessä tutkimuksessa tutkittu paljon, mutta vieraan kohtaamiset on hänen mielestään tutkittava juuri ihon kautta. Iho ei ole keskeisessä asemassa pelkästään siksi, että se on näkyvin osa ihmisten ruumista ja toimii näin eron merkittäjänä, vaan myös siksi, että iho on se, joka suojaa sisimmän minuuden toisilta, joka pitää subjektin omassa ruumiissaan ja toiset ulkopuolella. Ahmed siis näkee ihon minun ja toisen rajana.¹⁴⁷

Siinä missä tämä raja yleensä toimii minuuden suojana, se voi haastateltavieni kohdalla kääntyä heitä vastaan; heidän ihonsa ei tarjoakaan suojaakaan vaan altistaa heitä muiden katseiden kohteeksi. Ahmed toteaaakin Sue Cataldia lainaten, että ihon rooli on kaksinainen: se toisaalta suojaa meitä muilta, mutta samalla paljastaa meitä muille¹⁴⁸. Haastateltavien kohdalla iho ei olekaan enää minun ja toisen välinen turvaa antava raja, vaan ihon kautta rakennetaan katseilla mielipiteitä, joiden kautta sitä, mitä toisen ihon ”sisällä” on, arvioidaan ja merkityksellistetään. Se seinä, johon haastateltava kerronnassaan pistää pojan pysähtymään, on hänen jalkojensa ihon kautta nähty ja näin visuaalisesti tuotettu toiseus.

C

- *ja se pystähtyi ja sen pää nousi ja se kattoi mua tosi niinku säikähtyneen näköisenä ja rupes huutamaan täysillä siellä kaupassa että isi tuu äkkiä kattomaan että se huusi vaan että isi tuu kattomaan no isi tuli mä jäin mielenkiinnolla kuuntelemaan mitä se sanoo ja kommentoi ja se näytti sormella että kato tossa on musta mies ja sitten isä [– –] sitten siin sanoi että kuule ei tuo oo mies tota niin sit se kysyi no mikä toi tommoinen sitten on ja isä sitten sanoi että se on nainen poika sanoi no ihan sama nainen mut mut se on musta se on tommonen musta*

”Complication”-kohtaa eli kerronnan varsinaista tapahtumaa Ranja kuvaa suoralla raportoinnilla tapahtumien kulusta, hän siis toistaa, mitä tämä poika sanoi suorana lainauksena ja kuvaa tapahtumien kulkua siinä järjestyksessä kuin hänkin sen siinä tilanteessa koki. Tämä antaa

¹⁴⁶ Ja haastattelijan arviointi olisi kyllä poikennut tästä Ranjan antamasta arvioinnista hauska tarinasta.

¹⁴⁷ Ahmed 2000, 44.

¹⁴⁸ Ahmed 2000, 44.

kuulijan osallistua tapahtuman kulkuun välittömästi ja antaa ”aidomman” vaikutelman kerro-
tusta asiayhteydestä. Lisäämällä tiettyjä kerronnan yksityiskohtia haastateltava korostaa sitä
tunnelmaa, mitä hän kerronnassaan haluaa välittää. Vaikka hän vastauksensa aluksi on kerto-
nut, että tämä episodi tapahtui ruokakaupassa (ja myös viittaus pojan ostoskärryihin ei jätä
epäselväksi, että tapahtumapaikka on kauppa), hän sanoo ”ja rupes huutamaan täysillä siellä
kaupassa että isi tuu äkkiä kattomaan”. Lisäys ”täysillä siellä kaupassa” on tässä yhteydessä
asian välittämisen kannalta tarpeetonta (pelkkä ”ja rupes huutamaan että isi...” olisi kerronnan
viestin välittämisen kannalta riittänyt). Haastateltava pyrkii tällä kerronnan lisäyksellä koros-
tamaan, mitä hän itse ei suoraan sano ääneen: että hän koki tilanteen sopimattomana ja epä-
miellyttävänä. Se, että poika huusi ”täysillä” ja huusi ”siellä kaupassa”, korostaa, kuinka tämä
hänen ja pojan kohtaaminen tulee koko kaupan eli kaupassa olevien ihmisten kuuloon. Lisää-
mällä, että poika huusi nimenomaan kaupassa, haastateltava korostaa käyttäytymisen (kova-
ääninen huuto) ja tapahtumapaikan (ruokakauppa) yhteensopimattomuutta. Haastateltava pyr-
kii korostamaan kuulijalle, kuinka kiusallinen ja nolo tilanne pojan katse ja katsetta seuraava
huuto hänelle olivat.

Haastateltavan tummaan ihonväriin viitataan ”mustana”. Vaikka poika ei ole ilmeisesti aiem-
min kohdannut vaaleasta ’keskivertosuomalaisesta’ poikkeavaa ihmistä, hänellä oli kuitenkin
tämän ihmisen ihonvärin kuvaamiseen oma käsite: musta. Richard Dyer kritisoi, kuinka kaik-
kea valkoisesta ihosta – joka myös on valkoisuudessaan konstruktio¹⁴⁹, sillä eihän niin sanot-
tujen valkoisihosten ihmistenkään iho ole väritään valkoinen – poikkeavaa liitetään kategori-
aan ”musta”, joka ei kuitenkaan mitenkään kuvaa mm. Aasiassa tai Etelä-Amerikassa asuvien
ihmisten ihon todellista väriä.¹⁵⁰ Haastateltava sitten itse arvioi, miksi poika ei piittaa haasta-
teltavan todellisesta sukupuolesta ja nimittää häntä sekä mustaksi että mieheksi:

D

- *ja sit tuntui semmoiselta että eiks siel kun elävät siellä kuitenkin vähän syrjässä
että eiks näille lapsille on kerrottu sitten että maailmassa on muukin näköisiä
ihmisiä kuin he että jotenkin se oli hauska tilanne sit mä ajattelin että onkohan
he leikkinyt jossain tarhassa tai jossain jotain kuka pelkää mustaa miestä ja nyt
se ajattelee että se on nähnyt sen itse mustan miehen kun tuli ekana mieleen se
että musta mies*
- *S: niin kun tuli heti että musta mies*
- *Ranja: musta mies niin että se voi olla että se tulee jostain tämmösestä leikistä
tai se oli mun oma arvaus voi se olla muutakin mutta kyllä sillä oli syksyllä kou-
lussa kerrottavaa että se näki kesällä kaupassa sen mustan miehen ja*
- *S: sanoitko sä siinä sitten jotain vielä tai menikse sit ihan hymyilitkö*
- *vain hiljaa*
- *Ranja: ei mie hymyilin siel ja kuuntelin sitten mitä se sanoi*

D-osan loppuarvioinnissa haastateltava itse päätelee pojan reaktion johtuvan lastenleikistä,
jossa kysytään: ”Kuka pelkää mustaa miestä?” Pojan pelokas katse ja assosiaatio, että hänen
näkemänsä ihminen (johon hän kyllä viittaa sanomalla ”toi tommonen” eli esineellistää nä-
kemänsä ei-ihmiseksi) on musta mies, sopii Fanonin näkemykseen toisen perikuvasta: vaikka
tässä tapauksessa kyse ei ole miehestä, kyse on toisesta, jonka poika tunnistaa vieraaksi, en-

¹⁴⁹ Ks. Frankenberg 1993.

¹⁵⁰ Dyer 1997, 11.

nen näkemättömäksi, pelottavaksi, ja siksi mustaksi mieheksi. Fanonin mukaan valkoihoisen miehen vastakohta on ja tulee tulevaisuudessaakin olemaan musta mies. Musta mies on se, jota ei pystytä identifioimaan, hän on se mikä on ”absolutely not-self”.¹⁵¹

Haastateltava aloittaa kerronnan loppuarvion sanomalla ”ja sit tuntui semmoiselta”, jonka jälkeen kuuntelija odottaa, että hän puhuisi omista tunteistaan tapahtumaan liittyen. Hän ei kuitenkaan kuvaa tunteitaan, vaan ihmettelee pojan tietämättömyyttä ihmisten ulkonäöllisestä kirjosta ja lähtee hakemaan syytä siihen, miksi hänet määriteltiin ”mustaksi mieheksi”. Luvun 2.1 humanistisen repertuaarin yhteydessä esitetty ymmärtämisen tarve nousee tässäkin omien tunteiden kuvaamista tärkeämmäksi.

Syrjäisten kyläläisten tietämättömyyden kritisoinnin ja pojan pihaleikistä juontuvan luokittelun pohdinnan välille haastateltava toistaa A-kohdassa esitellyn arvioinnin tilanteen huvittavuudesta, ”että jotenkin se oli hauska tilanne”. Näin luvussa 2.1 eriteltyt strategiat humoristisesta suhtautumisesta sekä ymmärryksen kautta tapahtuvasta järjeistämistä pätevät myös tähän kerronnalliseen diskurssiin.

Paikkakunnan koon vaikutus toiseuden kokemuksiin

Kaikki katseista puhuvat haastateltavat mainitsevat paikkakunnan tai paikan koon vaikuttavan siihen, miten heihin suhtaudutaan. Heitä ei katsota kaikissa paikoissa samalla tavalla. Viidestä haastateltavasta, jotka puhuivat katseiden ja kaupungin koon yhteyksistä, neljä arvioi, että pienemmällä paikkakunnalla heitä tuijotetaan enemmän. Vain Jonina arvioi, että Helsingissä tilanne on pahempi kuin hänen pienessä kotikunnassaan ja että hänellä on käynyt tuuri, kun hän on asunut pienellä paikkakunnalla. Vaikka nämä tulkinnat saattavat vaikuttaa ristiriitaisilta, ne eivät sitä ole. Jonina on varttunut erittäin pienellä paikkakunnalla Pohjanmaalla, jossa hänet tunnetaan ja tunnistetaan. Hän itse sanoo olevansa ”osa katukuvaa joka kuuluu sinne”. Kuuluminen on tässä avainasemassa, sillä Ahmedkin korostaa, että vieraan tunnistamisessa on juuri kyse siitä, että tunnistetaan, kuka kuuluu tiettyyn paikkaan ja kuka ei.¹⁵² Hyvin pienessä kaupungissa elävälle muualla vieraaksi leimattu ei ole enää vieras, kun olemme tunnistaneet hänet ”naapuriksi”, jolloin ihminen on tunnistettu tuttu. Jemina korostaa kotipaikkakuntansa tiivistä yhteisöä ja kuinka sieltä kotoisin olevat tervehtivät toisiaan, kun he törmäävät toisiinsa muualla Suomessa. Hän myös mainitsee, kuinka hänen kotikuntansa nuoret puolustavat häntä, kun joku ulkopaikkakuntalainen tulee sanomaan hänelle jotain hänen ihonväriinsä liittyen. Tämä sopii Ahemdin käsitykseen siitä, miten jotkut vieraat ovat vieraampia kuin toiset ja miten niin sanottu ”neighbourhood-watch” -systeemi toimii sillä oletuksella, että vieraan ja naapurin ero osataan tunnistaa. Joninan kotipaikkakuntalaiset tietävät, kuka on heidän kunnastaan ja kuka ei, ja näin ulkopaikkakuntalainen on vieraampi kuin Jonina, joka olisi muualla taas merkattu vieraammaksi kuin toiset vieraat.¹⁵³ Jonina tuntee ystäviä Helsingissä, jotka kokevat enemmän syrjintää, ja hän arvelee, että hänellä on käynyt tuuri, kun hän on saanut asua suojatussa kyläympäristössä. Myös Anna Rastaksen tekemät haastattelut nuorten kanssa, jotka ovat adoptoituja tai joiden toinen vanhempi on ulkomaalaistaustainen, osoittavat, että haastateltavat kokevat tutun pienen kaupungin antavan enemmän turvaa, koska siellä ihmiset tuntevat heidät, heidät on ”hyväksytty”. Pääkaupungissa he kokevat olonsa turvattommaksi, siellä he eivät koskaan pääse täysin sulautumaan ”helsinkiläisiksi”.¹⁵⁴

¹⁵¹ Fanon 1975, 114, siteerattu Ahmedissa 2000, 43.

¹⁵² Ahmed 2000.

¹⁵³ Ahmed 2000, 3; Ahmed 2000, 127.

¹⁵⁴ Rastas 2002, 10.

Se, että pieni paikkakunta antaa suojaa, näyttää vaativan sen, että kaupungissa on elänyt pidempään, sekä sen, että tämä kaupunki on niin pieni, että heidät tosiaan tunnetaan ja tiedetään. Joninaa lukuun ottamatta (joka on siis asunut koko elämänsä pienessä kunnassa Pohjanmaalla) muut haastattelemani naiset korostavat, kuinka ihmettelevät ja uteliaat katseet kohdistuvat heihin juuri silloin, kun he tulevat pienempiin kaupunkeihin. Siellä heidän visuaalinen eroavaisuutensa korostuu, koska he saattavat olla kyseisessä paikassa ainoa ihminen, jolla on aasialainen ulkonäkö. Laura sanoo, että tuijotus lisääntyy ”heti kun menee vähänkin kehä ykkösen ulkopuolelle”, Dyani muutti isommasta Lounais-Suomen kaupungista pienempään ja sanoi, että siellä ”ihmiset katsoivat ihan sama minne meni”, Emma kertoo että ”kyseilyt alkoivat kun muutettiin Helsingistä pienempään kuntaan”. Ranjan mukaan iso muutos tapahtui silloin, kun hän muutti Itä-Suomesta Helsinkiin, koska pääkaupungissa ”sulautuu paremmin joukkoon”.

Honkasalon haastattelututkimuksen mukaan syrjivä tai rasistinen käyttäytyminen paikantuu yleisimmin julkisiin tiloihin. Hänen haastattelemansa toisen sukupolven maahanmuuttajanuoret arvioivat, että julkisessa paikassa ihmiset uskaltavat tuijotella tai huutaa perässä, koska heillä on siellä anonyymien suoja. Oma naapuri ei yhden Honkasalon haastatteleman nuoren mukaan lähtisi sanomaan mitään, koska hän ja tämä naapuri joutuvat kohtaamaan toisensa myös huomenna.¹⁵⁵

Näyttää siis siltä, että pääkaupunkiseudulla on toisaalta suurempi mahdollisuus olla anonyymi ja rauhassa. Tummanvärinen ihminen hukkuu suuriin ihmismassoihin, sillä Helsingissä elää ja kulkee monia erinäköisiä ihmisiä. Pääkaupunkiseudun ulkomaalaisväestön verrannollinen paljous toisaalta aiheuttaa sen, että haastateltavat luetaan maahanmuuttajiksi, kun taas pienemmillä paikkakunnalla elävät kokevat olonsa turvalliseksi siksi, että heidät tunnetaan ja tiedetään. Haastateltavien tarve arvioida kaupungin koon vaikutusta toiseuttavien katseiden määrään ja luonteeseen on osa heidän muiden reaktioiden ymmärtämisen tarpeestaan. Paikkakunnan merkitys ei näytä olevan kovinkaan tärkeä, sillä tuijotusta ovat kokeneet niin pääkaupunkiseudulla kuin pienillä paikoillakin elävät. Keskeisempää ei olekaan pohtia, missä näitä katseita kokee minkä verran, vaan sitä, millaisiksi haastateltavat nämä katseet kokevat.

Haastateltavien suhtautuminen visuaaliseen toiseuttamiseen

- ”Yhtäältä ainakin osa maahanmuuttajista erottuu kaiken aikaa vieraan figureina valkoisesta suomalaisesta maisemasta, he siis eivät voi vain sulautua joukkoon ja olla yksi muista, kuka tahansa. Toisaalta [– –] he tulevat nähdyiksi ’väärin’, toisin kuin itse haluaisivat, toisenlaisina kuin itse ajattelevat olevansa.”¹⁵⁶

Tämä Huttusen arvio maahanmuuttajista näyttää pätevän myös tässä työssä haastateltuihin naisiin. Huttusen mainitsema ”toisenlaisina” näkeminen jättää jälkensä. Marja toteaa, että jatkuva erilaisuuden kokeminen ja muiden ihmisten reaktiot omaan ulkonäköön muokkaavat sitä, miten ”itse kokee itseään”. Myös Dyani katsoo, että hänen oma ”minäkuvansa” sekä ”persoonaa” on muokkautunut ihmisten katseiden ja kyselyiden seurauksena. Rastas toteaaakin nuorisotutkimuksessaan, että ”erilaiseksi merkitsevien katseiden kohteeksi joutuminen” vaikuttaa merkittävästi nuorten identiteetin kehitykseen siitä huolimatta, joutuuko näiden katseiden kohteeksi jatkuvasti tai vain satunnaisesti.¹⁵⁷

¹⁵⁵ Honkasalo 2001, 85–87.

¹⁵⁶ Huttunen 2004, 154.

¹⁵⁷ Rastas 2002, 15.

Haastateltavilla toistuva sana katseista puhumisen yhteydessä on tottuminen. Haastateltavat toistavat moneen kertaan, että ”toisaalta siihen oli tottunut aina” (Dyani), ”ei itse enää näe että on tottunut siihen” ja ”kaikkein vaan tottuu varmaan” (Jonina), ”siihen on jotenkin tottunut pienestä asti” ja ”on tottunut olemaan huomioon keskipiste niin se on mennyt sillä tavalla ettei sitä huomakaan” (Ranja).

Myös Rastas on tutkimuksessaan havainnut, että yleisin tapa suhtautua katseisiin on olla välittämättä niistä. Rastas korostaa, ettei tämä tarkoita, että katseisiin alistuttaisiin. Haastattelemani naisetkaan eivät tuota itsestään kuvaa alistuvasta objektista, vaan kertovat, etteivät he useimmiten tosiaanakaan huomaa, kuinka moni heitä katsoo kun he kulkevat julkisuudessa. Sekä Ranja että Jonina kertovat tapauksista, joissa vasta heidän kanssaan kulkeva kysyy heiltä ihmetellen, kuinka he jaksavat ihmisten tuijotusta. Itse he eivät kyseisessä tilanteessa huomanneet, että heitä olisi katsottu erityisen paljon.

Ranja kertoo, kuinka ihmisten tuijottaminen oli hänen poikakaverilleen erityisen vaikeaa. Ranja kertoo sanoneensa poikakaverilleen, että ”jos olet mun kanssa sun täytyy tottua siihen että meitä tullaan aina katsomaan”. Tästä välittyy, kuinka haastateltava tuottaa tuijottamisesta muuttumattoman ”tosiasia”-diskurssin. Sanomalla ”meitä tullaan aina katsomaan” hän ennakoiki menneisyyden kokemuksiensa perusteella tulevaa eikä usko, että ihmisten katset joskus loppuisivat. Hän myös siirtää oman selviytymisstrategiansa tilanteeseen tottumisesta poikakaverilleen, ”sun täytyy tottua siihen”. Hän ei siis jätä poikakaverilleen mahdollisuutta harmitella ja ärsyyntyä ihmisten katseista.

Honkasalon haastattelemat maahanmuuttajanuoret mainitsevat, kuinka moniin rasistisiin tai syrjiviin kokemuksiin liittyy tuijottelu. Myös hänen haastattelemansa toisen sukupolven maahanmuuttajanuoret kertovat tottuneensa tuijotteluun¹⁵⁸, joten vakuuttelu siitä, että katseisiin tottuu, näyttää olevan hyvin vahva tapa puhua toiseuttavista katseista. Haastateltavien vakuuttelu siitä, kuinka he ovat tottuneet katseisiin, ei vielä mielestäni kerro mitään siitä, kokevatko he nämä katset epämiellyttäväksi, kiusallisiksi tai häiritseviksi. Kun joku epämiellyttävä tilanne toistuu tarpeeksi usein, siihen väistämättä joutuu tottumaan, mikä ei vielä kerro mitään tilanteesta. Haastateltavien diskurssit tottumisesta näyttävät osittain niin vahvoina, että sen takana piileviä vaihtoehtoisia, ehkä myös negatiivisia suhtautumistapoja, on vaikea löytää. Heidän ”tottumisen retoriikkansa” on osittain kuitenkin ristiriitaista. Dyani tosiaan toteaa aluksi, että hän on tottunut ihmisten katseisiin pienestä lähtien, eikä hän tosiaan mainitse, että hän olisi kokenut ne kielteisenä asiana. Kesken haastattelua hän epäilee, ovatko hänen vastauksensa tarpeeksi hyviä, ja kysyy haastateltavalta, millaisia kokemuksia muilla haastateltavilla on ollut. Tämä kohta muodostaa käännekohdan haastattelussa: yhtäkkiä haastateltava on kysymysten asettaja ja haastattelija vastaa niihin. Tästä yllättävästä käänteestä yllättyneenä haastattelija poikkeaa neutraalista tyylistään ja esittää oman mielipiteensä, mikä taas rohkaisee myös haastateltavan poikkeamaan normatiivisesta standardista¹⁵⁹:

- *Dyani: niin emmätie onko näissä mitään niinku tolkkua ollu näissä missään*
- *S: joo siis ei tässä tarvi olla mitään tolkkua missään ei tässä nämä ovat just ne sun kokemuksia siis niistä just haluan kuulla ei tässä ole mitää oikeita tai vääriä vastauksia*

¹⁵⁸ Honkasalo 2001, 85.

¹⁵⁹ Vrt. Suoninen 135–136, hänenkin tutkimuksessaan haastattelussa haastattelija poikkeaa neutraalista haastattelu-tyylistään sen jälkeen, kun haastateltava on esittänyt normatiivisesta standardista poikkeavan puheenvuoron.

- *Dyani: Onko kellään ollu siis samanlaisia niin niin siis miten ooksä saako sinulta kysyä tähän väliin että mitä ne muut on sitten noin niin*
- *S: Aika samanlaisia kokemuksia ja aika samantapaisia aika samalla tavalla suhtautuvat että on tavallaan niin tottunut siihen että se tavallaan täytyy suhtautua siihen vaan sillä tavalla että nämä ovat typerää ihmisiä ja en ota sitä itseeni, se on varmaan ihan yleistä kun eihän sitä voi joka kerta niinku ärsyyntyä mutta yksi ero kun sanoit että siinä tilanteessa ei jaksata stressata siitä kun täytyy niinku oppia pärjäämään ja mun mielestä on oikeus niinku ajatella joskus hiljaa että voi hitsi onpas tämä tyhmää että miksen saa kävellä kadulla rauhassa että vaikka siihen on tottunut se voi olla kuitenkin ärsyttävää et olisi välillä kiva olla vaan ihan en tie onko se sillai mutta se saattaa olla*
- *Dyani: on et tääl on tääl on mä kyllä koen sen et tääl on siis on tosi vaikea niinku et jos haluaisi olla vaan ja semmoinen että että missä vaan niinku on ihan semmoinen että vaan että olis ilman että on vaikea muuttua semmoiseksi jokaisella ihmisellä on varmasti on semmoisia hetkiä ja aikoja että haluaisi olla mahdollisimman näkymätön tavalla tai toisella niinku että vaan olisi niin se on kyllä että mä kyllä koen sen helkkarin vaikeana Suomessa mä voin tehdä se kotona [nauraa] sillee niinku sillee että mä olen tosi näkymätön sillai että niin*

Suoninen esittää, kuinka haastateltava preferoi hallintapuheen haastattelussa eli käyttää selaista puherepertuaaria, jossa hän antaa itsestään vaikutelman tilanteen hallitsemista.¹⁶⁰ Hallintapuheessaan Dyani kertoo aikaisemmin, kuinka hän on tottunut muiden ihmisten katseisiin. Vasta sen jälkeen kun hän on kuullut, että muillakin haastateltavilla on samoja ongelmia, sekä haastattelijan mielipiteen siitä, että tämän mielestä on myös oikeutettua kokea ihmisten katseita häiritsevinä tai ikävinä, haastateltava myöntää, kuinka hän kärsii siitä, ettei saa koskaan olla rauhassa. Hän toistaa monta kertaa ”on et tääl on tääl on mä kyllä koen sen et tääl” (alku) ja ”niin se on kyllä että mä kyllä koen sen”. Toistoilla (kolme kertaa ”kyllä”, neljä kertaa ”on”, kaksi kertaa ”mä koen”) hän ikään kuin yhtyy haastattelijan esittämään väitteeseen siitä, että näitä kokemuksia voi myös kokea vaikeina, sekä vahvistaa normatiivisesta standardista poikkeavan diskurssin siitä, kuinka ihmisten suhtautuminen häneen voi olla myös vaikeaa. Epämiellyttävien tunteiden ilmaiseminen on niin vahvasti normatiivisesta standardista poikkeavaa¹⁶¹, että Dyani toistoilla vahvistaa vakuuttelun siitä, että hän tosiaankin kokee asian sellaisena kuin hän sen ilmaisee.

Myös Virkin haastattelemaat adoptoidut nuoret kertovat, että ihmisten tuijotus tuntuu kiusalliselta, mutta myös, että katseiden rekisteröiminen riippuu omasta mielialasta. Toisina päivinä se tuntuu pahemmalta kuin toisina¹⁶². Dyanikin kertoo, kuinka katseet tuntuvat varsinkin sellaisina päivinä häiritseviltä, kun hän kaipaisi omaa rauhaa.

”jokaisella ihmisellä on varmasti on semmoisia hetkiä ja aikoja että haluaisi olla mahdollisimman näkymätön”. Tämän hän viestittää yleistävällä ilmaisulla, mikä toimii hänen ongelmiensa normaalistamisen keinona¹⁶³. Omien tunteiden ”normalistaminen”¹⁶⁴ lieventää yhtäältä hänen normatiivisesta standardista rikkovan vastauksensa, ja toisaalta hän samalla vahvistaa vaikutelman tilanteensa poikkeavuudesta ja epämiellyttävyydestä. Niitä hetkiä ja aiko-

¹⁶⁰ Suoninen 1993, 130–136.

¹⁶¹ Suoninen 1993, 132.

¹⁶² Virkki 2006, 52.

¹⁶³ Suoninen 1993, 130.

¹⁶⁴ Suoninen 1993, 130.

ja, jotka hänen mukaansa jokaisella ihmisellä aika ajoin on, ei hänelle suoda. Hän siis tuntee samoja tarpeita kuin ”jokainen ihminen”, mutta hän kokee, että näille tarpeille hänelle ei – toisin kuin muille ihmisille – anneta tilaa.

2.3 ”Semmoista pientä huutelua” – Rasismista selviytyminen

Käsitellessäni tiettyjä asioita tämän luvun yhteydessä en tarkoita, etteivätkö muissa luvuissa analysoidut haastattelupätkät käsittelee rasismia. Luku 2 ”Eksoottinen aasialaisnainen” käsittelee rasismia ja seksismia yhteyksiä. Monet sen luvun yhteydessä esitetyt seikat voisivat yhtä hyvin olla tämän luvun analyysin kohteina. Olen kuitenkin pyrkinyt kakkosluvussa käsittelemään vain sellaisia tapauksia, joissa haastattelemieni naisten sukupuoli on keskeisessä roolissa eli joissa on mahdollista tarkastella, miten ja millä tavalla rasismi ja seksismi toimivat yhtä aikaa. Myös edellisissä kahdessa alaluvussa 2.1 ja 2.2 toiseuden kokemuksista löytyy monta kertomusta tapauksista, jotka voi nähdä rasistisina. Rastas painottaakin, että rasismiin sisältyvät myös ”erilaiset tavat nähdä ja tuottaa eroja”¹⁶⁵. Olen kuitenkin valinnut näiden kokemusten käsitteiksi toiseus¹⁶⁶ ja toiseuttaminen, jotka olivat mielestäni kieleen ja katseisiin liittyvissä seikoissa rasismia käyttökelpoisempia analyysivälineitä, mikä ei siis sulje pois edellisten lukujen yhteydessä esitettyjen kokemusten rasistisia piirteitä. Tässä luvussa tarkastellut haastattelupätkät joko sisältävät kertomuksia, joista haastateltavat itse käyttävät termiä rasismi tai joissa on selkeästi kyse heidän perhetaustaansa, ihonväriinsä ja ulkonäköönsä perustuva erilainen kohtelu, syrjintä tai kiusaaminen.¹⁶⁷

Tällä jaottelulla en pyri yhtymään rasismia suppeaan määritelmään, jonka mukaan rasismi on vain sellaista toimintaa, joka on tietoisista, vihamielistä ja joka tuottaa tarkoituksellista vahinkoa¹⁶⁸. Tarkastelen myös kriittisesti, kuinka haastateltavat itse pohtivat rasismia ja vakuuttavat monista syrjivistä tapauksista kertoessaan, etteivät he näe niitä rasistisina. En siis ehdota, että olisi olemassa erillistä ”lievää toiseuttamista” sekä ”kovaa rasismia”, vaikka näiden kolmen alaluvun jaottelut voisivat antaa ymmärtää näin. Niin ajattelun, katsomisen kuin puhumisenkin tavat ylläpitävät sellaisia käytäntöjä, jotka antavat rasistiselle toiminnalle kasvualustan ja jotka voi myös itse nähdä rasistisina. Haastateltavien toiseuttaminen niin kielellä (luku 2.1) kuin katseillakin (2.2) perustuu siihen, että heidät määritellään ihonväriinsä ja ulkonäkönsä perusteella tietynlaisiksi, mikä on yksi rasismiin johtavan rodullistamisen¹⁶⁹ tunnusmerkkejä: alkuperä, ulkonäkö ja kuviteltu ”rotu” määrittelee ihmisen ominaisuuksia¹⁷⁰. Näin siis kaikki tämän luvun alaluvut käsittelevät rasismista johtuvia tai jopa itse rasistiksi määritettyjä käytäntöjä. Niin toisiinsa kietoutuneita kuin haastateltavien kokemukset ja niistä tuotetut diskurssit ovatkin, on niitä perusteellisen analyysin tekemiseksi pilkottavia osiksi. Valitsemalla tähän alalukuun tietynlaiset haastattelukohdat en siis tarkoita, etteivätkö muut tässä työssä tarkastellut haastattelupätkät olisi rasistisia; niiden analyysiin on vain valittu erilainen näkökulma.

Ei ole myöskään tämän työn tarkoitus yhtyä tutkijoiden kiistoihin siitä, mikä voi, saa tai tulisi määritellä rasismiksi ja mikä ei¹⁷¹. Rasismia termin määrittely ei ollut haastatteluissa aiheena, eivätkä haastateltavat itse ole nostaneet termin määrittelyyn liittyviä seikkoja puheenaiheeksi.

¹⁶⁵ Rastas 2004, 54.

¹⁶⁶ Vrt. 3.2.

¹⁶⁷ Katso rasismia määrittelystä johdantoluku, 1.2.

¹⁶⁸ Rastas 2005, 73.

¹⁶⁹ Ks. rodullistamisen määrittely johdantoluvussa, 1.2.

¹⁷⁰ Hall 1999, 139–222; Rastas 2005.

¹⁷¹ Katso mm. Rastas 2005; Miles 1994, 65–142; Fredrickson 135–151; Jokisalo 2003; Kaartinen 2004, 27–32.

Siksi käsitteen teoreettinen tarkastelu jää tässä yhteydessä tekemättä¹⁷². Haastattelujen analyysin kannalta keskeisempi seikka on Rastaksen artikkelin otsikkona oleva kysymys: ”Miksi rasistisista kokemuksista on niin vaikea puhua?”¹⁷³ Haastattelemani naiset kertovat syrjinnästä, solvauksista ja heidän Suomen keskivertokansalaisesta poikkeavaan ulkonäköönsä liittyvästä kiusaamisesta, mutta vakuuttavat, etteivät he ole kokeneet rasismia.¹⁷⁴

Rasismien tarkan määrittelyn sijasta on mielestäni hedelmällisempää tutkia, mitä haastateltavat kertovat näistä tilanteista ja miten he kertovat reagoivansa ja käsittelevänsä kokemaansa, kuten myös, millaisia diskursiivisia strategioja he käyttävät puhuessaan kokemuksistaan. Tulen tässä luvussa esittämään aluksi, millaisia rasistisia kokemuksia haastateltavilla on ollut, eli luettelen kokemusten tyyppisiä ja niiden luonnetta. Sen jälkeen erittelen, miten haastateltavat reagoivat tai kertovat reagoivansa rasistisiin tilanteisiin, ja analysoin lopuksi, millaisia (diskursiivisia) strategioja haastateltavilla on käytettävissään näiden kokemusten käsittelyyn. Aluksi analyysi pysyy sisällönanalyysin tasolla (kokemusten erittely ja niihin reagoiminen). Selviytymisstrategioiden selvittämisen kohdalla tarkastellaan, miten haastateltavat suhtautuvat rasistisiin kokemuksiin. Tämä suhtautuminen käy osittain suoraan ilmi heidän kertomuksistaan, osittain suhtautuminen näyttäytyy diskursiivisesti tuotettuna strategiana eli on eriteltävissä haastattelupuheen analyysistä.

Rasististen kokemusten tyypit

Haastateltavien kertomukset tilanteista, joissa heidän ulkomaalainen perhetaustansa on johtanut syrjivään tai muuten kielteiseen kohteluun, voidaan luokitella viiteen eri kategoriaan (luvat suluisia osoittavat, kuinka moni haastateltavista on kertonut kyseisestä kohtelusta tai kokemuksesta):

1. rasistinen huutelu ja solvaus (7),
2. syrjintä asiakaspalvelutilanteissa ja virastoissa (3),
3. rasistiset kommentit sekä stereotypioihin perustuva kohtelu (3),
4. koulukiusaaminen (2) sekä
5. haastateltavien ammattitaidon epäileminen työpaikalla (1).

Näistä rasistisista kokemuksista ensimmäinen eli huutelu ja solvaus on kaikista yleisin; peräti seitsemän kahdeksasta haastateltavasta on kokenut, että häntä kehoitetaan lähtemään ”sinne mistä on tullutkin”, että hänen perässään huudetaan rasistisia haukkumasanoja tai että häntä suoraan nimitetään niillä. Haukkumiset ja solvaukset sisältävät kommentteja kuten:

- ”manne-kommenteja et haukutaan manneks tai jotain ja ehkä joku luulee tosiaan että mä olen romani” (Emma),
- ”mee sinne mistä oot tullutkin” (Jonina),
- ”joskus sellaisia juoppoja ne voi tietysti huutaa jotain me ei haluta mitään pakolaisia tänne ja kaikki ulkomaalaiset niin sais lähteä kotiin” (Laura),
- ”kyl sielt on tullut tällaista että mee takaisin kiinalainen tai silleen et mee takaisin sinne mistä oot ja kaikkea tällaista että kyl se on tullut sillee” (Lilia),

¹⁷² Termin teoreettisista taustoista ja määrittelyistä katso johdantoluku 1.2.

¹⁷³ Rastas 2004.

¹⁷⁴ Vrt. Rastas 2004, 37.

- ”tuli se et mutanaamaämmät huorat tulette tänne Suomeen ja elätte tääl meidän kustannuksella ja ettette edes tanssimaan lähde vaikkette yhtään sen parempia ihmisiä olekaa ja tällaisia et menkää sinne mistä olette” (Marja),
- ” ja sitten sieltä tuli että vähän kirosanojen kera että neekeri”,
- ”kun me käveltiin kerran [– –] kaupungissa niin joku kerran huusi hänelle [haastateltavan poikaystävälle] että et mitä mitä vittua sä oot tommosen mustalaisen kanssa tai jonkun en mä muista mitä sanaa se käytti mutta joku vähän loukkaavaa tummaihoisesta kuitenkin tai neekeri tai jotain näin” (Ranja),
- ”ja sit on ehkä semmoisia kommentteja tullut näihin maahanmuuttajiin ajatellen että et niinku muutama asiakas on just sillee että mitä on tullut tänne Suomeen ja sellaista sen tyylisiä kommentteja” (Shila).

Haastateltavat itse eivät usein nimitä yllä siteerattua huutelua rassistiseksi ja hyvin usein vähättelevät kokemaansa. Tarkempi analyysi vähättelystä selviytymisstrategiana esitetään myöhemmin tässä luvussa.

Toinen muoto, jossa rasistinen kohtelu esiintyy haastateltavien puheessa, on syrjintä asiakaspalvelutilanteissa ja virastoissa. Kolmesta näistä syrjintätapauksesta¹⁷⁵ kaksi liittyy kosmetiikan ostamiseen. Haastateltavien ihonväristä tulee näissä tapauksissa keskeinen syrjivän kohtelun tekijä, heidän ihonsa ja ihonvärensä nostetaan syrjivän käyttäytymisen keskiöön (iho ei siis ole pelkästään toiseuttamisen kohteena visuaalisesti kuten edellisen luvun yhteydessä esitetty esimerkki¹⁷⁶). Jonina kertoo, kuinka hänen ei annettu itse kokeilla kämmenellään, onko myyjän tarjoama aurinkopuuteri hänelle sopivan värinen. Tavaratalon myyjä esitti puuterin väriä omalla kädellään ja väitti sen olevan ”juuri sopiva” Joninalle. Marja taas kertoo tapauksesta, jossa myyjä piti hänelle ”mieleöntä luentoa” siitä, kuinka monta eri vaalean sävyä suomalaisella iholla on, kun Marja oli valitsemassa omalle (vaaleaihoiselle) äidilleen meikkiä.

Rastaksen mukaan erilaisuus määräytyy ensisijaisesti ihonvärinä: ”Katse, havaitseminen, visuaalinen kulttuuri ja rodullistettu tieto kietoutuvat yhteen ja artikuloituvat puhetapana, jossa havaittu ero muuttuu puheeksi ihonväristä.”¹⁷⁷

Sara Ahmed nimittää ihmisen ”rodun” pelkistämistä ihonväriin ”chromotismiksi” ja korostaa, kuinka ihosta ja ihonväristä tehdään fetissi: ”The *perception* of colour as a sign of racial difference takes the structure then of a fetishistic *identification* which may fix the object of the gaze into a logic of inclusion (you are white like me) or exclusion (you are black like them).”¹⁷⁸ [kursivointi alkuperäisessä tekstissä] Joninan kertomuksessa kyse on Ahmedilaisesta ”logic of inclusion (you are white like me)” -tapauksesta. Joninan tumma ihonväri ohitetaan, hänet samaistetaan myyjän vaaleaan ihoon ja näin estetään häntä ostamasta itselleen sopivaa puuteria. Marjan tapauksessa myyjän kohtelua voi kuvata Ahmedin ”logic of exclusion” mukaan eli poissulkemisena: Marjan ihonväriin liitetään kyvyttömyys ostaa ”valkoisille” tarkoitettua tuotetta.

¹⁷⁵ Yksi tilanteista tapahtui poliisilaitoksella. Shila kertoo, että poliisi puhui ”törkeästi” hänen nimestään ja kyseenalaisti hänen suomalaisuutensa, kun Shila yritti hakea passinsa poliisilaitokselta. Shila itse kertoo poliisiin käyttäytyvän ”rassistisesti”, kun tämä ei uskonut hänen olevan suomalainen.

¹⁷⁶ Pikkupojan reaktio Ranjan jalkojen ihoon ruokakaupassa, ks. luku 3.2.

¹⁷⁷ Rastas 2002, 8.

¹⁷⁸ Ahmed 1998, 33.

Kolmas rassististen kokemusten kategoria, rassistiset kommentit sekä stereotypioihin¹⁷⁹ perustuva kohtelu, esiintyy kolmen haastateltavan puheessa. Shila kertoo, kuinka etenkin vanhemmat ihmiset pitävät tiukemmin käsilaukustaan kiinni, kun hän astuu bussiin tai junaan. Hän kokee, että häneen liitetään ennakkoluulo ”rikollisesta maahanmuuttajasta”. Jemina taas on kärsinyt stereotypiasta tummaihoisten urheilullisuudesta ja nopeudesta¹⁸⁰, sillä hän kokee, että yleisurheilussa häneltä odotetaan parempia suorituksia kuin muilta hänen tumman ihonväriinsä perusteella. Dyanille tarjottiin työkeikalla kärventynyt makkara ”neekerimakkarana”¹⁸¹, mikä oli hänen mukaansa hyvin loukkaavaa ja ”älytön rassistinen vitsi”.

Neljäs muoto, jossa rasismi esiintyi haastatteluissa, oli koulukiusaaminen. Vaikka huutelu ja nimittely koulunpihalla kuuluu useampien haastateltavien kokemuspiiriin, voi varsinaisesta koulukiusaamisesta puhua etenkin Marjan sekä Ranjan kohdalla. Molempien kiusaaminen liittyi heidän ihonväriinsä ja ulkomaalaiseen perhetaustaansa, ja molempien kohdalla kiusaamistilanne kesti monta vuotta¹⁸². Marja ja Ranja kertovat kiusaamisvuosista hyvin kielteisillä sävyillä ja painottavat, kuinka vaikeaa aikaa se on heille ollut. He kuitenkin painottavat, että myös vaaleaihoiset lapset joutuvat kiusaamisen kohteeksi,¹⁸³ heillä heidän poikkeava ulkonäkönsä on vain se ”näkyvin osa”, ja siksi he ovat ”helppo kiusaamisen kohde”.¹⁸⁴

Viimeinen puheessa esiintynyt rassistisen kohtelun muoto on haastateltavan osaamisen epäileminen. Laura joutui lopettamaan työnsä pankissa, koska asiakkaat jatkuvasti epäilivät hänen ammattitaitojaan hänen ulkomaalaiseen ulkonäkönsä viitaten, ja hän joutui vastaamaan kysymyksiin alkuperästään ja taustastaan.

Välittömät reaktiot rasismiin

Haastateltavilla on eri tapoja reagoida rassistisiin tilanteisiin. Reaktiot voi jakaa välittömiin reaktioihin ja selviytymisstrategioihin. Välittömän reaktion käsitteellä viitataan siihen tapaan, jolla he itse reagoivat rassistisiin tilanteisiin suoraan tilanteessa. Selviytymisstrategioilla tarkoitan tapaa, jolla he jälkikäteen käsittelevät ja käsitteellistävät kokemaansa, eli miten he suhtautuvat rassistisiin kokemuksiin ja millä tavalla tämä suhtautuminen on diskursiivisesti tuotettu. Erittelen alla ensin haastateltavien välittömiä reaktioita, jonka jälkeen seuraa selviytymisstrategioiden analyysi.

Haastateltavat kertovat kolmesta eri tavasta, jolla he reagoivat rassistisiin tilanteisiin: reagoimattomuus, vastapuhe sekä tilanteen välttäminen.

¹⁷⁹ Stereotypian määrittelystä ks. johdantoluku 1.2. Ennakkoluuloista ja stereotypiasta, ks. myös mm. Hall 1999, 139–222; Liebkind 1996, 199–226; Liebkind 1988, 72–84; Biernat & Dovidio 2000, 88–125.

¹⁸⁰ Mustien atleetisuuden stereotypiasta ks. esim. Biernat & Dovidio 2000, 89.

¹⁸¹ Vrt. Rastas 2005, 75: ”Kun joku [–] tavara on ’neekerimalli’ jostakin, olemme tekemisessä rasismien kanssa, vaikka emme pystyisi yksilöimään sen kohteita tai osoittamaan sen välittömiä seurauksia.”

¹⁸² Lukiossa kummatkin kertovat tilanteen helpottuvan. Myös Barbara Tizardin tutkimuksessa ihonväriin perustuvasta koulukiusaamisesta nuoret kertovat, että kiusaaminen esiintyi varsinkin alemmilla luokilla. Ks. Tizard 2001.

¹⁸³ Haastateltavien vakuuttelu siitä, että heidän koulukiusaamisessaan ei ole mitään poikkeavaa ja että muitakin lapsia kiusataan, on mitä Juhila kutsuu ”tavallisuusretoriikaksi”. Juhilan mukaan monet tutkijat ovat huomanneet, että tietyn ryhmän edustajina haastatellut ihmiset ryhtyvät vakuuttamaan haastattelussa omaa tavallisuuttaan ja normaalisuuttaan. He siis pyrkivät vastustamaan heille tarjottua leimattua identiteettiä (mikä olisi tässä tapauksessa ’ihonväriinsä vuoksi koulussa kiusatun’ identiteetti) ja sen sijaan osoittavat samanlaisuutensa muiden Suomessa koulua käyneiden kanssa. Juhila 2004, 30.

¹⁸⁴ Myös Virkin haastattelemat adoptionuoret kertovat koulukiusaamisesta painottaen, että myös muita lapsia kiusataan koulussa eikä heidän kiusaamisessaan ole mitään ”erikoista”. Virkki 2006, 53.

Yleisin tapa reagoida rasistisiin tilanteisiin on se, ettei niihin reagoida ollenkaan. Viisi haastateltavista kertoo rasistisista kokemuksista, joihin he eivät reagoineet, eivät tilanteissa eivätkä jälkikäteen. Reaktiotapojen luettelossa saattaa maininta reagoimattomuudesta vaikuttaa vieraalta. Näen naisten ”ei-reagoinnin” tässä kuitenkin omana toimintatapana. Aapola ja Kangas korostavat, että naisten reagoimattomuus on usein tietoisesti valittu strategia kohdata syrjiviä tilanteita oman hyvinvointinsa säilyttämiseksi. Aapola ja Kangas siis eivät näe, että tämä hyvin passiiviselta vaikuttava käyttäytyminen olisi kovinkaan passiivinen, vaan naisten aktiivisesti valitsema.¹⁸⁵ Barbara Tizard taas on tutkinut, että rasismia kokeneet nuoret, joiden reagointi rasistisiin tilanteisiin on olla reagoimatta niihin, kokevat olonsa ajoittain avuttomaksi.¹⁸⁶

Tämän tutkimuksen yhteydessä haastateltujen naisten kohdalla näyttävät pätevän molemmat arvioinnit: osittain näennäinen passiivisuus on aktiivisena valintana osa sitä selviytymisstrategiaa, jota olen nimittänyt ”toisesta korvasta sisään ja toisesta ulos” -strategiaksi ja joka tulee alla analysoiduksi vielä tarkemmin. Joidenkin haastateltavien kohdalla taas diskurssissa esiintyy vahvana Tizardin kuvaama avuttomuuden tunne. He olisivat itse toivoneet pystyvänsä reagoimaan toisin, mutta eivät siihen vallitsevissa olosuhteissa kyenneet. Monet haastateltavista kertovat, kuinka he usein vasta jälkikäteen miettivät, millaiseen vastapuheeseen he olisivat voineet ryhtyä kyseisessä tilanteessa. Dyani kertoo, kuinka häntä on harmittanut jälkikäteen, ettei hän sanonut mitään suoraan, kun hänelle esitettiin kommentti ”neekerimakkara”. Hän korostaa, että valinta siitä, reagoiko tilanteisiin vai ei, ei usein edes ”ole mistään uskaltamisesta kiinni vaan enemmänkin semmoisesta jaksamisesta ja viitsimisestäkin suoraan”.

Kolme haastateltavista taas kertoo tapauksista, joissa he ovat reagoineet tilanteeseen ”puhumalla vastaan”, eli käyttämällä Juhilan vastapuheeksi nimitettyä reagointitapaa¹⁸⁷. He korostavat puheessaan olevansa ”kovia suustaan” ja puolustautuvat rasistisissa tilanteissa. Vastapuheella reagoivat kuvaavat itseään sanavalmiina ja kertovat esimerkkejä tilanteista, joissa he ovat saaneet muut vaikenemaan. Rastas on kuvannut näitä kertomuksia sankaritarinoiksi, ja on havainnut, että etenkin hänen haastattelemansa pojat kokevat tarvetta esittää itsensä muita vastaan taistelevina ”sankareina”, kun taas tyttöjen kertomuksissa hallitsevin tunne on yksinäisyys. Vaikka haastattelemani naiset ovatkin kokeneet yksinäisyyttä – etenkin koulu-kiusaamisen aikana – ja kuvaavatkin näitä yksinäisyyden tunteita, löytyy heidänkin joukostaan Rastaksen ”sankaritarinoita”.¹⁸⁸

Näin esimerkiksi Jonina painottaa rohkeuttaan ja toimijuuttaan ja kertoo, kuinka hän meni ”sinne väliin” tilanteessa, jossa oli ”jotain isoja korstoja” kiusaamassa ”yhtä kiinalaista”. Hän itse sanoo hämmästelevänsä, kuinka kiusaamistilanne loppui heti kun hän käski poikia lopettamaan. Jonina siis ei vain korosta, kuinka hän itse on sanonut vastaan kun häntä on koulussa haukuttu (”olin koulussa aika kova suustani”), vaan kertoo myös puolustavansa muita kiusattuja. Kaikki vastapuhetta käyttävät haastateltavat nostavat puheessaan esiin, kuinka kiusaamistilanteet ja muut kokemukset ovat opettaneet heitä sanomaan vastaan. Joninan lisäksi vastapuheesta kertovat Marja ja Lilia. Heistä kumpikin kertoo, että heitä on pidetty vaikeasti lähestyttävänä, ja he kumpikin pohtivat, ovatko he ehkä kokemuksiensa perusteella muuttuneet liiankin ”torjuviksi” ja ”kylmiksi”. Heidän kohdallaan rasistiset kokemukset eivät pelkästään

¹⁸⁵ Aapola & Kangas 1994, 23.

¹⁸⁶ Tizard 2001, 172.

¹⁸⁷ Juhila 2004, 20–32.

¹⁸⁸ Rastas 2004, 38–41.

herätä aktiivista vastustusta suoraan tilanteissa, vaan ne ovat saaneet heidät suojaamaan itseänsä muuttamalla sosiaalista käyttäytymistään.

Yhden haastatellun kohdalla reagoititapa on tilanteen välttäminen, eli hän ei enää altistanut itseään tilanteeseen, jossa hän oli kokenut rasistista syrjintää. Kyseinen haastateltava joutui lopettamaan työnsä asiakaspalvelutehtävissä, koska hänen ammattitaitoaan epäiltiin ja hänen ulkonäköään ja perhetaustaansa kommentoitiin kriittisesti. Haastateltavalle vastapuheella reagointi osoittautui mahdottomaksi; hän kertoi että ”siinä oli vain pakko olla hymyillen”, koska ”asiakaspalvelussa ei voi ruveta sanomaan mitenkään rumasti”.

Diskursiiviset selviytymisstrategiat

Puhe rasistista kokemuksista ei ole vain kertomuksia siitä, mitä haastateltaville on kyseisissä tilanteissa tapahtunut ja miten he ovat niissä reagoineet. Kertomukset rasismista sisältävät aina myös diskursiivisia tapoja esittää kokemuksia. Olen nimittänyt haastateltavien tapoja merkityksellistä kokemaansa ”selviytymisstrategioiksi”. Huttunen puhuu ”vastastrategioista”¹⁸⁹. Mielestäni selviytymisstrategia sopii tähän yhteyteen paremmin, koska olen nimenomaan kiinnostunut siitä, kuinka haastateltavat itse merkityksellistävät kokemuksiaan ja miten tämä merkityksellistäminen edesauttaa heidän ”selviytymistään”. Vastastrategian termi taas olisi liikaa yhteydessä itse kokemustilanteeseen, tavat reagoida suoraan tilanteisiin olen jo käsitellyt yllä. Haastateltavien selviytymisstrategiat eivät ole sidoksissa kokemuksen aikaan ja paikkaan, ja niitä voidaan luoda, käyttää tai toistaa myös kauan kokemuksen jälkeen, eli tässä tapauksessa haastattelutilanteessa.

Kokonaiskuvan hahmottamiseksi selviytymisstrategiat on koottu alla olevaan taulukkoon, josta käy ilmi strategian nimi, kuka haastateltavista on kyseistä strategiaa käyttänyt puheessaan rasistisista kokemuksista, ja viimeisenä yhteenveto siitä, kuinka moni on mitäkin strategiaa käyttänyt. Strategioille olen antanut luokittelukirjaimet A–E, eli strategioita on yhteensä viisi.

Taulukko 1: Selviytymisstrategiat ja niiden käyttäjät

	Selviytymisstrategia	Haastateltava(t)	Määrä
A	Vähättely ja kieltäminen	Emma, Laura, Lila, Ranja	4
B	’Toisesta korvasta sisään ja toisesta ulos’	Emma, Marja, Ranja, Shila	4
C	Ymmärtämisen strategia	Dyani, Emma, Lilia, Shila	4
D	Itsensä toisen yläpuolelle asettaminen	Dyani, Marja, Shila	3
E	Vertausstrategia	Dyani, Emma, Shila	3

¹⁸⁹ Huttunen 2004.

A Vähättely ja kieltäminen

Vaikka rasistisen tapauksen vähättelyä ja kokemuksen rasistisuuden kieltämistä käyttää neljä kaikista haastateltavista, mikä on sama määrä kuin strategian B ja C kohdalla, on strategia A kaikista ”voimakkain”. Tämä tarkoittaa, että vaikka käyttäjien lukumäärä ei ole suurempi kuin muiden strategioiden kohdalla, on jokainen haastateltava käyttänyt tätä strategiaa monissa eri yhteyksissä. Koska kokemuksen vähättely on strategioista dominoivin, olenkin nimennyt tämän koko luvun sitaatilla ”Sellaista pientä huutelua”. Sitaatti kuvaa haastateltavien suhtautumista rasistisiin huuteluihin ja solvauksiin: he joko eivät nimitä näitä rasismiksi ollenkaan tai vähättelevät kokemaansa (”pienää”, ”mitä joskus vähän”, ”joku on saattanut huutaa” tms.). Myös Anna Rastas on todennut, kuinka ”rasismin läsnäolon tai vaikutuksen kieltäminen voi toimia yhtenä rasismista selviytymisen strategiana.”¹⁹⁰

Kaikki haastateltavat, jotka kertovat rasistista solvauksista tai huutelemisesta, ovat vastanneet kielteisesti kysymykseen, onko heillä rasistisia kokemuksia.¹⁹¹ He usein joko sanovat suoraan, ettei vieraiden huutelu kadulla ole heidän mielestään rasistista, tai sitten kertovat räikeistä tapauksista syrjivästä kohtelusta, vaikka ovat aiemmin korostaneet, kuinka heille on käynyt hyvin, koska he eivät ole kokeneet paljon rasismia tai syrjintää. Haastateltavien kertomukset ja heidän oma arviointinsa siitä, onko heidän ihonväriinsä ja ulkonäkönsä vaikuttanut siihen, kuinka heitä kohdellaan, ovat siis hyvin ristiriitaiset. Myös Rastaksen haastattelemat nuoret vastaavat kysymykseen ”oletko kokenut rasismia” kielteisesti, vaikka heille olisi huudeltu kadulla tai he olisivat ihonvärin vuoksi olleet koulukiusattuja. Rastas toteaaakin, että ”vaikka nuorten kertomuksista on rakennettu suuri joukko erilaisia negatiivisen erottelun ja syrjinnän, kiusaamisen ja häirinnän, jopa väkivallan tai sen uhan kokemuksia, harva nimeää nuo kokemuksensa suoraan rasismiksi.”¹⁹²

Rasismien nimeämisen ja samalla kokemuksen vähättely on esiintynyt myös Philomena Essedin¹⁹³ haastattelututkimuksessa mustaihoisista naisista Yhdysvalloissa ja Alankomaissa. Essedin mukaan hänen haastattelemansa naiset kieltävät rasismien tapauksissa, jotka voi heidän kertomustensa perusteella ”objektiivisesti”¹⁹⁴ luokitella rasismiksi. Essed selittää rasismien kieltämisen sosiaalipsykologian teorioihin nojaten. Hän esittää Festingerin teorian siitä, kuinka rasistinen kokemus on yksilölle ongelmallinen tilanne, joka voi aiheuttaa niin sanottua ”kognitiivista dissonanssia” silloin, kun se on ristiriidassa aikaisempiin tulkintoihin. Kognitiivinen dissonanssi tarkoittaa, että ihmisen omat omaksutut käsitykset ja tulkinnat ovat ristiriidassa toisten arviontien, tapahtumien tai vallitsevien käsitysten kanssa. Festingerin mallin mukaan ihmiset pyrkivät vähentämään sitä ristiriitaa muuttamalla omia tulkintojaan jostain kokemuksesta niin, että ne sopivat yhteen hänen aikaisempien käsitystensä kanssa. Omien

¹⁹⁰ Rastas 2004, 40.

¹⁹¹ Barbara Tizardkin on eritellyt kieltämisen omana strategiana rasististen kokemusten käsittelemiseksi:

”It could be argued that the small minority (15 per cent) who said they had never experienced any form of racism had used the strategy of denial, a form of the first type of strategy we discussed, mentally defusing the threat. We have no means of knowing whether this was the case, but we pointed out earlier that some young people identified as racist experiences those that others did not consider to be discriminatory.” Tizard 2001, 186.

¹⁹² Rastas 2004, 37.

¹⁹³ Essed 1991, 78.

¹⁹⁴ Essed puhuu ”objektiivisesta johtopäätöksestä” (”objective conclusion”), Essed 1991, 78. Tämä termi on mielestäni ongelmallinen, sillä kahdenkeskeisessä haastattelutilanteessa ja myös sen jälkeisessä analyysivaiheessa ei ole olemassa neutraalia instanssia, joka ”objektiivisesti” arvioi haastattelutekstin tietoa, vaan tämä näennäisesti objektiivinen johtopäätös on aina subjektin, siis tutkijan, tekemä.

tulkintojen muokkaaminen tapahtuu etenkin sellaisten kokemusten yhteydessä, jotka uhkaavat yksilön omakuvaa ja joita ei voi välttää. Essed päätelee, että jokapäiväinen rasismi voisi olla tällainen väistämätön, omakuvaa uhkaava, kielteinen kokemus, johon Essedin esittämä Festingerin sosiaalispsykologinen teoria pätee.¹⁹⁵

Jos siirtää Essedin tulkintoja Festingerin teoriasta tämän työn aineistoon, voi todeta, että haastateltavien omakuva ja tulkinta elämästään Suomessa on, että he eivät ole kokeneet paljon syrjintää ja ovat kokemuspohjaltaan eläneet hyvin samanlaista elämää kuin muutkin suomalaiset. Tätä omakuvaa uhkaa käsitys ”syrjitystä tummaihoisesta”, jonka rasismien läsnäolon myöntäminen pitää sisällään. Vaikka kokemukset siis näyttävät räikeän rasisisilta, on haastateltaville helpompaa vähätellä kokemusten määrää, vaikutusta ja syrjivää vaikutusta kuin myöntää niiden olemassaoloa.

B ’Toisesta korvasta sisään ja toisesta ulos’

Rastas korostaa, että rassistien kokemusten vähättelyn seuraus on usein ajattelutapa, jota Rastas nimittää ’Älä välitä’ -ajattelutavaksi. Hänen mukaansa tämän ajattelutavan ongelmana on, että se vaikeuttaa mahdollisuutta käsitellä koettua rasismia.¹⁹⁶ Itse en näe, että älä välitä -ajattelutapa olisi suora seuraus edellä esitetystä kokemusten vähättelystä, vaan ihan oma selviytymisstrategiansa. Haastattelemani naiset eivät tässä tapauksessa välttämättä vähättele kokemaansa; he saattavat kyllä pitää rasisista kokemusta hyvinkin ikävänä, mutta vähättelyn sijasta he valitsevat tavan olla välittämättä siitä. Itse olen nimittänyt tätä strategiaa ’toisesta korvasta sisään ja toisesta ulos’ -strategiaksi. Haastattelemani naiset kertovat usein, että juuri heidän vanhempansa ovat opettaneet heitä olemaan ”välittämättä”¹⁹⁷. Toisesta korvasta sisään ja toisesta ulos -strategia voi olla itse tilanteessa toimiva, mutta tukahduttaa myös jälkepäin mahdollisia kielteisiä tunteita. Jopa haastattelutilanteessa, jossa he olisivat voineet ikään kuin anonyymisti kertoa suuttumuksestaan, pettymyksestään tai jopa vihastaan rasisisia toimijoita kohtaan, haastateltavien puhetta leimaa muiden ymmärtäminen, tilanteiden vähättely sekä vakuuttelu siitä, että he vaan ”eivät ota itseensä”, kun he kokevat, että heidän ulkomaalainen perhetaustansa vaikuttaa kielteisesti ihmisten kohteluun heitä kohtaan.

C Ymmärtämisen strategia

Jo aikaisempien lukujen yhteydessä on käynyt ilmi, että haastateltavien puheesta on löydettävissä humanistinen puherepertuaari, jossa haastateltava pyrkii ymmärtämään muiden ihmisten toiminnan motiiveja. Kertomukset rasisisista tilanteista ovat täynnä tätä humanistista repertuaaria. Haastateltavat yrittävät puheessaan esittää syitä, jotka ovat johtaneet kyseiseen tilanteeseen. Kommentit, kuten ”se ihminen ehkä ei tajua sillä ei ole tietoa” (Dyani), ”mut kyl sen niinku sil taval ymmärtää vaikkei pidä suvaita sellaista kuitenkaan et haukutaan” (Emma) tai ”mä oon aina kääntänyt sen silleen et hei et toi on nyt taas ollut joku joku et on ihminen itte voinut pahoin tai jotain muuta vastaavaa” (Lilia), osoittavat, että haastateltavien puhe ihmisten toiminnan syistä leimaa vahvasti tavan, jolla he merkityksellistävät kokemuksiaan. Ymmärtämisen strategia tähtää samaan kuin strategia A: kokemuksen negatiivisia seurauksia vähätellään. Rasisisesti käyttäytyvä ihminen ei ole oikeastaan tarkoittanut ’pahaa’, vaan hän on voinut pahoin, hän on ollut vailla parempaa tietoa tai ei ole ymmärtänyt toiminnan seurauksia. Rastas kritisoi, että rasismia kokevia nuoria ohjeistetaan usein vanhempien taholta ”sellaiseen

¹⁹⁵ Essed 1991, 78–79.

¹⁹⁶ Myös Rastaksen ja Tizardin tutkimuksissa käy ilmi, että juuri haastateltavien vanhemmat neuvovat nuoria olemaan välittämättä rasisisista kokemuksista. Rastas 2004, 42; Tizard 2001, 172.

¹⁹⁷ Vrt. Rastas 2004, 53.

käyttäytymiseen, joka ei salli negatiivisten tunteiden näyttämistä: kun toisia on pakko ymmärtää, on vaikea näyttää omaa surua, pettymystä tai oikeutettua suuttumusta.”¹⁹⁸

D Itsensä toisen yläpuolelle asettaminen

Tämä selviytymiskeino näyttäytyy puheena rasistisen kohtelun toimijoiden ”tyhmyydestä”. Haastateltavien puheessa rasistisesti käyttäytyvästä ihmisestä puhutaan usein hyvin alenta-vaan sävyyn. Ihmisellä ei ole tietoa, koulutusta, hän on humalainen, juoppo, ajattelematon tai muuta vastaavaa. Shila jopa vertaa itseään suoraan muihin ja arvioi, että hän on eri asemassa, koska on kouluttanut itsensä. Hänen työpaikallaan ulkomaalaisvastaisia kommentteja lausuvat taas ”eivät oo niin sivistyneitä”. Myös Rastaksen tutkimuksessa haastateltavat nimittävät rasismien toimijoita vähän koulutetuiksi ihmisiksi, joilta ei voikaan olettaa, että he pystyisivät käyttäytymään asiallisesti. Rastas problematisoi tässä yhteydessä, kuinka rasistien toimintaa ei voida arvostella, jos heidät vapautetaan vastuusta toiminnastaan. ”Jos rasismien kokemuksina voi puhua vain [– –] muiden tietoisesta ja tarkoituksellisesta toiminnasta, jäljelle jää paljon sellaista rasismia, josta ei voi puhua.”¹⁹⁹

Pitkään ulkomaalaiseen ulkonäköönsä perustuvasta koulukiusaamisesta kärsinyt Marja kertoo suoraan, kuinka itsensä muiden yläpuolelle asettamisesta on tullut selviytymisstrategia pitkäs-tä kiusaamistilanteesta:

- *Marja: emmä tie auttoikse mut mul tuli se käsitys ittestäni et mä oon kuitenkin niin paljon parempi kuin noi niin se oli se ainoa muttet se on aika pirullinen koska jos nyt tänä päivänä ku ajattelee niin se on sisäänrakennettu ajatus et loppujenlopuks kaikki on tyhmempiä kuin minä niin ei sekään oo kauhean helppoa [nauraa] koska siin saa koko ajan nokille mut se on semmoinen ihan selvä selviytymiskeino et semmoiset ihmiset kun näkee must hyvin läpi niin ne sanoo aina että et mä olen niinku olevinaan semmoinen kovis mut tota noin niin oikeasti ihan äärettömän epävarma ja niin se just menee mut siit tuli semmoinen suoja-keino et jos mä olisin ollut joku iso skrode jätkä mä olisin varmaan oppinut nyrkeillä puolustamaan itteäni mut ku mä en voinut oppia tai saada semmoista asemaa niin mä sit niinku loin muut keinot*

E Vertausstrategia

”Asiat ovat pieniä tai mitättömiä aina suhteessa johonkin. Useimmiten nuoret vähätelivät kokemuksiaan toteamalla, että muut, esimerkiksi afrikkalaiset tai somalit, pakolaiset tai romanit, joutuvat kohtaamaan paljon enemmän rasismia kuin puhuja itse.”²⁰⁰

Myös haastattelemani naiset käyttävät yhtenä diskursiivisena selviytymisstrategiana sitä, mitä olen nimittänyt ’vertausstrategiaksi’. Omia kokemuksia verrataan muihin ryhmiin, jotka kokevat syrjintää. Dyani vertaa itseänsä siskoonsa, joka joutuu kuuntelemaan sairaalatyössä rasistisia kommentteja kollegoiltaan. Emmakin pohtii, että muilla, jotka näyttävät ”vielä erilaisemmalta”, on varmaan vaikeampaa kuin hänellä, ja Shila esittää, sen jälkeen kun hän on ker-tonut, kuinka hän kuulee työpaikallaan rasistisia kommentteja asiakkailta, että hänen afrikkalainen ystävänsä ”on saanut paljon enemmän semmoisia ihan tosi törkeitä kommentteja niin emmä tie vaikuttaako se että on ihan on ihan tumma”

¹⁹⁸ Rastas 2004, 53.

¹⁹⁹ Rastas 2004, 49.

²⁰⁰ Rastas 2004, 41.

Tällaisella vertailulla pyritään välttämään itselleen kielteisten tai uhkaavien kokemusten negatiivisia tunteita. Omien kokemusten sijasta puhutaan ihmisistä, joiden luullaan voivan vielä huonommin kuin itse.²⁰¹ On myös tutkittu, että ihminen, joka kuuluu tavalla tai toisella ”leimattuun” ryhmään, yleensä uskoo muiden ryhmän jäsenten olevan syrjittyjä enemmän kuin he itse.²⁰² Vertailu voi myös toimia kokemuksen de-personalisoitumiskeinona. Näin Dyani puhuu useasti yleisistä ilmiöistä ja käyttää erilaisia kansallisuuksia edustavia ihmisiä vertailuesimerkkinä silloin, kun hän oikeasti halua kertoa jotain omista kokemuksistaan. Vertailu muihin ja kokemusten käsitteellistäminen muiden ihmisten kautta näyttää olevan yksi keino, jolla haastateltavat puhellaan suojaavat itseään ja työntävät kielteiset kokemukset pois itseltään.

Kuten taulukosta 1 käy ilmi, moni haastateltavista käyttää erilaisia selviytymiskeinoja tilanteesta ja kokemuksen luonteesta riippuen. Diskursiivisia selviytymisstrategioita yhdistetään, muunnellaan ja käytetään toinen toisensa jälkeen ja lomittain. Barbara Tizard toteaa, ettei erilaisten strategioiden asettaminen paremmuusjärjestykseen ole mahdollista, koska strategian käyttökelpoisuus riippuu paljolti siitä, kuka sitä käyttää, missä tilanteessa ja miten hyvin strategian toimivuutta määritellään.²⁰³ Siinä, missä joidenkin strategioiden käyttö saattaa olla haastattelutilanteessa toimiva tapa pitää kielteisiä tunteita loitolla ja käsitteellistää kokemuksia asiallisesti, voi sama strategia, käytettynä myös haastattelutilanteen ulkopuolella, estää kokemukseen liittyvien kielteisten tunteiden käsittelyä ja kokemukseen liittyvien mekanismien ymmärrystä. Eri strategiat ovat myös yhteydessä ihmisen kokemukseen ja ikään. Siinä missä Marja kertoo nuorena tyttönä pitäneensä kielteisiä tunteita sisällään eli reagoivansa reagoimattomuudella sekä selviytyneensä itsensä toisen yläpuolelle asettaminen -strategialla, on hän aikuisempana ryhtynyt sanomaan vastaan ja puolustautumaan aktiivisemmin rasistista kohtelua vastaan. Strategioilla on oma tilansa, aikansa ja paikkansa, missä ne toimivat tai ainakin tuntuvat toimivan.

²⁰¹ Miller & Major, 258.

²⁰² Crocker & Quinn, 160–161.

²⁰³ Tizard 2001, 187.

3 Eksoottinen aasialaisnainen

3.1 ”Ostettu vaimo tai prostituoitu” – Stereotyyppit ja niiden kokeminen

Haastatteleamalla nimenomaan naisia tämä työ ottaa selkeästi sukupuolispesifisen perspektiivin. Sikäli luku, joka käsittelee nimenomaan haastateltavan sukupuoleen liittyviä kokemuksia, on periaatteessa turha; ovathan nämä ihmiset aina myös naisia²⁰⁴, vaikka sukupuolta ei puheessa tai muutenkaan merkityksellistettäisi. Toiseuden kokemusten analyysissä kuitenkin käy ilmi, että haastateltavat pohtivat ja kokevat asioita, jotka eivät ole suoranaisesti yhteyksissä heidän sukupuoleensa (katso luku 2 ja 4). Seuraavaksi analyysi keskittyy tarkastelemaan, kokevatko haastateltavat nimenomaan sukupuolittunutta toiseuttamista ja millaisia merkityksiä he näille kokemuksille antavat.

Tummaihoisen ihminen ei voi olla sukupuoleton eikä valkoinen tai tummaihoisen nainen ’väritön’. Naisten ruumiillisuus ja ulkonäkö kuuluvat suurimpiin naisten alistuksen vaikutuksiin²⁰⁵. Näin ei voida erottaa heidän ihonväriään sukupuolesta ja todeta, että heitä alistettaisiin pelkästään naisina tai mustina/tummaihoisina.

Tarkasteltaessa sitä, kokevatko haastateltavat ihonvärinsä ja sukupuolensa vaikuttavan siihen, miten heihin suhtaudutaan, on kyse tavasta, millä he merkityksellistävät omia kokemuksiaan. Näihin kokemuksiin ei kuitenkaan välttämättä vaikuta se, miten he itse määrittelevät omaa identiteettiään²⁰⁶. Litosseliti²⁰⁷ korostaa erilaisten identiteettien, kuten sukupuolen tai etnisyyden rinnakkaisuutta ja päällekkäisyyttä:

- *One other question is whether we are all automatically performing or constructing our gender all the time; if so, we are presumably also simultaneously performing other identities (e. g. our ethnicity) and at times the performance of one identity must then be privileged over that of another.*

Vaikka naisten omasta puheesta kävisikin ilmi, että he näkevät päällimmäisenä nimenomaan sukupuoli-identiteetin eikä poikkeavaa ihonväriänsä, saattaa heitä ympäröivä yhteiskunta kuitenkin luokitella heidät tietynlaisen etnisen alkuperän omaaviksi naisiksi ja yhdistää tähän luokitukseen stereotyyppisiä ennakkokäsityksiä.

²⁰⁴ Käytän tässä termiä nainen, joka on etenkin naistutkimuksessa kategoriana kiistanalainen (ks. Koivunen ja Liljeström 2004, 26; Honkanen 2004, 139–157; Buchholtz 1999, 241). Nainen-käsitteellä en viitata siihen, että nainen olisi kategoriana jollain tavalla staattinen tai ennalta määritelty, vaan jokainen haastateltava saa itse määrittellä, miten kokee oman naiseutensa. En ota tässä kantaa siihen, kokevatko puhujat aina olevansa naisia tai missä määrin nais-identiteetti on heille päällimmäinen oman identiteetin määrittelijä.

²⁰⁵ ks. Bordo 2001.

²⁰⁶ Identiteetin käsitteen määrittelystä, katso 1.2.

²⁰⁷ Litosseliti 2002, 27.

Stereotyyppiöistä

Naistutkimuksen kirjoitukset, jotka tarkastelevat ”rodun”²⁰⁸ ja sukupuolen yhteyttä, korostavat tummaihoisten naisten seksuaalisointia erityisesti mediassa ja viihdeteollisuudessa.²⁰⁹ Tummaan ihoon liitetään bell hooksin mukaan monesti jotain villiä, kesyttämätöntä ja eksootista. Näitä attribuutteja seksuaalisoidaan ja erotisoidaan luomalla julkisuudessa kuva kiihottavasta mustaihoisesta.²¹⁰ Rantonen²¹¹ katsoo, että erilaisuuden erotisointi luo kokonaisille mantereille tietynlaisia tunnuspiirteitä, jossa nimenomaan Aasia nähdään ”eroottisena maanosana”. Stereotyyppiä eivät ole sukupuoleettomia, vaan ulkomaalaisiin naisiin ja miehiin liitetään hyvin erilaisia attribuutteja. Rantosen analyysistä käy ilmi, että ”*muukalaismiehet* ovat edustaneet usein länsimaissa vaarallista seksuaalisuutta ja demonista vihamielisyyttä, kun taas *muukalaisnaiset* eksootista aistillisuutta.”²¹² (kursivointi Rantosen). Haastateltavista melkein jokainen kokee, että naisiin liitetään usein tiettyjä eroottisia ennakkokäsityksiä. Marja ilmaisee suoraan, että miehillä on tietynlaisia seksuaalisia mielikuvia naisten rodullisista piirteistä:

- *Marja: Se lopullinen ajatus on että jotenkin tummaihoisen ihminen on seksuaalisesti kiihottava se on semmoinen tyydytyksen väline ei ihminen sinänsä vaan koska se on aasialainen ja sillä on pienet luut niin se on kivannäköinen tai kun se on afrikkalainen ja sillä on semmoinen ja semmoinen takapuoli niin se on ihana tai kun se on lattari niin se on niinku semmoinen kun se tanssii se on niin seksikäs tai vaaleaverikko nimenomaan tämä verikkö niin se on semmoinen blondi iso vaalea niin se on ihan sama asia onko se tumma rotu tai vaalea rotu niin jotenkin ajatellaan että sen naisen olemus on sen rodun kautta sellainen joka on jollain tavalla sen miehen mielestä kiihottavaa.*

Haastateltavan mielestä miesten käsitykset erimaalaisista naisista eivät pohjautu pelkästään ennakkoluuloihin, vaan hän näkee näitä naisiin kohdistuvia luokitteluja rasismina²¹³, jossa seksuaalinen viehätyks tapahtuu nimenomaan ”sen rodun kautta”.

Dyanin mukaan eteläaasialaiset naiset yhdistetään usein prostituutioon. Hän kertoo, että eräs mies lähestyi häntä kerran baarissa ja luuli saavansa häneltä maksullista seksiä. Haastateltava itse päätelee väärinkäsityksen johtuneen tummasta ihonväristään, johon liitetään hänen mukaansa usein juuri kaupallinen seksi. Hän kokee, että etenkin thaimaalaiset naiset, mutta myös venäläiset ja virolaiset, mielletään usein prostituoiduksi. Myös Marja kertoo, että häntä on luultu ”ilotyöksi”, kun hän oli kollegansa kanssa ravintolassa. Shilallakin on kokemuksia siitä, että etenkin vanhemmat miehet lähestyvät häntä siinä luulossa, että hän olisi prostituoitu.

²⁰⁸ Rodun käsite on hyvin ongelmallinen, koska ajatus ihmiskunnan erilaisista roduista on peräisin rotuopista, joka on korostanut, että erilaisiin biologisiin piirteisiin liitetään ihmisiä erottavia ominaisuuksia. Näillä rotuopeilla on oikeutettu ihmisten eriarvoisuutta puolustavia teorioita (ks. Isaksson 1998). Termi rotu on kuitenkin varsinkin angloamerikkalaisessa tutkimusperinteessä hyvin yleinen ja on sieltä rantautunut myös suomalaiseen tutkimuskirjallisuuteen. Vältän tässä työssä rotu-käsitteen käyttöä, kuten olen johdannossa maininnutkin, koska katson sen itse olevan liian arvolatautunut. Käytän termiä kuitenkin silloin, kun viittaan toiseen tutkimukseen, jossa termiä on käytetty.

²⁰⁹ Ks. erityisesti hooks 1997, 114–128; muutoin sukupuolen ja rodun yhteyksiä tarkastelevat mm. hooks 1994, Bhavnani 2001, Wiegman 1995, Ahmed 2000; Rossi 2003..

²¹⁰ bell hooks 1997, 115. Tummaihoisuuden erotisoinnista lisää luvun 2.2 yhteydessä.

²¹¹ Rantonen 1998, 198.

²¹² Rantonen 1998, 198.

²¹³ Haastateltava itse puhuu tässä yhteydessä rasismista, termin tarkemmasta määrittelystä katso luku 2.3 sekä 1.2.

Rantosen²¹⁴ mukaan ei-länsimaalaiset naiset ovatkin joutuneet ”kantamaan huorahtavan naisen taakkaa.”²¹⁵ Hän huomauttaa, kuinka mustaihoisten naisten seksuaalisuutta on jo 1800-luvun Euroopassa samaistettu prostituutioon. Kaupallisen seksin rodullistaminen näkyy myös eurooppalaisessa kuvataiteessa. Kiellettyä ja siksi kiehtovaa seksuaalisuutta edustavia prostituoituja on maalattu tummaihoisina naisina villieläimien tai eksoottisten hedelmien viereen.²¹⁶ Toiseuttavat ja rasistiset piirteet leimaavat myös nykypäivän prostituutiota.²¹⁷ Anne-Mari Marttila osoittaa, miten sekä seksin ostajat että myös seksiä tarjoavat mainosilmoitukset korostavat ulkomaalaisten prostituoitujen eksoottisuutta. Naiskauppa etnisoidaan ja ”toisesta” naisesta rakennetaan fetissi, jota on erilaisine ominaisuuksineen markkinoitu tyydyttämään eri kuluttajien tarpeita. Suomalaiset prostituoitujen miesasiakkaat perustelevat haluansa ostaa seksipalveluja ulkomaalaisilta naisilta vetoamalla suomalaisten naisten siveellisyyteen ja kiltteyteen. Ulkomaalaisen prostituoidun toiseus on kielletyn halun kohde, heiltä ostetaan seksiä, jota ei kotimaassa uskota saatavan.²¹⁸

Vahvin ennakkoluulo, joka oli haastateltavien mielestä myös yleisin stereotypia aasialaisista naisista, on käsitys naisesta ostettuna vaimona. Moni katsoi, että heidät mielletään ”välitysvaimoksi”, kun he kulkevat valkoihoisen suomalaismiehen kanssa kaduilla. Filippiineiltä Suomeen adoptoitu Lilia kokee, että erityisesti 90-luvun Sir Vili -vaimonvälityskohun jälkeen ihmiset tulivat tietoisemmiksi filippiiniläisten vaimonvälityksestä, ja hänelle tuli ”semmoinen olo”, että ihmiset katsoivat häntäkin tarkastellen, onko hänetkin myyty vaimoksi Suomeen. Sir Vili -ilmiötä tutkinut Riitta Vartti kirjoittaa, että filippiiniläisnaiset aikoinaan vastustivat vaimonvälitysuutisten vetämistä sensaatiolehtiin. Laajan mediahuomion²¹⁹ jälkeen moni heistä joutui perustelevaan Suomeen tulemisen motiiviansa ja vakuuttelevaan, ettei heitä ole ”myyty” Suomeen.²²⁰

Vaimoja ostavat miehet kritisoiivat usein sukupuolten välistä tasa-arvoa. He kaipaavat naisten ja miesten välistä perinteistä työnjakoa ja kuvittelevat saavansa Aasian maista naisia, jotka sopeutuisivat patriarkaaliseen perhemalliin.²²¹ Myös haastateltavat arvioivat, että suomalaiset miehet kuvittelevat saavansa eteläaasialaisesta naisesta ”nöyrän palvelijan” ja ”kiltimmän aviovaimon”. Näitä mielikuvia tuotetaan ja ylläpidetään niin valtamediassa kuin viihdeteollisuudessaakin, missä aasialaisia naisia kuvataan joko viattomina ”orientaalisina nukkeina” tai vaarallisina huorahtavina ”lohikäärmenaisina”. Nämä käsitykset siirtyvät myös käsityksiin aasialaisista välitysvaimoista: ”Nukkeina” he täysin alistuvat länsimaalaisen miehen tahtoon tai vaarallisina ”lohikäärmenaisina” huijaavat länsimaisia miehiä saadakseen itselleen oleskeluluvan.²²²

Tutkija joutuu tutkimusprosessissa myös kyseenalaistamaan omia ennakkokäsityksiään ja oletuksiaan. Ennen haastattelujen tekoa olin mieltänyt haastateltavat lähinnä yleistävien ja stereotypisoivien katseiden ja tekojen kohteiksi enkä pohtinut lainkaan, voisivatko he itsekkin

²¹⁴ Rantonen 1998.

²¹⁵ Rantonen 1998, 194.

²¹⁶ Rantonen 1998, 201–203.

²¹⁷ Marttila 2004, 28.

²¹⁸ Marttila 2004, 27–29.

²¹⁹ Sir Vili -tapauksen käsittelyä Helsingin Sanomissa on laajemmin tutkinut Eeva Suhonen pro gradu -tutkielmassaan Sir Vili ja filippiiniläisvaimot: kirjoittelu Helsingin Sanomissa syksyllä 1995. Helsingin Yliopisto, viestinnän laitos, 2000.

²²⁰ Vartti 1996, 108.

²²¹ Constable 2003; Vartti 1996.

²²² Constable 2003, 13.

toimia muiden ”toiseuttajina”. Useampi haastateltavista myönsi kuitenkin itsekkin sortuvansa ajattelemaan aasialaisista naisista stereotyyppisellä tavalla.²²³ Marja, jonka isä on Bangladeshistä, kertoo itse yleistävänsä filippiiniläisten ja thaimaalaisten naisten kohdalla ajatellen, että nämä ovat tulleet Suomeen, koska suomalainen mies on halunnut itselleen ”helpomman tapauksen”.

Kysymykseen suomalaisten mahdollisista ennakkoluuloista aasialaisia naisia kohtaan Lilia taas vastasi kertomalla omista stereotyyppioistaan aasialaisia naisia kohtaan. Hänen mukaansa etenkin vanhemmat naiset ovat tulleet Suomeen joko ”miehen mukaan”, ”kotiapulaisena” tai ”tuullut rahan perässä tänne”. Tässä jouduin tutkijana korjaamaan omia tutkimuksellisia lähtökohtiani. Odotin haastateltavan kertovan ”muiden” suomalaisten ennakkoluuloista, jotka saattavat myös koskea häntä itseään, ja kuulinkin haastateltavan omista ennakkoluuloista toisia aasialaisista naisista.

Olin sortunut kahteen virheeseen. Ensimmäinen oli se, mitä Haggis ja Schech²²⁴ ovat kutsuneet ”I want to hear your pain” -asetelmaksi. Valkoiset naistutkijat usein näkevät ja kuvaavat ei-valkoisia naisia avuttomina uhreina. Haastattelutilanteessa he odottavat kuulevansa syrjinnän ja alistumisen ongelmista. Kuuntelemalla ei-valkoisten naisten kertomuksia haastateltaville jälleen määritellään tietynlainen tila, jossa he ”saavat” puhua, ja tapa, jolla heidän odotetaan puhuvan.²²⁵ Toiseksi olin tehnyt juuri sitä, mitä haluan tässä työssä tutkia. Tutkimuksen yksi keskeisimmistä kysymyksistä on, kokevatko haastateltavat, että muut suomalaiset eivät hyväksy heitä täysin suomalaisina, koska he poikkeavat ulkonäöltään Suomen valtaväestöstä. Kysymällä näiltä naisilta, miten he ajattelevat ”suomalaisten” ajattelevan, ja olemalla häkeltynyt, kun he kertovat vastaukseksi omista stereotyyppioistaan, olin sulkenut heidät kysymyksessä mainitun ”suomalaisten” ryhmän ulkopuolelle. Jos ”suomalaiset” ovat omaksuneet joi-tain tiettyjä ennakkoluuloja, niin nämä Suomessa kasvaneet naiset eivät tietenkään ole näihin ennakkoluuloihin vaikuttavien vaikutusten ulkopuolella. Toiseuden tutkija oli siis itse sortunut toiseuttamiseen.

Erottamalla muut aasialaisen näköiset naiset itsestään haastateltavat saattavat yrittää vahvistaa omaa suomalaisuuttaan²²⁶. Tätä hypoteesia vahvistavat Lilian mielikuvat aasialaisesta kävelytyylistä:

- *S: onko ihmisillä sun mielestä sit aika stereotyyppikäsitys siitä mikä on suomalainen että se näyttää tältä ja tekee tätä ja*
- *Lilia: on varmasti no itse asiassa jos minä tunnistan aasialaisen naisen kävelytyylin mä tunnistan sen ja tota mä olen oikeasti sitä mieltä jos mun kävelytyyliä katsoo takaapäin niin ei osaa sanoa että onko se aasialainen vai ei kun niillä on vaan sellainen tietynlainen kävelytyyli tietenkin niilläkin on erilaisia mut niillä on se joku rytmi tai joku sellainen niin sellainen kyllä sen vaan huomaa olen nähnyt sitä kuitenkin Aasiassa niin kyllä sen tunnistaa*

Kysymykseen ihmisten käsityksistä suomalaisuudesta haastateltava vastaa yleistämällä aasialaisten naisten kävelytavan tietynlaiseksi. Oman suomalaisuutensa määrittäjänä hän taas näkee, ettei hän kävele samalla tavalla kuin muut aasialaiset naiset. Stereotyyppisellä aasialais-

²²³ Rastaksen mukaan onkin yksi rasmin vastustamista vaikeuttava myytti, etteivät alkuperänsä vuoksi alistetut voisi myös itse olla alistajia. Rastas 2005, 97.

²²⁴ Haggis & Schech 2000.

²²⁵ Haggis & Schech 2000, 394.

²²⁶ Suomalaisuuden määrittelystä ja tarkemmasta kansallisidentiteetin pohdinnasta katso luku 4.

naisten ominaisuuksia hän erottautuu niistä itse ja vakuuttaa haastattelijaa omasta suomalaisuudestaan. Ristiriitaista tässä on, että haastateltava itse kertoo omista stereotyyppiostaan, muttei halua muiden ajattelevan hänestä samalla tavalla, vaikka monille hänkin saattaa olla ”vain” aasialaisen näköinen nainen. Puhumalla ”niistä aasialaisista” hän ottaa etäisyyttä esittämäänsä ja näin ei ole itse osa sitä mitä hän kritisoi. Vaikka hän on itse joutunut ulkonäkönsä perusteella muiden ennakkoluulojen kohteeksi²²⁷, hän ei lähde muuttamaan ihmisten käsityksiä, vaan pyrkii rakentamaan me ja muut -kategorioita, jossa hän on ”me-suomalaiset” ja muut ovat maahanmuuttajanaiset. Nämä kategoriat kuitenkin muuttavat merkityksiään haastattelun kuluessa. De Fina tuokin esiin, että diskurssissa käytetyt kategoriat, joilla viitataan itseensä ja toisiin, eivät ole sinänsä merkityksellisiä eivätkä pysyviä, vaan ovat ymmärrettävissä eri tavalla esiintymisen yhteydestä riippuen²²⁸.

Suhtautuminen erilaisuuden kokemuksiin

Lähes kaikki haastateltavat ovat kokeneet, millaista on joutua sellaisen kohtelun kohteeksi, joka huomioi heidän sukupuolensa ja ihonväriänsä – niin positiivisella kuin negatiivisellakin tavalla. Heidän kertomansa kokemukset voi jakaa kahteen ryhmään: niihin, jotka liittyvät yllä tarkasteltuihin ennakkoluuloihin aasialaisia naisia kohtaan, ja toisiin, joiden taustana haastateltavat näkevät – varsinkin miesten – kiinnostuksen erinäköisiä naisia kohtaan. Tarkastelen nyt seuraavaksi Dyanin ja Lauran kertomuksia, jotka kuuluvat näistä ensimmäiseen ryhmään, eli kertomuksia siitä, miten he suhtautuvat kokemuksiin, jotka pohjautuvat ihmisten mielikuvaan heistä prostituoituina tai Aasiasta ostettuina vaimoina. Peilaan sitä, mitä he itse kertovat tapahtumasta siihen, miten he sen kertovat. Analyysi keskittyy nimenomaan heidän suhtautumiseensa. Kokemuksia, jotka liittyvät yllä mainittuun toiseen ryhmään, eli tummaihoisten naisten yleiseen eksotisointiin ja siihen liittyviin kokemuksiin siitä, kuinka miehet kiinnostuvat heistä juuri heidän ihonväriänsä takia, analysoidaan luvun 3.2 yhteydessä.

Erittelen ensimmäisenä kokemuksia, joissa haastateltavat kokevat joutuneensa muiden ennakkoluulojen kohteeksi. Ensimmäinen tapaus on edeltävän luvun yhteydessä mainittu prostituutioskenaario. Dyani kertoo olevansa ystäviensä kanssa ravintolassa, kun miespuolinen henkilö lähestyy häntä, koska luulee häntä ”huoraksi”. Hän kertoo tästä tapahtumasta vastauksena kysymykseen siitä, onko ihmisillä stereotyyppioita aasialaisia naisia kohtaan. Hän kuvailee tapahtunutta ”pöyristyttävänä”, ”etovana ja oksettavana”, ”pelottavana”. Tämän kuvauksen jälkeen haastateltava siirtää keskellä puheenvuoroa aiheen itsestään yleisemmälle tasolle ja toteaa, että

- *Dyani: [– –] saatikas kun on semmoisia et varmaan olis ihan hirveätä kun ajattelee vaikka jotain virolaisia naisia tai jotain ei siinä sitä ulkonäköä eikä mitään mutta varmaan kun riittää joku habitus tai joku aukaisee suun niin tunnustetaan niin et se on yhtä kuin*
- *S: niin et riippuen mistä maasta on että on sellaisia käsityksiä*
- *Dyani: niin niin riippumatta ettei se tarvi olla sellaisia että eiks virolaiset naiset venäläiset naiset ne on aina tosi usein niinku valittanut siitä että uskomatonta että miten heitä ensimmäiseksi ajatellaan että se on niinku olis huora tai jotain tällöistä*

²²⁷ Vrt. luku 2.3.

²²⁸ De Fina 2003, 198.

Diskurssianalyytikko Teun Van Dijk²²⁹ on kuvannut haastattelupuheen vuorovaikutuksen käytäntöjä. Arkaluonteisia asioita ei yleensä ilmaista suoraan; vakuuttaakseen kuuntelijaa puhuja saattaa esittää itsensä tai muut henkilöt negatiivisella/positiivisella tavalla, hän saattaa antaa esimerkkejä, tehdä yleistyksiä tai antaa muita perusteluja omille väitteillensä. Näitä keskustelustrategioita kutsutaan semanttisiksi siirroiksi.²³⁰ Eräs näistä siirroista on ”avoidance” eli välttäminen, jossa puhuja kertoo jotain, jotta hän välttyisi puhumasta jostain muusta. Dyani ohittaa oman kokemuksensa turvautuen yleistykseen, joka puolestaan toimii vaikeiden asioiden välttämisen lisäksi myös faktan konstruointina²³¹.

Hän yrittää lisätä oman kertomuksensa uskottavuutta vetoamalla virolaisiin ja venäläisiin naisiin ja hakee väitteelle vielä vahvistusta haastattelijalta pistämällä väitteen kysymysmuotoon: ”eiks virolaiset naiset venäläiset naiset...” Vaikka hän on juuri kertonut yhdestä nuoruutensa kamalimmista kokemuksista, josta hän itse sanoo, että ”sen mä kyl varmaan muistan koko loppuikäni”, hän yrittää perustella, kuinka olis ”ihan hirveätä kun ajattelee vaikka jotain virolaisia naisia”. Hänen omalla kokemuksellaan ei ole sinänsä arvoa ”kamalana” kokemuksena, vaan muille, nimittäin virolaisillehan vasta, nämä stereotypiat ovat ”ihan hirveätä”. Vertailu muihin on diskursiivinen selviytymisstrategia, jota olen nimittänyt ’vertausstrategiaksi’. Omia kokemuksia verrataan muihin ryhmiin, jotka kokevat syrjintää.²³² Vertailut toisiin, jotka voivat huonommin kuin itse, toimivat uhkaavan tai negatiivisen kokemuksen kielteisten tunteiden sääntelymekanismina.²³³

Myös Laura käyttää vertausstrategiaa puhuessaan kokemuksistaan, jotka liittyvät stereotyyppiin aasialaisista välitysvaimoista. Hän aloittaa aiheesta puhumisen kertomalla ystävänsä kokemuksista. Pian hän kuitenkin siirtyy omakohtaiseen kokemukseen ihmisten katseista, joita hän on tulkinnut siten, että he ajattelevat hänen olevan isänsä ostettu vaimo:

- *Laura: no mulla on yksi mun kaveri niin se on tota se on tai sen äiti on filippiineistä ja sitten isä on suomalainen ja sillä on ollut se on kohdannut semmoista että ollaan suunnilleen ajateltu tultu tai jos on kävelly isän kanssa niin sit on luultu suunnilleen että isä on hakenut jostain Aasiasta vaimon ja kyl mun joskus jos mä olen kävelly isän kanssa niin on luultu kanssa just varmaan että me ollaan isän joku vaimo tai jotain mutta et en mä usko se riippuu niin enemmän niinku ehkä just Thaimaasta ja jos on niinku jostain Thaimaasta tai Filippiineistä jostain sellaisesta maasta niin silloin voi just olla paljon sellaista et se on sellainen vitsi et olet sellainen thai-hieroja niin tällaisia käsityksiä oon kuullut muut en mä nyt kylhän nyt [– –].*

Vaikka Laura on itse kokenut ihmisten katseita, joiden hän arvelee tarkoittavan paheksuntaa siitä, että hän on Aasiasta ostettu isänsä vaimo, hän aloittaa vastauksensa puhumalla filippiiniläisestä ystävästään ja lopettaa puheenvuoronsa taas vetoamalla Thaimaasta tai Filippiineistä tullessiin. Sama vertausstrategia omien kokemusten käsittelyä välttämiseksi toistuu myöhemmin:

²²⁹ van Dijk 1987.

²³⁰ van Dijk 1987. 86-99

²³¹ Jokinen 1999, 129.

²³² Rastas 2004, 41.

²³³ Miller & Major, 258.

- *S: mut et itse koe niitä ennakkoluuloja mistä sä äsken puhuit että ne niinku koetko itse että ne ovat loukkaavia tai sillä lailla kun sä kuulet tommosesta tai tiedät että on sellaisia käsityksiä koetko sen loukkaavaksi*
- *Laura: onhan se tietysti niitä kohtaan loukkaavaa jotka nyt jolle se sanotaan niitä joita tää koskee mutta se on enemmän sellainen et aina sanotaan suunnilleen thaimaalaisista mä oon kuullut ja kun en itse ole thaimaalainen niin ei se samalla lailla niinku kosketa tai sillai vaikuta muhun mutta onhan se tietysti kauhea että on sellaisia ennakkoluuloja.*

Vaikka hän itse on sanonut, että ennakkoluulot vaikuttavat myös häneen, ja sanoo miettivänsä myös usein, että ihmiset saattavat pitää hänen veljeään hänen ja hänen isänsä lapsena (hänen nuorempi veljensä on adoptoitu Kolumbiasta), hän ei vastaa kysymykseen siitä, miltä sellaiset ennakkoluulot tuntuvat, puhumalla omista tunteista. Ennakkoluulot ovat ”tietysti niitä kohtaan loukkaavaa”. Koska hän ei ole thaimaalainen ja thaimalaiset joutuvat kokemaan hänen mukaansa enemmän seksualisoivia stereotyyppioita, ne eivät ole hänen kohdallaan puhumisen ja miettimisen arvoisia. Itse pitäisin hyvin ahdistavana ajatuksena, että joudun isäni kanssa liikkuessani miettimään, pitävätkö ihmiset minua hänen ostettuna vaimonaan. Haastateltava pysyy kuitenkin yleisellä puhetasolla ja antaa omasta persoonastaan etäisiä arviointeja, ”onhan se tietysti kauhea että on sellaisia ennakkoluuloja”. Asia on yleisesti kauhea; siitä, onko se myös hänelle itselleen kauhea, hän kieltäytyy puhumasta välttämällä omia tunteitaan koskevaa diskurssia.

Myös Marja käyttää semanttisia välttämisi-siirtoa ja yrittää näin siirtää huomion pois omista tunteistaan. Hän kertoo tapahtumasta, jossa vieras nainen tulee ravintolassa hänen ja hänen kollegansa pöytään ja sanoo hänen kollegalleen ”varo noit tyttöjä et ne kaappaa” Haastateltava itse tulkitsee tilanteen niin, että hänet mielletään prostituoiduksi. Kun haastateltavalta kysytään, miltä hänestä tuntuu, hän sivuttaa omat tuntemuksensa toteamalla, että ”siihen on jo tottunut”, ja lähtee sitten säälimään tilanteessa ollutta miestä.

- *S: miltä toi tuntuu kun sellaiset kokemukset*
- *Marja: niin se on vain itsellään tuntuu et siihen on tietyllä tavalla jo tottunut että ai jaa joo ihan että tää on taas näitä mutta monta kertaa ne miehet saa ihan sellaisen että mitä ihmettä et kai minä nyt tiedän kenen kanssa minä liikun että se on heille he eivät ole ajatellutkaan tietenkin et jos minä tässä nyt juttelen jos sinä olisit mies ja mä juttelisin sun kanssa ja me mentäis sen jälkeen tohon johonkin ottaa olutta että joku epäilisi että sä olet jossain ilotyttöpuuhissa niin kyllähän se olis ihan äärettömän loukkaavaa eli tota mutta kyllä tollaisia tulee sekä naisilta että miehiltä*

Hän kertoo pitkään, kuinka loukkaavaa on sille miehelle, että häntä syytetään ”ilotyttöpuuhista”, vaikka kysymys olikin, miltä hänestä itsestään tuntuu. Hän ei puhu niistä tunteista, vaan lisää vielä yhden esimerkin ja kertoo, kuinka hän kieltäytyy tanssimasta yökerhossa toisen miehen kanssa:

- *Marja: [– –] kun ei lähtenyt niin sit sai jonkun järjettömän ryöpytyksen että kuule et tollaiset että teikäläiset kun ei teille tartte kun rahaa vähän antaa niin kyllä te sit teette sitä tätä niin sitten sieltä tuli kaikki kun sai pakit niin tuli se että mutanaama ämmät huorat tulette tänne Suomeen ja elätte täällä meidän kustannuksella ja ettette edes tanssimaan lähde vaikkette yhtään sen parempia ihmisiä olekaan ja tällaisia että menkää sinne mistä olette*

Haastateltava ei kerro tämänkään räikeän ja hyvin loukkaavan tapahtuman jälkeen, miltä hänestä tuntuu, vaan ohittaa sen taas nopeasti sanomalla, että aluksi hän tuli kiukkuseksi mutta sitten tällaisiinkin kokemuksiin turtuu, ja lisää, että hän kokee vastaavanlaisia tilanteita puolen vuoden välein. Jokinen kutsuu tätä narratiivin yksityiskohdilla vakuuttamiseksi. Tapahtumista tuotetaan totuudenmukainen vaikutelma antamalla kuulijalle mahdollisuus eläytyä kertomukseen. Puhujan rooli ei siis ole argumentatiivinen, hän ei itse joudu tekemään päätelmiä tai esittämään arviointeja, vaan tapahtumat itse kertovat ”totuuden”.²³⁴ Tässä haastateltavan puheessa näistä kahdesta baaritapahtumasta haastateltava jättää tapahtumien arvioinnit tutkijalle eikä ota itse kantaa siihen, miten hän suhtautuu näihin hyvin loukkaaviin kohtauksiin. Kun hän jättää vastaamatta kysymykseen, miltä tällaiset kokemukset hänestä tuntuvat, kyse on välttämistästrategiasta. Van Dijkin mukaan välttäminen ja väistely on eräänlainen semanttinen siirto²³⁵, ja van Dijk kutsuu sitä ”pragmaattiseksi siirroksi”. Puhuja välttää asioiden mainitsemista tai sanomista tai esittää jopa päin vastaista, jotta saisi keskustelun kulkemaan tietynlaiseen suuntaan.²³⁶ Kun haastateltava itse ei halua puhua tietynlaisista asioista, hän siis tekee pragmaattisia diskursiivisia siirtoja, joiden avulla hän ohjaa keskustelua ja vastaa juuri sillä repertuaarilla, jolla hän itse haluaa rakentaa kuvan itsestään.

Käsitykset aasialaisesta välitysvaimosta tai prostituoidusta näyttävät olevan vahvoja tummaihoisiin aasialaisiin naisiin liitettyjä stereotyyppioita. Haastateltavat joutuvat diskursiivisesti tuottamaan sellaista puhetta, joka ei anna näiden stereotyyppioiden vaikuttaa heidän omakuvansa. Yleistäminen, vertaaminen ja välttäminen ovat strategioita, jotka helpottavat näiden kokemusten käsittelyä. Kun tapahtumaa ei päästetä diskurssissakaan kovin lähelle omaa tunnemaailmaa, kokemukseen liittyvät implikaatiot pysyvät ikään kuin kaukana omasta diskursiivisesti tuotetusta minuudesta. Kun stereotyyppioivien tapahtumien kielteiset tunteet kielletään, kielletään myös tapahtumien toimijoiden vaikutusvalta määritellä haastateltavien (tunne)elämää. Yllä käsitellyt tapaukset ovat räikeimpiä esimerkkejä siitä, miten haastateltavia eksotisoidaan ja erotisoidaan heidän ihonvärinsä ja aasialaisen perhetaustansa perusteella. Siinä missä kaikki eivät ole kokeneet prostituutioon tai vaimonvälitykseen liittyviä kokemuksia, on kyllä jokainen haastateltavista kokenut, että – varsinkin miehet – osoittavat heitä kohtaan eksotisoivaa kiinnostusta. Miesten puheissa, katseissa ja eleissä heistä tehdään ”eksoottisia toisia”.

3.2 ”Jotkut tosiaan on vähän semmoisia että tykkää tummista tytöistä” – Kiinnostus eksoottisesta toisesta

Bhaba puhuu Edward Saidin ”Orientalism”²³⁷ klassikkoteokseen sekä Sigmund Freudin fetisiteoriaan nojaten siitä, kuinka stereotyyppian voi nähdä fetisisminä. Fetisismi sijoittuu samuuden ja toiseuden väliin. Kun tummaihoiseen ihmiseen liitetään tietynlaisia käsityksiä tai ominaisuuksia, kyse on erosta, joka perustuu ihonväriin. Bhaba jatkaa Franz Fanonin teoriaa soveltaen esittämällä, kuinka näkeminen ja nähdyksi tuleminen ovat tärkeitä osia niin sanottua kolonialistista katsetta, joka liittyy nimenomaan ihon fetisointiin.²³⁸

Kun toiseutta voi toisaalta myös torjua ja pitää kaukana itsestään, kertoo toisen erotisoiminen toisaalta myös toiseutta kohtaan tunnetusta halusta. Toiseuttamisessa voi siis olla kyse kah-

²³⁴ Jokinen 1999, 145-146

²³⁵ Van Dijk 1987, 86-99; Mäkelä 1990, 151-152.

²³⁶ Van Dijk 1987, 86-99.

²³⁷ Said 1995.

²³⁸ Bhabha 1999, 372-376. Vrt. Ahmed 1998; Marttila 2004; ks. myös luku 2.2,

desta vastakkaiselta vaikuttavista asiasta, mikä tekeekin toiseudesta hyvin ristiriitaista.²³⁹ Jo johdantoluvussa käsiteltyyn ihmisten ”rotuun” perustuvaan toiseuttamisen lajiin kuuluu mm. estetisoiminen, eksotisoiminen ja erotisoiminen.²⁴⁰ Haastattelemani naiset ovat kaikki kokeneet, että heidän tummaa ihonväriään ja aasialaista ulkonäköään pidetään erityisen kauniina (estetisoiminen), heitä on sanottu eksoottisen näköisiksi (eksotisoiminen), ja heidän ulkonäköään on erotisoitu viestittämällä, että he ovat miesten silmissä seksuaalisesti haluttavia. En tarkoita, että seksualisoivia stereotypioita ja mielikuvia liitettäisiin vain naisiin. Tummaan, varsinkin afrikkalaiseen mieheen, on yhdistetty käsitys villistä seksuaalielämästä sekä stereotypia miehen seksuaalielimen koosta ja seksuaalisesta aktiviteetistä.²⁴¹

Myös tummaihoisten näkeminen seksuaalisen valloituksen kohteena – mitä tarkastellaan myöhemmin tässä luvussa – ei tapahdu vain naisten kohdalla. Rastaksen tutkimuksessa eräs mustaihoinen miespuolinen haastateltava koki, että jotkut naiset ovat kiinnostuneet hänestä vain siksi, että he haluavat seksuaalista kontaktia juuri mustaihoinen miehen kanssa.²⁴² Tarkastelemalla tässä, millaisia erotisoimista ja halun projektioita haastattelemani naiset kokevat, en siis väitä, että nämä ovat yksinomaisesti naisten kokemuksia. Suomessa elävä tumma mies voi yhtä lailla kokea samanlaisia erotisoimista johtuvia yleistyksiä.

Vaikka ”rodullistavista” haluista ja seksuaalisuuden projisoimista siis kärsivät niin naiset kuin miehetkin, korostetaan tutkimuskirjallisuudessa kuitenkin, että seksuaalisuus ja eroottisuus ovat ensisijaisesti ulkomaalaisen näköisiin naisiin liitettyjä ominaisuuksia, kun taas ulkomaalaistaustaisista miehistä vallitseva stereotypia on näkemys vaarallisesta ja aggressiivisesta toisesta.²⁴³ Rastas on havainnut tutkimuksessaan Suomessa kasvaneista ulkomaalaistaustaisista tai adoptoiduista nuorista, että pojat ja tytöt mieltävät oman vaikutuksensa muihin ihmisiin hyvin eri tavalla. Siinä missä tummaihoisen miehen tai poika on tietoinen siitä, että hän on muiden silmissä pelottava, ovat tummaihoiset naiset ja tytöt omaksuneet käsityksen siitä, kuinka heitä katsottaessa ”rodullistaminen ja seksuaalistaminen kietoutuvat yhteen.”²⁴⁴

Ihonväriä erotisoivien käsitysten nähdään syntyvän erilaisista representaatioista, jotka ovat peräisin jo siirtomaa-ajolta. Varsinkin afrikkalaiset naiset nähtiin erotiikan ja seksuaalisuuden perikuvina. Kuvia eroottisesta tummasta naisesta välitettiin valokuvien, taiteen ja myöhemmin myös elokuvien kautta.²⁴⁵ Mutta miten tämä toiseuden erotisointi tapahtuu? Millaisiin kuviin ja esityksiin se pohjautuu? Ennen kuin analysoin haastateltavien kertomuksia erotisoimista eli siitä, miten he ovat joko seksuaalisten valloitustoiveiden tai eksotisoivien katseiden ja puheiden kohteina, esitän seuraavaksi teoriaa toiseuden erotisoimista mekanismeista.

Toiseuden erotisointi

Erotisointi liittyy seksuaaliseen haluun. Doane ehdottaa, että psykoanalyttisistä näkökulmista katsottuna toiseus on usein kiinteä osa seksuaalisuutta. Hänen mukaansa niin hetero- kuin homoseksuaalisessa seksuaalisuudessa ovat aina läsnä toiseuteen perustuvat vallan rakenteet.

²³⁹ Löytty 2005, 91.

²⁴⁰ Löytty 2005, 91.

²⁴¹ Katso mm. Kaartinen 2004, 103-111, Mercer 1999, 436; Hall 1999.

²⁴² Rastas 2002, 12.

²⁴³ Rantonen 1999, 45.

²⁴⁴ Rastas 2002, 9.

²⁴⁵ Doane 1999, 449; ks. myös Hall 1999, 114; mustaihoiden naisten representaatioista elokuvissa, ks. mm. Gaines 1999; hooks 1995.

Näin hänen mielestään ei ole yllättävää, että eksoottista toista erotisoidaan.²⁴⁶ Käsitystä siitä, että seksuaalisuus liittyisi aina valtaan, on kritisoitu erityisesti feministisessä tutkimuksessa, enkä itse yhdy täysin Doanen käsitykseen siitä, että toiseuden ihannoiti olisi aina seksuaalisuuden lähtökohtana. Olen enemmänkin sitä mieltä, että ihmisten luonnollinen uteliaisuus vierasta, tuntematonta kohtaan muotoutuu toiseuden erotisoinniksi niiden vallitsevien representaatioiden kautta, jotka ylläpitävät käsityksiä tummaihoisen naisen aistillisuudesta ja seksuaalisuudesta.

Leena-Maija Rossi on analysoinut suomalaisessa mainonnassa käytettyjä kuvia ja representatioita etnisyydestä ja toiseudesta. Rossin mukaan nämä representaatiot juuri perustuvat toiseuden eksotisointiin ja erotisointiin. Valkoisista suomalaisista poikkeavien ruumiiden kuvia rinnastetaan ruokaan, syömisen aistilliseen nautintoon. Näin tummaihoisten toiseus ”ei ole enää uhka, vaan muuntuu helposti sulavaan muotoon.”²⁴⁷ Esimerkkinä Rossi mainitsee Café arome -mainoksen, jossa kahvinpapu esitetään mustaihoisen naisen ruumiina: ”Musta nainen esitetään asennoissa, joita ei todellakaan ole vaikea tulkita merkitsevän äärimmäistä alistumista (kyyristyminen) ja suorasukaista erotisoitua (ojentautuminen niin, että rinta näkyy).²⁴⁸ Kuvassa esitetystä naisesta on tehty sekä kulutushyödyke että halun kohde. Erotisoinnin yksi tapa on siis tummaihoisten naisten ’aineellistaminen’. Kuten bell hooksin ”Eating the other” -artikkelin²⁴⁹ otsikko antaa ymmärtää, on jopa puhuttu siitä, että länsimaalaiset representaatiot tekevät tummaihoisesta toisesta syötävän kulutushyödykkeen. Kolmannen maailman naiset ja etnisiä vähemmistöjä edustavat naiset materialisoidaan syötäviksi makeiksi ruuiksi tai juomiksi. Esimerkiksi Yhdysvalloissa mustiin naisiin on viitattu ”hot choco” (kuuma kaakao) - ilmaisulla, tai hän on ”brown sugar” (ruskea sokeri).²⁵⁰ Käsitukset tummaihoisuuden vertailusta ruokiin ovat jopa päässeet haastateltavien omaan puheeseen. Näin Emma puhuu siitä, että ”voi olla että jotkut tosiaan on vähän semmoisia että tykkää tummista tytöistä ja suklaasilmistä ja emmä tiedä”.

Rossin analyysissä Fazerin Geisha-karkkien mainoksessa taas tuotetaan tietynlaista kuvaa nimenomaan aasialaisesta naisesta. Hänen analysoimansa mainos esittää aasialaisen Geishan merkitsevän ”palvelualltiutta ja passiivista sensuellisuutta.”²⁵¹ Mustan naisen erotisoinnin rinnalla Geisha-mainos siis tuottaa representaation alistuvasta naisellisuudesta, kuvilla esitetään aasialaista mystifioitua itäistä erotiikkaa, jossa nainen esiintyy hyvin passiivisena, pehmeän syötävän naisellisenä.²⁵² Rossi muistuttaa, että länsimaaisessa visuaalisessa kulttuurissa jo pelkkä vaaleasta ihonväristä poikkeava yhdistetään eroottisuuteen.²⁵³ Näin haastattelemani naiset sopivat kumpaankin Rossin esittämään vieraan representaatioon; heidät voidaan yhdistää niin tummaan ihonväriin liitettyyn seksuaalisuuteen kuin myös ”aasialaisena” pidettyyn alistumiseen ja palvelualltiuteen.

Samoin kun toisen erotisointi ei ole ainoastaan naisten kokema toiseuttamismekanismi, ei erotisointi koske myöskään pelkästään ihonvärin tai alkuperän perusteella toiseutettuja. Moira Gatens on tutkinut, kuinka naiset on kautta tieteellisen filosofian yhdistetty luontoon ja aistilliseen maailmaan. Monen filosofin kirjoituksissa naiset nähdään osana luontoa, he eivät kuulu

²⁴⁶ Doane 1999, 451.

²⁴⁷ Rossi 2003, 187.

²⁴⁸ Rossi 2003, 189.

²⁴⁹ hooks 1992.

²⁵⁰ Rantonen 1999, 48.

²⁵¹ Rossi 2003, 186.

²⁵² Rossi 2003, 194.

²⁵³ Rossi 2003, 191.

järjen valistuneeseen maailmaan. Gatens perustelee, että mm. Rousseau kirjoitti, kuinka miesten on suojauduttava naisten houkuttelevaa seksuaalista luontoa vastaan.²⁵⁴ Haastattelemani naiset ovat siis kaksinkertaisesti ”seksualisoituja”, kuten myös Kaartinen toteaa: ”Musta nainen oli kaksinkertaisesti toinen, ensin värinsä, sitten sukupuolensa vuoksi.”²⁵⁵

Tummaihoisen seksuaalisen valloituksen kohteena

Yllä käsittelin toiseuden erotisoituja ja eksotisoituja representaatioita erityisesti mainonnassa. En näe, että mainokset tai muut representaatiot toimisivat suoraan ihmisiä ohjaavina instansseina, jotka määrittelevät, miten ihmiset ajattelevat tai käyttäytyvät. Ne enemmänkin toimivat vallitsevien käsitysten peilikuvana; onhan niiden tarkoitus puhutella, saada ihmisiä ostamaan ja kuluttamaan. En siis väitä, että koska valokuvien, elokuvien ja mainoksien joukosta löytyy erotisoivia representaatioita mielenkiintoisesta toisesta, se suoraan saisi ihmiset myös oikeasti tavoittelemaan samanlaisia seksuaalisia kokemuksia.

Sara Ahmed nostaa esille sen, kuinka mainonnan kautta myydyt tuotteet yrittävät kaupata meille toiseutta ilman että meidän tarvitsisi oikeasti kohdata jotain toiseksi merkittyä. Käytämällä tietynlaisia tuotteita toiseuden kokeminen tai jopa, kuten Ahmed asian ilmaisee, toiseksi tuleminen voi tapahtua turvallisesti omasta ei-toiseutetusta positioista käsin.²⁵⁶ bell hooks esittää vastaavanlaisen ajatuksen siitä, kuinka seksuaalinen halu toista kohtaan ja jopa seksuaalinen kokemus tummaihoisen ihmisen kanssa ei horjuta kokemuksen tavoittelijan asemaa valtavirran ja valtakulttuurin jäsenenä. Hän poistuu omasta asemastaan vain kokeilun vuoksi eikä asetu pysyvästi ”toiseksi”. hooks näkeekin toiseutetut kehot eräänlaisina valtaväestön/valkoisen valtakulttuurin jäsenten ”vaihtoehtoisena leikkikenttänä”.²⁵⁷ Hän kertoo, kuinka hän kerran kuuli valkoihoisten opiskelijoiden puheita siitä, että he haluavat saada seksuaalisia kokemuksia mahdollisimman monen erilaisen tummaihoisen tytön²⁵⁸ kanssa. Heidän ”toivelistallaan” korkeimmalla olivat aasialaiset tytöt.²⁵⁹ hooksin mukaan näiden poikien toiveet seksuaalisista kokemuksista ”etnisesti erilaisten” tyttöjen kanssa vastasivat vallitsevaa käsitystä siitä, että vaaleaihoisesta niin sanotusta valtaväestöstä eroavat naiset ovat erilaisuutensa vuoksi eroottisempia ja seksuaalisesti aktiivisempia ja siten myös halutumpia kuin vaaleaihoiset.²⁶⁰

hooks problematisoi, kuinka tätä toiseksi merkittua kohtaan osoitettua kiinnostusta ja halua voi tarkastella rasismia ruokkivana, mutta toisaalta myös kielteisiä näkemyksiä, pelkoa ja etäisyyttä ylittävänä ilmiönä.²⁶¹ Itse näen asian ongelmallisena siinä vaiheessa, kun ihmisen ”aasialaisuus” käsitetään halua ja erotiikkaa merkitsevänä seikkana, joka ei liity mitenkään tämän naisen omiin, henkilökohtaisiin ominaisuuksiin. Kun aasialaisuuteen liitetään tietynlaisia mielikuvia tai kun tummaihoisen nainen ei kiinnosta ihmisenä, vaan erilaisuutta, aistillisuutta ja erotiikkaa merkitsevänä ”kokeilukenttänä”, on kyse esineellistämisestä, joka pohjautuu biologisoiviin, rodullistaviin ja siksi rassistisiin käsityksiin siitä, että ihmisten ulkoiset piirteet heijastaisivat heidän luonnettaan ja olemustaan.

²⁵⁴ Gatens 1991.

²⁵⁵ Kaartinen 2004, 106.

²⁵⁶ Ahmed 2000, 114–118.

²⁵⁷ hooks 1992, 23.

²⁵⁸ hooks puhuu tytöistä, ”as many girls from other racial/ethnic groups as they could ’catch’ before graduation.” hooks 1992, 23.

²⁵⁹ hooks 1992, 23.

²⁶⁰ hooks 1992, 23.

²⁶¹ hooks 1992, 39.

Haastateltavista moni on kokenut olleensa taustansa vuoksi miesten seksuaalisten halujen kohteena ja näkee, että ihonväriältään tai muuten valtaväestöstä poikkeaviin naisiin liitetty seksuaalinen kiinnostus on juuri sitä seksuaalista valloittamista, josta hooks ja muutkin tutkijat puhuvat.

- *Lilia: [...] voisin hyvin kuvitella et et jollain miehellä on ehkä on tavoitteena saada aasialainen nainen kaadettua sänkyyn [...]*
- *Shila: [...] musta tuntuu että se vähän nyt on semmoinen ehkä vähän sellaista trendiäkin tullut tai musta tuntuu*
- *S: millaista trendiä*
- *Shila: tai ei trendi on väärä sana mutta kun kyl sen huomaa että se on tosi monelle tai tosi monet miehet on just sillee että just siitä että on eksoottinen ja niinkun ne on kokenut sen tosi hienona asiana mut sit toisaalta sit se voi olla niinkin että sit ne ei oo kuitenkaan ollut niin kiinnostunut itse siitä kuka sä oot*
- *Ranja: niin semmoinen kiinnostus ja just se että tietää että se ei liity kun se ei tunne edes minua niin ei mitenkään liity mun luonteeseen tai mitään semmoiseen ominaisuuteen että oikeastaan tuntis minua ja olisi siitä kiinnostunut vain vaan kun on tämmönen tumma niin tota tarttis nyt kokea*
- *Marja: [...] tietysti hän ilmoitti et hän ihailee mun ulkomuotoa yli kaiken mutta myöskin hän ihaili et mä olin semmoinen niin kuin hän sanoi et mä olin tavoite sinänsä naisena [...]*
- *[] mun mielest niin kun mä sanoinkin sul kun me puhelimessa juteltiin et rasismin iljettävin muoto on semmoinen ulkomaalaisiin tai ulkomaalaistaustasiin ulkomaalaisen näköisiin naisiin kohdistuvaa et ihaillaan sen ulkomuodon vuoksi mut oikeasti se lopullinen ajatus on se et et se jotenkin kun se on tummaihoon ihminen se on jotenkin niinku seksuaalisesti kiihottava se on semmoinen tyydytyksen väline ei ihminen sinänsä*

Haastateltavien puheesta erottuu selkeästi erilaisuuden esineellistämisen, fetisoinnin kohteeksi joutumisen näkemys. Erilaisuus ja tummaihoisuus ovat seksuaalisen tyydytyksen välineitä ja toimivat irrallisina siitä toiseutetusta henkilöstä, jota kohtaan ihailua ja seksuaalista mielenkiintoa koetaan. Sinänsä haastateltavien kokemukset eivät poikkea välttämättä muidenkaan naisten kokemuksista, jotka kokevat, että heidät pelkistetään ulkonäköönsä jättämällä heidän persoonansa kiinnostuksen ulkopuolelle. Haastattelemani naisten kohdalla ongelmana on kuitenkin se, että heistä ei olla kiinnostuneita joidenkin omien, juuri heidän ulkonäöllisten ominaisuuksiensa perusteella, vaan seksuaalinen halu kohdistuu heidän rodullistettuun ulkonäköönsä.

Marjan tapauksessa käsitykset muiden miesten rodullistavasta seksuaalisesta tavoittelusta perustuvat aivan omakohtaiseen kokemukseen. Erittelen seuraavaksi, miten hän kertoo tapauksesta, jossa hänen entinen poikaystävänsä yritti saada hänet tyttöystäväkseen (Liite 2: Marja). Hän aloittaa kertomuksen arvioinnilla ja samalla väitteellä, että tämä poikakaveri on hänestä ”henkisesti rasisti”. Tämän jälkeen seuraa pitkä perustelu tälle väittämälle, jossa Marja käyttää retorisia keinoja²⁶² niin ironiaa (”hän kaikille kailotti sitä et hän on ihastunu minuun et mä olen kaikkein ihanin ja ihmeellisin tyyppi maailmassa”), metaforaa (”ku se seurasi mua kuin hai laivaa”, ”just semmost miten tämmöinen auervaara ihailee”) kuin toistoakin (”hanka-

²⁶² Jokinen 1999.

la ihailija”, ”suuri ihailijani”, ”hän ihailee”, ”auervaara ihailee”, ”et ihailaan sen ulkomuodon vuoksi”) osoittaakseen, kuinka kyseisen miehen kiinnostus ei kohdistunut häneen hänen omalla persoonanaan, vaan oli toiseuden seksuaalista tavoittelua.

Kaikki haastateltavat ovat kokeneet, että he vaaleaihoisten suomalaisten naisystävien kanssa liikkuaessaan ovat suuremmissa määrin miesten katseiden ja lähestymisien kohteena kuin heidän ystävänsä. Itse he arvioivat, että miesten kiinnostus liittyy heidän ”erilaisena” pidettyyn ulkonäköönsä ja miesten kiinnostukseen ”eksoottista” kohtaan. Haastateltavien tavat kertoa näistä kokemuksista ovat hyvin erilaisia. He diskursiivisesti tuottavat kertomuksissaan niin kuvan itsestään kuin niistä miehistä, jotka ovat heistä kiinnostuneet. Tarkastelen seuraavaksi, millaisia kertomuksia eksotisoinnista he tuottavat ja millaisella diskursiivisella repertuaarilla haastateltavat näistä kokemuksista puhuvat. Puhujan repertuaarilla tarkoitetaan hänen käyttämiensä kielellisten ilmaisujen merkityksiä. Tämä analyysitapa tarkastelee puheen sisältöä ja selvittää puhujan suhdetta esittämäänsä asiaan. Repertuaarien nimitykset ovat jo analyysin yksi vaihe, sillä niillä kuvataan juuri sitä asennetta, jonka puhujaa ottaa esittämäänsä asiaa kohtaan.²⁶³ Käytän esimerkkeinä Emman ja Ranjan kertomuksia tapauksista, joissa he katsovat miesten kokevan heidät eksoottisina toisina.

Emman puheesta miehistä, jotka ovat kiinnostuneet hänestä hänen ulkoisten piirteidensä takia, erottuu selkeästi oman ”toimijaposition”²⁶⁴ ottaminen. Hän diskursiivisesti tuottaa itselleen roolin tilanteen haltuun ottavana ja korostaa omien päätelmiensä ja arviointiensä merkitystä. Tätä uhrirepertuaaria voisi siis nimittää toimijarepertuaariksi. Hän kertoo, että tilanteissa, joista hän on voinut päätellä, että henkilö on ollut hänestä kiinnostunut ”just näitten piirteiden takia”, hän ei yleensä ”pysähdy semmoisten ihmisten takia”. Vaikka hän on kyseisessä tapauksessa toisen rodullistavan arvioinnin kohteena, hän itse määrittelee tilanteen kulkua päättämällä, ”pysähtykö” vai ei. Hän siis ei ole passiivinen katseiden ja arviointien kohde, vaan itse aktiivisesti liikkuva, joka määrittelee omaa pysähtymistään tai liikkumisen jatkamistaan.

Kun häneltä kysyy, miten hän arvioi kyseisiä tilanteita, hän myöntää niiden olevan joskus imarteleviakin, mutta hän jälleen määrittelee itse, milloin imartelevuuden raja ylittyy: ”Jos se menee yli et tulee vitsauksia tai tommoista niin en mä oikein semmoista katso hyvällä”. Hän tässäkin diskurssissa määrittelee itselleen aktiivisen roolin, hän ”katsoo” asiaa hyvällä tai ei; verbi ”katsominen” viittaa tilanteen omatoimiseen arviointiin. Emma kertoo sen jälkeen tapauksesta, jossa eräs poika tuli hänen ystävänsä sanomaan, että hän olisi kiinnostunut ”siitä sun aasialaisen näköisestä ystävästä”. Hänet yhdistetään mantereeseen, ja pojan kiinnostus kohdistuu tähän ”aasialaisuuteen” liitettyihin mielikuviin.²⁶⁵ Emma asettaa itsensä tämän pojan yläpuolelle sanomalla ”että joo kiitti ei emmä sit ottanut siihen yhteyttä [nauru]”. Taas jälleen hän on se, joka ottaa yhteyttä tai ei, nauramalla hän korostaa omaa aktiivista positiotaan,

²⁶³ Suoninen 1993, 111–150.

²⁶⁴ Toimijapositio on nimitykseni Emman ottamasta positiosta omassa puheessaan. Diskursiivisesta asemoitumisesta eli positioiden ottamisesta, katso Jokinen 1999, 127.

²⁶⁵ Niin haastateltavien kuin myös eri tutkijoiden mukaan aasialaisuutta pidetään naisissa seksuaalisesti tavoiteltavana ja eksoottisen kauniina. Ajatus siitä, että aasialainen nainen on eksoottisuutensa vuoksi tavoiteltavampi ja kauniimpi kuin suomalainen, on historiallista taustaa vasten hyvin mielenkiintoinen seikka. Johanna Valenius on osoittanut, kuinka suomalaisia pidettiin perinteisen rotuopin mukaan hyvin rumina juuri siksi, että heidän aasialaisiksi määritellyt kasvopiirteensä olisivat rumempia kuin Keski-Euroopan tai Skandinavian kansoilla. Valenius 2004, 193.

jossa hän tekee pojan pyrkimykset saada kontaktia häneen naurunalaisiksi. Myös kyseisen henkilön tunteminen antoi hänelle tietoa, jonka perusteella hän pystyi tekemään arvioinnin siitä, miten tulkita pojan kiinnostusta häntä kohtaan: ”No mä tiesin että se on niinku italiafriikki tai semmoinen että se tykkää italialaisista ja opiskelee italiaa ja sit kai se on niinku yleensä kiinnostunut tommoisista tummista piirteistä.”

Hänen arviointinsa siitä, ovatko kyseiset puheenvuorot rasistisia vai eivät, antavat hänelle valtaa määrittellä ja tulkita tilanteita. Hänen suhtautumisensa riippuu henkilön äänensävyistä, eksoottisuus ja hänen eksoottisesta ulkonäöstään puhuminen voi olla positiivinen kohteliaisuus, kun se on esitetty myönteisellä tavalla: ”Niin joskus ihmiset ottaa sen sillä tavalla ihan positiivisesti että se on hienoa että olet eksoottinen ja ton näköinen ja eksoottinen ja jotkut ottaa sen sit semmoisena negatiivisena erilaisuutena se ei oo kivaa sit.”

Emman puhe tuottaa hänelle siis aktiivisen, tilanteen haltuun ottavan puhujaposition; käyttämällä toimijarepertuaaria hän korostaa omaa määrittelyvaltaansa ja kuvaa samalla hänestä ulkoisten piirteidensä vuoksi kiinnostunutta ihmistä passiiviseksi, hänen arviointinsa kohteena olevaksi. Ranja taas puhuu enemmänkin passiivisena henkilönä, joka on toisten toiseuttavan käyttäytymisen kohteena. Ranja kertoo, kuinka varsinkin nuorempana vanhemmat keski-ikäiset miehet yrittivät ”vietellä” häntä ja tulivat baareissa iskemään. Hän arvelee miesten kiinnostuksen liittyvän hänen ihonväriinsä, koska hänen suomalaisille ystävilleen ei ole tapahtunut samanlaista.

Hänen puheestaan välittyy epätoivo, kun hän toteaa: ”Mutta jotenkin tuntuu sellaiselta että mikä siinä on minkä takia se keski-ikäinen mies joka yrittää minua iskeä siinä ravintolassa se on mun ihonväri varmaan sitten että miksi ei mee jotain kaunista suomalaista tyttöä iskemään kun et joku vetää senikäisiä miehiä niinku joku vetoa siinä on mitä he siinä kokee”. Hän ei puhu tunteistaan, vaikka hän aloittaakin puheenvuoronsa ”mutta jotenkin tuntuu sellaiselta”, hän jatkaa kysymyksellä ”minkä takia” ja vastaa siihen itse, ”se on mun ihonväri varmaan sitten”. On merkillistä, että hän puhuu ”suomalaisesta työstä”, tarkoittaen sillä muita kuin itseään (”miksi ei mee jotain kaunista suomalaista tyttöä iskemään”). Vaikka Ranja – kuten neljännen luvun yhteydessä tullaan osoittamaan – kokee olevansa täysin suomalainen ja korostaa omaa suomalaisuuttaan myös haastattelussa, hän tämän tilanteen kertomuksessa, jossa kyseessä on hänen ihonväriinsä perusteella tapahtuva toiseuttaminen, tekee erotuksen itsensä ja muiden suomalaisten tyttöjen välille. Ranjan tässä käyttämää repertuaaria nimitän uhrireperartuaariksi. Hän toistaa lyhyessä, samaa aihetta (eli vanhojen miesten kiinnostusta häntä kohtaan) koskevassa haastattelupätkässä monta kertaa tapahtuman ymmärtämiseen tähtääviä kysymyksiä:

- ”mikä siinä on minkä takia se keski-ikäinen mies joka”
- ”että miksi ei mee jotain kaunista suomalaista tyttöä iskemään”
- ”et niinku et miks niinku miks niillä on semmoisia ajatuksia varsin kun on hirveän paljon vanhempia niin sit”

Sen jälkeen hän kertoo, että nuorempana oman ikäiset pojat taas eivät olleet kiinnostuneita hänestä, ja siitäkin hän kysyy:

- ”että onks ne niin arkoja että ne ei uskalla olla mun kanssa siksi että ne”
- ”et johtuukse tästä ihonväristä”
- ”et silloin se tuntui sellaiselta että mikä minussa on vikana”

- ”eiks ehkä mä oon sitten ei oo tarpeeksi rohkeutta olla vähän erilainen
- poika siinä iässä ja”

Toistamalla kysymyksiä Ranja tuottaa itselleen puhujaposition, joka korostaa passiivista ymmärtämättömyyttä; hän yrittää etsiä syytä siihen, miksi juuri hän joutuu vanhempien miesten kiinnostuksen kohteeksi. Kysymällä hän siis viestittää ymmärtämisen tarvettaan, mutta samalla myös tuottaa kuvan uhrista, joka yrittää kysyä, miksi kohtalo osui juuri hänen kohdalleen kyseisellä tavalla. Vaikka hän antaa kysymyksilleen myös vastauksia ja miettii, mistä miesten käyttäytyminen ravintoloissa ja poikien kiinnostuksen puute voi johtua, hän ei anna varmoja arvioita, kuten Emma tekee aiemmin analysoidussa haastattelukohdassa, vaan Ranja antaa kysymällä kuulijalle tilaa itse vastata kysymyksiin ja päättää itse, millaisia tulkintoja tämä Ranjan kertomukselle antaa.

Riippumatta siitä, millaista repertuaaria käyttäen ja itserepresentaatiota tuottaen haastateltavat puhuvat eksotisointiin liittyvistä kokemuksistaan, sijoittuvat heidän kokemuksensa miesten harjoittamasta eksotisoinnista lähes kaikki yökerhoihin tai muihin olutravintoloihin. Moni haastateltavista lisääkin kertomukseensa, että ”baarissa asiat ovat muutenkin vähän toisin” tai että ravintoloissa ihmiset käyttäytyvät yleensäkin ”miten sattuu”. Miesten katseiden ja eksotisoinnin kohteeksi joutuminen esitetään monesti osana tavallista baarikulttuuria. Niin Laura kuin myös Jonina korostavat, että vaikka heihin otetaan yhteyttä yleensä ihonväriinsä ja ”eksoottiseen” ulkonäköönsä viitaten, he kokevat tämän tapahtuvan myös muille naisille, vain erilaisia ulkonäöllisiä asioita korostaen. Doreen Massay puhuu paikkojen sukupuolittuneisuudesta ja siitä, kuinka julkinen tila on aina ollut enemmän miesten kuin naisten tila. Julkisissa paikoissa mies on tilan haltuun ottava tarkastaja ja nainen lähinnä katseiden kohteena.²⁶⁶ Baarit ja yökerhot ovat haastattelemani naisten kertomuksissa juuri tällaisia sukupuolittuneita tiloja, jossa he naisina helposti joutuvat miesten eksotisoinnin kohteiksi.

Haastateltavien kertomukset tukevat aiemmin esitettyjä teorioita siitä, kuinka ihonväri ja aasialaisuus liitetään eroottisuuteen, että erilaisuus nähdään eksoottisena ja tavoiteltavana. Haastateltavien diskurssit tapahtumista poikkeavat hyvin paljon toisistaan. Jokainen haastateltavista on kuitenkin löytänyt oman diskursiivisen strategiansa, jonka avulla hän tulkitsee tapahtumia, antaa niille merkityksiä ja antaa näin sekä itselleen että myös heistä kiinnostuneille toisille tietynlaisen position. Tämä positio voi kuitenkin poiketa kokonaan tässä luvussa esitetystä käsittelytavasta; eksotisointiä ja toiseuden ihailua olen tähän menneessä käsitellyt poissulkeamisen ja toiseuttamisen muotona. Haastateltaville kiinnostus heidän ulkonäköään kohtaan ja heidän ”eksoottisuutensa” ihailu saattaa kuitenkin olla myös positiivinen osa omaa identiteettiä.

3.3 ”Ei kukaan halu olla mikään tusinatavaraa” – Erilaisuus erottautumisena

Identiteetin muodostamisessa puhutaan usein erilaisuuden ja samuuden neuvottelusta. Ihmisellä on oma henkilökohtainen identiteettinsä aina suhteessa johonkin, identiteetti on niin erottautumista kuin samaistumistakin.²⁶⁷ Kun haastattelemani naiset kokevat, että heidät nähdään eksoottisina ja erilaisina, he usein kokevat joutuneensa stereotyyppittelyn ja toiseuttamisen kohteiksi. Päivinä, joina he haluavat olla mahdollisimman ”näkyttömiä”, kuten Dyani asian ilmaisee, ihmisten katseet, vaikka nämä katseet olisivatkin luonteeltaan ihailevia ja myönteismielisiä, tuntuvat häiritseviltä.

²⁶⁶ Massey 2003, 234.

²⁶⁷ Ks. mm. Hall 1999.

Kun aloitin tätä tutkimusta, oletin, että haastateltavien visuaalisesti nähty ja tuotettu toiseus toimii lähinnä poissulkemisen mekanismina. Tutkimusteoreettisesti on selvää, että ihonvärin ja biologisen alkuperän perusteella tapahtuva toiseuttaminen on rodullistamista ja että sitä voi luokitella rasismina.²⁶⁸ Tutkijana on kuitenkin varottava, ettei erehdy tulkitsemaan asioita vain sen takia rasisiksi, että haastateltavat eroavat ihonväriltään keskivertosuomalaisista. Kun heidän ulkonäköään kommentoidaan ja ihailaan, he pitävät sitä usein myös imarrettavana. Kokemukset siitä, miten heihin reagoidaan, muovaavat aina myös heidän kokemuksiinsa siitä, miten he itsensä kokevat. Kun heidän erilaisuuttaan korostetaan, erilaisuus voi myös muuttua erikoisuudeksi. Tarkastelen seuraavaksi, millaisia diskursseja haastateltavat tuottavat, kun he puhuvat omasta ulkonäöstään ja ihmisten ihailusta heitä kohtaan myönteisin sävyin. Ensin esitän yleisesti, mitä haastateltavat sanovat myönteisestä erottautumisesta ja millaisten tekijöiden he arvioivat vaikuttavan siihen, miten he suhtautuvat erilaisuuteen ja toiseuteen. Sen jälkeen analysoin tarkemmin Marjan puhetta siitä, miten miesten kiinnostus hänen ulkonäköään kohtaan on vaikuttanut hänen minäkuvansa muodostumiseen. Viimeisenä käsitelen tässä luvussa haastattelemieni naisten näkemyksiä siitä, vaikuttaako heidän sukupuolensa ihmisten suhtautumiseen heihin ja millaisia merkityksiä he oman sukupuolensa vaikutuksille antavat.

Erotautuminen identiteettinä

”Kaksoiskansalaisten puheessa yksilöllisyys ja ’massasta’ erottautumisen etuoikeus arvottuu usein päämääränä sinänsä, ilman erityisempiä perusteluja, positiivisena identifioitumisen kohteena. Erotautumisesta voidaan hakea vain erottautumisen vuoksi. Biologisesta perimästä, eri paikoissa opituista tavoista ja kielistä muodostuu erikoinen sekoitus, joka takaa yksilöllisen statuksen. Distinktiiviset erot paikannetaan yksilöiden sisällä oleviksi ominaisuuksiksi, status- ta – erilaisuutta ja yksilöllisyyttä – rakentaviksi.”²⁶⁹

Nämä Harisen kaksoiskansalaisten haastatteluista tehdyt päätelmät kertovat siitä, kuinka erilaisuudesta voi tulla aktiivinen erottautuminen, jossa muista poikkeavat ominaisuudet rakentuvat yksilön ominaisuuksiksi. Myös haastattelemieni naisten kohdalla heidän niin usein huomioitu ulkonäkönsä on muodostunut niin kiinteäksi osaksi heitä itseään, että se on tullut oman identiteetin rakenneosaksi. Ihmisten katseiden ja kyselyiden välityksellä kohdistettu huomio on useasti niin kiinteä osa heidän arkeaan, etteivät he osaa kuvitella elävänsä ilman sitä.

- *Ranja: mutta nyt järjellä ajateltuna niin ihan tyytyväinen omaan ulkonäkööni tai tähän ihonväriin ja mun mielestä just ettei oo kiusallista se että ihmiset kysyy eikä oo kiusallista se että ne kattoo kun ne on tottunut siihen eikä se että puhutaan englantia sit voi aina sanoa tota miten asia oikeasti on että kyl se on ihan se on niinku osa mun identiteettiä ja osa mun persoonaa et se niinku kuuluu emmä osaisi kuvitella oon mä joskus ihan ajatuksen tasolla miettinyt minkä näköinen mä olisi vaaleaihoisena mutta se on sitten vaan ettei haluais mutta olis kiva nähdä ihan tällainen ajatus on käynyt mielessä.*
- *Marja: juu katso se on just niin et siinä on hyviä puolia mut et jotenkin niinku se on se kokonaisuus et se on mun olemassa oleva todellisuus*
- *S: niin sä et tunne mitään muuta että se on niinku sinä tavallaan*

²⁶⁸ Ks. esim. Löytty 2005a, 91.

²⁶⁹ Harinen 2000, 159.

- *Marja: niin et sit otettais must joku osa pois jos niinku joku oleellisesti täs muutuis*

Se, miten he suhtautuvat taustaansa ja omaan ihonväriinsä ja ulkonäköönsä, on vahvasti yhteydessä haastateltavien ikään. Vaikka haastattelujen määrä on liian pieni, jotta siitä voitaisiin tehdä yleistyksiä, voi kuitenkin todeta, että vanhimmat haastateltavat suhtautuivat erilaisuuden mukanaan tuomien erottautumisen mahdollisuuksiin kaikista myönteisimmin. He itse sanovatkin, kuinka oma suhtautuminen on muuttunut iän myötä:

- *Ranja: Joo siis minusta on kiva olla erilainen kyllä mä tykkään olla just tän näköinen kuin mä olen että silloin [kun hän oli yläasteella koulukiusaamisen uhriina] tuntui välillä että niinku voi jos olisi vaan semmoinen massaan sulautuva jonka kukaan ei huomaa eikä nostaa sillä tavalla miksikään kiusattavaksi mutta et nyt sitten kun on taas tullut kasvanut järkeä päähän ja miettinyt sitä että et niinku silloin ehkä oli varmaan niin inhottavaa että ajatteli näin mutta nyt järjellä ajateltuna niin ihan tyytyväinen omaan ulkonäkööni tai tähän ihonväriin [— —].*
- *Shila: en mutta joskus mun vanhemmat sanoi kun mä olin joku alle kouluikäinen niin sit mä olin ollut kesällä pipo päässä etten mä halu ruskettua mutta se oli joku ihan tämmöinen mut mut emmä mitenkään kyseenalaista sitä että jotenkin häpeä sitä että on tummaihoisen tai ei mitään sellaista että enemmän sen tavallaan kokee että se on semmoinen rikkaus että niinku et et vaikka siitä onkin paljon negatiivisia asioita tai niinku joutunut kokemaan mutta emmä sitä vaihtais*
- *Marja: [— —] just silloin kun oli niitä vaiheita kun just lapsena on halu olla hirveästi samanlainen kuin muut ja miettii että miksen mä oo miksen mä voi olla hakea semmoista jotain luokan keskivertomuksua ja haluaa olla niinkuin se ihan niin huomaamaton ja niin tavallinen kuin on eikä haluais kenellekään selittää mitään ja aika tavalla vielä murrosiällä ja sit siinä lukiovaiheessakin haluaa olla kauhean ettei mussa oo mitään erilaista mä oon kauhean samanlainen mut et nyt se on ihan se on eri kaus [— —].*

Samoihin tutkimustuloksiin päätyi Anna Rastas, jonka haastattelemat nuoret näkivät myös vasta aikuisempana erilaisuuden ”haluttavana asemana”. Siinä missä he nuorempana eivät halunneet erottautua joukosta, he saattavat aikuisempana tietoisesti korostaa erilaista ulkonäköään vaatteiden ja ruumiinkielen kautta.²⁷⁰ Myös Heidi Virkin haastattelemat adoptoidut nuoret ”pitävät nyt vanhempana erilaista ulkonäköä monissa tilanteissa positiivisena ja haluttuna. Ulkonäöllisestä erottautumisesta on tullut vanhempana useasti hieno asia eivätkä haastateltavat välttämättä edes halua näyttää ’tavallisilta’ suomalaisilta.”²⁷¹

Haastateltavien erottautuminen erilaisena on kiinteästi yhteydessä heidän sukupuoleensa. Kuten luvun 3.2 yhteydessä on osoitettu, pidetään varsinkin naisten kohdalla erilaisuutta, tummaa ihonväriä ja aasialaista alkuperää kauniina ja tavoiteltavana. Kun haastateltavia keuhataan kauniiksi naisiksi, he korostavat, että kehumisen tapa vaikuttaa suuresti heidän omaan suhtautumiseensa. Usein he pitävät keskivertosuomalaisista poikkeavaa ulkonäköään kuitenkin positiivisena asiana. Laura kertoo, kuinka häneltä kysytään usein, ”mistä näin kaunis tyttö on tullut”, ja kuinka hän itse pitää näitä kysymyksiä yleensä myönteisenä asiana. Kun hän kertoo

²⁷⁰ Rastas 2002, 13–14.

²⁷¹ Virkki 2006, 52.

poikaystävänsä kaverien kehuista hänen ulkonäöstään, hänen on vaikea myöntää, että hän pitää heidän kehujaan imartelevina.

- *Laura: joo ja sitten just niinku mä olen joskus kuunnellut mitä ne poikaystävän kaverit on puhunut niin silloin että silloin on kuullut vaan niin että sinulla on sellainen eksoottinen tyttöystävä ja kaunis ja niin että mistä mekin saadaan semmoisen*
- *S: semmoisia sä oot kuullu*
- *Laura: niin [nauru] no mutta ne ovat niitä juttuja ettei niitä kannata ottaa vakavasti mutta*
- *S: onko se sinusta sitten outoa kuulla tommosta sitten*
- *Laura: no ei*
- *S: ei se haittaa sua*
- *Laura: niin et kyl se ihan ihan en mä nyt tiedä kiva mutta ei se nyt sillai sen tietää että kaverit aina heittää jotain typeryksiä en mä tiedä tarkoittaako ne oikeasti*

Hän lieventää lausumaansa siitä, että hänestä oli ”kiva” kuulla poikakaverinsa kavereiden kommentteja, osoittamalla epävarmuutta: ”en mä nyt tiedä kiva”. Hän myös lisää heti ”mutta ei se nyt”. Laura ei myönnä suoraan, että hän pitää poikakaverin ystävien kehuja imartelevina ja kehottaa kuuntelijaa olemaan ottamatta poikien puheita vakavasti. Kun muiden ihailu omaa erilaisuutta kohtaan osoittautuu myös myönteiseksi asiaksi, siitä näyttää olevan vaikea puhua. Erilaisuudella ja toiseuttamisella on niin kielteinen kaiku, ettei haastateltava uskalla puhua tätä käsitystä vastaan. Laura saattaa tässä tilanteessa myös olettaa haastattelijan olevan asiasta eri mieltä, haastattelijan kysymys ”ei se haittaa sua” antaa ymmärtää, että kyseisen tapauksen voisi myös tulkita kielteisillä sävyillä, mikä voi myös vaikuttaa Lauran varovaiseen vastaustapaan.

Marja – ”Ei mua muuten kukaan ihailis ellei mä näyttäis selkeästi ihan erilaiselta”

Haastateltavien kokemukset miesten ihailusta ja eksotisoivasta kiinnostuksesta heitä kohtaan sisältävät useasti haastateltaville positiivisia elementtejä. Erilaisuus toimii siis myös myönteisenä erottautumisena. Marjan tapauksessa miesten ihailu tuli hänelle nuorena niin yllättäen ja voimakkaasti vastaan, että se vaikutti hänen omakuvansa kehittymiseen. Marja kertoo siitä, miten hän muuttui syrjitystä ja kiusatusta lapsesta poikien kiinnostuksen keskipisteeksi. Hänen oma arviointinsa on, että hän jäi ”immartelukoukkuun”: Sen jälkeen, kun häntä oli niin pitkään syrjitty ja kiusattu poikkeavan ulkonäkönsä vuoksi, hänen nopeasti kasvanut suosionsa poikien keskuudessa sai hänet määrittelemään itsensä miehiltä saamansa tunnustuksen kautta.

Marjan kertomuksessa rajusti vaihtuvat itserepresentaatioiden muodot korostavat hänen kertomuksensa vaikutusvoimaa. Hän kertoo ensin, kuinka hän aiemmassa koulussaan oli ”nekeru”, jonka kanssa kukaan ei halunnut olla, ja miten hän uudessa koulussa oli kesäloman jälkeen ”niin suosittu et et mä pistin kaikki polvilleen”. Marjan oma arviointi tilanteesta on, että uudessa koulussa häntä ihailtiin niin suuresti nimenomaan hänen ihonväriinsä takia: ”Joo ei mua muuten kukaan ihailis ellei mä näyttäis selkeästi ihan erilaiselta”. Koska hänen aiempi epäsuosionsa oli selkeästi yhteydessä hänen ihonväriinsä ja ulkonäkönsä (”kaikki nauroi et kukaan ei halus olla nekrun kanssa”), hän automaattisesti myös olettaa, että uuden koulun

poikien osoittama kiinnostus häntä kohtaan johtuisi myös ainoastaan hänen ”erilaisuudesta”. En lähde arvioimaan sitä, olisiko Marja ollut yhtä suosittu, jos hän olisi ollut vaaleaihoinen ja -hiuksinen suomalainen. Koska syrjintä ja poissulkeminen johtuivat hänen tummasta ihonväristään, hän olettaa myös suosion ja kiinnostuksen johtuvan samoista tekijöistä. Tämä arvio kuitenkin syntyi vasta jälkikäteen, itse tilanteessa hän ei yhdistänyt miesten kiinnostusta ihonväriinsä.

Kun oma biologinen perhetausta vaikuttaa voimakkaasti ihmisten suhtautumiseen, on vaikea arvioida oma minuuttiaan ja identiteettiään. Tumma ihonväri näyttää häivyttävän kaikki omat henkilökohtaiset ominaisuudet, eikä ihmisten reaktioita voi pitää luotettavana minuuden peilikuvana²⁷². Marjan kohdalla tämä käy ilmi, kun hän kertoo kokemuksistaan Espanjassa, jossa hän saikin huomata, ettei hänen kauneutensa ja suosionsa miesten keskuudessa ole yksinomaan kiinni hänen tummasta ja erilaisena pidetystä ulkonäöstään:

- *Marja: niin hmm on mulla Espanjassakin ollut tosi ihanaa on ollut sellaisia ihmisiä jotka on kauheasti imarrellut ja kehunut ja ja näin mut mä luulen se on siel niinku koska en mä nyt espanjalaista totta kai mä nyt jonkun verran poikkean heistäkin mut siellä on niin monenlaista kaikkea että siellä oli jotenkin ettei se nyt johdu siitä et se nyt et tässä on nyt on tämmöistä et se johtuu siitä et joku ihminen tykkää siellä on kuitenkin niin pitkä traditio siel on aina kansat ollu sekaisin*

Hänellä näyttää olevan tarve todistaa niin itselleen kuin haastattelijallekin, että vaikka hän itse sanoi, ettei häntä ”muuten kukaan ihailis ellei mä näyttäis selkeästi ihan erilaiselta”, hänessä onkin poikkeavuuden lisäksi muita viehättäviä ominaisuuksia. Espanjassa hän oli varma, että ihmisten kehumisen ja huomion taustana oli aidosti se, että ”joku ihminen tykkää”.

Marjan diskursiiviset itserepresentaatiot ovat suoraan yhteydessä siihen, miten muut ihmiset hänet näkevät. Hänellä ei ole omia minäkuvia, joita hän voisi tuottaa erilaisten positioiden ottamiseksi. Vaikka hän kertoo Espanjanmatkan todistaneen hänelle, ettei hänen ihonväriinsä ole ainut oman kauneuden ja naisellisen viehättyksen mittari, hän ei kuitenkaan pystyisi kuvittelemaan itseänsä pysyvästi paikkaan, jossa hänen muiden silmissä koettu eksoottisuutensa ja erilaisuutensa lakkaisivat kokonaan.

- *Marja: et jos mut nyt siirrettäis tonne [Intiaan] niin niin kukaan ei enää huomais mua ja sit on niinku tietenkä alkanut olla aika tyytyväinenkin siitä et et se on ihan kiva et nyt oonkin loppujenlopuks tääl et se olis kauhea taas et jos nyt siirtyis sinne asumaan ja kaikki se mitä et tääl niinku katotaan ja ihmetellään niin se niinku loppuis koska mä olisin aivan stereotyyppisesti niitten näköinen eli mä olisin vain osaa sitä miljardimassaa*

Vaikka muutkin haastateltavat korostavat, kuinka omasta, muiden silmissä erilaisesta ulkonäöstä on tullut kiinteä osa heidän identiteettiään, Marja käyttää tästä asiasta hyvin voimakasta vertauskuvaa. Sitä, missä määrin hän menettäisi osan itseään, jos hän ei olisikaan muiden silmissä se ”erilainen toinen”, hän vertaa ihmiseen, joka menettää liikuntakykynsä:

Marja: juu katso se on just niin et siinä on hyviä puolia mut et jotenkin niinku se on se kokonaisuus et se on mun olemassa oleva todellisuus

S: niin sä et tunne mitään muuta että se on niinku sinä tavallaan

²⁷² Marja toteaa toisessa vaiheessa haastattelua, että muut ihmiset ovat ”peilikuva itsellemme”. Vrt. luku 4.3.

Marja: niin et sit otettais must joku osa pois jos niinku joku oleellisesti täs muuttuis tietenkkin se on nyt aina ihmisillä näin esimerkiksi jos on joku mikä tahansa terve ihminen ja siltä vie-dään terveys vaikka siitä tulee liikuntakyvytön niin kyllähän siltä putoa osa sitä minuutta sit pois tai sit tulee joku toinen minuus

Marjalla on kaikista haastateltavista kielteisoin suhtautuminen toiseuttamisen kokemuksille, ja hän myös tuomitsee muiden ihmisten suvaitsematonta käyttäytymistä kaikista jyrkimmin (katso luku 2). Siksi onkin mielenkiintoista, että juuri hän antaa ihmisten katseille niin keskei-sen merkityksen itselleen. Oma rooli eksoottisesta toisesta on niin pitkään koettu ja omaksutu, että hän ei ole valmis luopumaan siitä, vaikka se sisältääkin osittain hyvin kielteisiä koke-muksia. Haastateltaville oma erilaisuus ja eksoottisuus naisena on muodostunut osaksi sitä kuvaa, mikä heillä on itsestään. Minuuden neuvottelu tapahtuu muiden henkilöiden suhtautu-misen, oman vertailun muihin sekä oman itseymmärryksen välimaastossa. Erottautuminen toimii omaa minäkuvaa muokkaavana välineenä, ja haastateltavat sisällyttävät siihen puhees-saan paljon myönteisiä merkityksiä.

Marja: ”Onhan se tietysti kiva olla jollain tavalla erilainen ei kukaan nyt halu olla mitään tu-sinatavaraa.”

”Olen tyytyväinen että olen nainen”

Keskeinen sukupuoleen ja siihen liittyvään myönteiseen erilaisuuteen liittyvä seikka on haas-tateltavien käsitys siitä, miten heidän sukupuolensa vaikuttaa ihmisten suhtautumiseen heihin. Kysyin heiltä, millaisia kokemuksia heillä olisi, jos he olisivatkin miespuolisia. Kaikkien haastateltavien mielestä heillä olisi ollut poikana tai miehenä vaikeampaa. Emman ja Joninan mukaan tummaihoisiin poikiin liitetään aggressiivisuuden leima.

- *Emma: Ehkä on vielä kovemmat ennakko-asenteet siihen että ne nyt on tommoi-sia huligaaneja*
- *Jonina: tai kaikki ajattelee jos on tällöinen nuori ja tumma poika että siitä aja-tellaan että se tekee kaikkea kauheeta ja niinku just raiskaa naisia tai tulee täl-laisia ennakkoluuloja niin on vaikea antaa itsestään hyvää kuvaa mutta sitten kuitenkin niin mun mielestä ei kuitenkaan naisesta ei ole mitään sellaista ei kui-tenkaan mitä lehdistä lukee niin on aina tumma mies teki sitä ja tätä ja sitä tätä ja on huumeiden kanssa paljon*

Sen lisäksi, että he arvioivat muiden pitävän tummaihoisia poikia tai miehiä aggressiivisem-pina, poikiin reagoidaan haastateltavien mielestä myös helpommin väkivallalla. Useampien haastateltavien mielestä vihamielinen suhtautuminen voisi liittyä kateuteen ja käsitykseen sii-tä, että ”ne tulevat tänne ja vievät meidän naisia”.

Haastateltavat korostivat oman sukupuolensa etuja ja sitä, että he olisivat kokeneet ”rankem-paa” (Shila) syrjintää, jos he olisivat olleet poikia tai miehiä. Tummaihoisiin naisiin liitetty ihailu ei sisällä pelkästään imartelevia ja haastateltavien omakuvaan vaikuttavia piirteitä, vaan jotkut heistä kokevat jopa hyötyvänsä heihin kohdistetusta ihailusta työelämässä:

- *S: miten arvelet että olisiko sinulla tilanne erilainen jos olisit nyt miespuolinen ihminen joka on Bangladeshista tai siellä syntynyt*
- *Laura: no mä en oikein tiedä en ole ikinä ajatellut sitä sillai mutta en mä tiedä monta kertaa ehkä työelämässä emmä tiedä miksi ne sitten on sanonut mutta monta kertaa on sanottu että sä olet niin söpö ja kaunis ja pieni että sä hurmaat*

kaikki miehet niin sulla ei ole mitään ongelmia et et meet sinne vaan ja kyllä ne kuuntelee sua ja sillai mutta emmä sitten tiedä jos mä olisin mies niin miten ne suhtautuu sitten on se vaikea mieltä

Haastateltavien kielteiset kokemukset siitä, miten heidän sukupuolensa vaikutta myös syrjinnän ja toiseuttamisen tapoihin siten, että se liittyy heihin ennakkoluuloja aasialaisia tai tummaihoisia naisia kohtaan, näyttävät unohtuvan siinä vaiheessa, kun vertailukohtana ovat ulkomaalaisen näköiset pojat. Sukupuolitettujen syrjintä- ja toiseuskokemusten välille he asettavat selkeän arvohierarkian. Poikien kokemukset ovat ”rankemmat” ja ”vaikeammat” kuin heidän.

Haastateltavien sukupuoleen liittyy luonnehdintoja, joilla on haastateltavien mukaan niin myönteisiä kuin kielteisiäkin seurauksia. Kun muiden harjoittama stereotyypittely seksualisoi heidän ulkonäköään ja tekee heistä miesten halujen kohteita, he kokevat olevansa leimaavan toiseuttamisen kohteina ja pyrkivät lieventämään siihen liittyvien kokemusten kielteisiä tunteita yleistämällä, vertaamalla tai nopeasti ohittamalla kokemaansa. Heidän sukupuolensa toimii samalla myös myönteisen identifikaation kohteena ja antaa heille mahdollisuuden kokea muiden ihmisten ihailua itsetuntoa vahvistavana kohteliaisuutena.

4 Suomalaisuuden rajoilla

4.1 ”Suomalaisen kuuluu olla ylpeä maastaan” – Suomalaisuuden merkityksiä

Gordon ja Lahelma²⁷³ kuten myös Harinen²⁷⁴ nostavat esiin, että Suomessa kansallisuus ja kansalaisuus assosioituvat ihmisten mielessä usein samaksi asiaksi – suomalaisuudeksi. Suomessa helposti unohtuu, että sellaiset vähemmistöryhmät kuin saamelaiset, suomenruotsalaiset tai romanit eivät näe kansallisuuttansa ja kansalaisuuttansa samalla lailla suomalaisena.²⁷⁵ Niihin kuuluvilla on Suomen passi eli suomalainen kansalaisuus, toisin sanoen valtion jäsenyys, mutta heidän kansallisuutensa, heidän kuulumisensa kansaan, ei välttämättä ole ensisijaisesti suomalainen. Kansallisuuteen liittyy kuuluminen kielelliseen ja/tai kulttuuriseen ryhmään, kansallisuus on Harisen mukaan ”syvempää ja luonnollisempaa” kuin pelkkää valtiollista jäsenyyttä (kansalaisuus)²⁷⁶.

Olen tässä työssä valinnut Gordonin ja Lahelman lähestymistavan: ”Koska Suomessa ja suomen kielessä kansalaisuus, kansallisuus, kansakunta, kansallisvaltio ja kansalaisvaltio ovat näennäisesti lähellä toisiaan, päätimme kokeilla analyysiä suomalaisuuden kautta[– –].”²⁷⁷ Keskittymällä tässä yhteydessä kansalaisuuden ja/tai kansallisuuden sijasta suomalaisuuteen en kuitenkaan ehdota, että suomalaisuus olisi automaattisesti täällä asuville tai täällä varttuneille itsestään selvyytensä pidetty kansallinen jäsenyys, vaikka kyseisellä henkilöllä olisikin Suomen passi.

Samoin kuin Lehtonen²⁷⁸, joka nimittää tätä lähestymistapaa ”metateoriaksi”, analysoin tässä, miten suomalaisuus tuotetaan, eli miten suomalaisuuden merkitykset muotoutuvat. Oletus on siis, ettei etsitä suomalaisuuden syvintä olemusta eikä suomalaisuutta pidetä muuttumattomana ”tosiseikkana”.²⁷⁹ Suomalaisuus tuotetaan antamalla toisille asioille merkityksiä suomalaisuuden nimissä ja toisille ei. Suomalaisuuden tutkimus on ajan mittaan muuttunut. Suomalaisuudessa eivät kiinnosta enää niinkään sen sisältö ja empiiriset väitteet, vaan suomalaisuus nähdään diskursiivisena kansakunnan tuottamisen välineenä²⁸⁰. Suomalaisuutta ei siis ole olemassa suomalaisuusdiskurssin ulkopuolella, vaan suomalaisuusdiskurssi on aina itse suomalaisuuden merkitysten tuottaja. Suomalaisuusdiskurssissa puhuja luokittelee omassa puheessaan tietynlaisia merkityksiä ”suomalaisiksi”.

Tämän työn kannalta tämä tarkoittaa, ettei haastatteluista pyritä löytämään jotain jo etukäteen suomalaiseksi määriteltyä. Keskittymällä myös tässä yhteydessä kansalaisuuden ja/tai kansallisuuden sijasta suomalaisuuteen en edellytä, että suomalaisuus olisi automaattisesti täällä asuville tai täällä varttuneille itsestään selvyytensä pidetty kansallinen jäsenyys, vaikka kyseisellä henkilöllä olisikin Suomen passi tai että kiinnostuksen kohteena olisi, kuinka ”suomalainen” haastateltavien puhe on. Tässä luvussa analysoidaan sen sijaan, miten haastateltavat määrittelevät suomalaisuutta ja millaista diskurssia he tuottavat siitä puhuessaan.

²⁷³ Gordon ja Lahelma 1998, 257–258

²⁷⁴ Harinen 2000, 21.

²⁷⁵ Harinen 2000, 21.

²⁷⁶ Harinen 2000, 23.

²⁷⁷ Gordon ja Lahelma 1998, 257–258

²⁷⁸ Lehtonen 2004 a, 10.

²⁷⁹ Katso Lehtonen 2004 a, 10-11.

²⁸⁰ Alasuutari 1998, 168.

Koska tämän työn teemana ei varsinaisesti ole nationalismi, en luettele tässä yhteydessä niitä lukuisia määritelmiä ja teorioita, joita nationalismista on esitetty.²⁸¹ Kun puhutaan suomalaisuudesta, on kuitenkin mahdotonta sivuttaa nationalismin käsitettä, joten selvitän lyhyesti, miten nationalismi ymmärretään tämän työn puitteissa. Alasuutari erottelee poliittisen ja kulttuurisen nationalismin. Poliittinen nationalismi, joka pyrkii esimerkiksi saavuttamaan valtiollisen itsenäisyyden ja jonka nimissä esitetään vaatimuksia jonkun kansakunnan tai etnisen ryhmän nimissä, ei ole tutkimuksessani kovin relevantti. Kiinnostavampaa on tässä yhteydessä kulttuuriseen nationalismiin kuuluva arjen nationalismi. Arkipäivän nationalismilla viitataan puheeseen kansallisuuksista ja kansakunnista.²⁸²

Alasuutari esittää, että kansakuntaa ei tulisi pitää vain institutionaalisenä muotona, joka luokittelee maailman väestön eri ryhmiin. Kansakunta voidaan myös nähdä diskursiivisesti tuotettuna konstruktiona. Niin sanottu ”kansakuntapuhe” on sellaista puhetta, jossa ”kansa, kansakunta tai kansallinen kulttuuri” esiintyy olematta kuitenkaan tämän diskurssin keskeinen huomion kohde. Kansakuntapuhe siis tuottaa kansakunnan sisältöä ikään kuin vahingossa. Toinen puhetapa, jolla kansakunta tuotetaan, on ”reflektiivinen”. Tällä tarkoitetaan tietoisesti tuotettua kansakuntapuhetta eli diskurssia, jossa viitataan kansaan, kansakuntaan tai etnisyyteen jonkin asiantilan selittämiseksi tai perustelemiseksi. Tähän puheeseen kuuluvat myös nationalismiin tai patriotismiin nojaavat puheenvuorot.²⁸³

Haastattelutilanteessa haastattelija ohjaa keskustelua esittämällä tietynlaisia kysymyksiä. Kun haastateltavilta kysytään, onko heillä mielikuvaa siitä, mihin suomalaisuus perustuu, vastauksena ei voi olla Alasuutarin määrittelemä vahingossa tuotettu kansakuntapuhe. Haastateltavat viittaavat kyllä usein juuri Suomen kansaan tai kansakuntaan ja selittävät suomalaisuudella omaa tai muiden ihmisten käyttäytymistä, eli he käyttävät Alasuutarin mainitsemaa reflektiivistä puhetapaa. On kuitenkin huomioitava, että suomalaisuus nousi vain haastattelijan kysymyksiensä kautta puheenaiheeksi eikä ollut haastateltavien vapaasti tuotettua puhetta. Näin heidän puheensa erottelu kansakuntapuheeseen tai reflektiiviseen puheeseen ei ole analyysin kannalta kovin mielekästä. Sen sijaan tämän luvun tarkastelun keskipisteenä on kysymys siitä, millaisia suomalaisuuden diskursseja haastateltavat tuottavat.

Alasuutari nimittää kansasta ja kansakunnasta puhumisen älymystöpuheeksi. Itse en aio käyttää tätä käsitettä, kun viitataan haastateltavien puheeseen. Alasuutari selittää kyllä, että älymystöpuheen ”ulko- tai yläpuolisuus suhteessa siinä konstruoituun objektiin johtuu lähinnä siitä, että siinä arvioidaan ja kritisoidaan kansakuntaa, esitetään uusia visioita.”²⁸⁴ Älymystö on siis lähinnä puhujapositio, jossa puhuja ”asemoi itsensä ulko- tai yläpuoliseksi suhteessa kuvauksensa kohteeseen.”²⁸⁵ Vaikka haastateltavat, jotka ovat kaikki kansallisuudeltaan suomalaisia, asemoivat itsensä valikoivasti tämän suomalaisuuden ulkopuolelle, älymystö herättää mielestäni kuitenkin käsitteenä harhaanjohtavia miellejhtymiä eikä siksi ole terminä kovin käyttökelpoinen.

²⁸¹ Katso mm. Gellner 1983, Hobsbawm 1994, Anderson 1991, Pakkasvirta & Saukkonen 2005, Alasuutari & Ruuska 1999, Billig 1995.

²⁸² Alasuutari 1999, 36–37. Suomessa tätä arkista nationalismia ei yleensä pidetä nationalismina, vaan kansallisuudentuntoa kutsutaan nationalismin sijaan mieluummin isänmaanrakkaudeksi. Löytty 2004 a, 42.

²⁸³ Alasuutari 1998, 160; Alasuutari 1999, 36.

²⁸⁴ Alasuutari 1998, 161.

²⁸⁵ Alasuutari 1998, 161.

Suomalaisuuden ehdot

”Suomalaisuuden sisällöt ja niihin liittyvät merkitykset voidaan hahmottaa niin, että ne viittaavat toimijaan itseensä (eli ajattelijaan, puhujaan tai kirjoittajaan) tai siten, että ne viittaavat abstraktioon, ideaalittyyppiseen suomalaiseen.”²⁸⁶ Kun haastateltavat puhuvat suomalaisuudesta, he puhuvat aina myös itsestään. Etenkin määritellesään mitä suomalaisuus on he käyttävät omia kokemuksiaan esimerkkeinä siitä, millaisena suomalaisuus näyttäytyy ja miten se rakentuu. Heidän puheensa siirtyy abstraktiselle tasolle vasta siinä vaiheessa, kun he haluavat erottautua suomalaisuuteen liittyvistä kielteisistä seikoista, joihin palataan vielä myöhemmin tässä luvussa.

Peltonen erottelee kolme tasoa, joista ”suomalaisuus” kostuu. Ensimmäinen on suomalainen identiteetti, jonka hän määrittelee kaikkien tuntemien ja usein toistettujen kokemusten, symbolien ja rituaalien kautta välittyneenä yhteisyytenä. Toiseksi hän puhuu suomalaisuudesta mentaliteetteina, jotka välittyvät sukupolvesta toiseen. Kolmantena Peltonen näkee suomalaisuuden muodostuvan kansallisista stereotyyppioista ja kansallisista omakuvista. Suomalainen identiteetti on lähinnä lyhykestoinen, sillä se välittyy yksittäisten tapahtumien kautta, ja mentaliteetti taas pitkäkestoinen, koska se säilyy useamman sukupolven aikana. Kolmas suomalaisuuden rakenneosia sijoittuu kestoiltaan näiden kahden ensimmäisten väliin.²⁸⁷

Haastateltavilta on kysytty suoraan, miten he määrittelevät suomalaisuutta ja mitä suomalaisena oleminen edellyttää. Haastateltavien alla eriteltyt suomalaisuusdiskurssit koostuvat heidän vastauksistaan tähän kysymykseen. Heidän käsityksensä suomalaisuudesta poikkeavat hyvinkin paljon toisistaan, eikä kahdella haastateltavalla ole samanlaista käsitystä siitä, mistä suomalaisuus rakentuu. Suurin osa suomalaisuudesta esitetyistä määrittelyistä viittaa Peltosen ensimmäiseen suomalaisuuden rakenneosaan, kokemusten kautta välittyvään identiteettiin. Yksi haastateltavista nojautuu suomalaisuutta määritellesään käsitykseen suomalaisuudesta sukupolvesta toiseen välittyvänä mentaliteettina, ja samoin vain yhden haastateltavan määritelmä sijoittui Peltosen kolmanteen suomalaisuuden tasoon, suomalaisuudesta esitettyihin stereotyyppioihin.

Jotta haastateltavien käsitykset hahmottuisivat paremmin, ne on koottu alla oleviin taulukoihin sen mukaan, mihin Peltosen erittelemistä suomalaisuuden tasoista haastateltavan määrittely sopii.²⁸⁸ Olen antanut suomalaisuuden eri ehtojen määrittelylle tyypittelynimityksiä sen mukaan, millä tasolla ja millaisiin tekijöihin vedoten haastateltava vastauksessaan esittää käsityksensä suomalaisuuden sisällöstä ja sen ehdoista. Jotkut haastateltavista ovat maininneet suomalaisuuden ehtojen lisäksi, millaiset tekijät eivät kuulu suomalaisuuteen eli millaiset tekijät vaikuttavat siihen, ettei joku pääse osalliseksi haastateltavien kuvaamasta suomalaisuudesta.

²⁸⁶ Apo 1998, 83.

²⁸⁷ Peltonen 1998, 20–22.

²⁸⁸ Taulukoista puuttuu Shilan suomalaisuuden määrittely. Shilalle suomalaisuus on ”suomalaisen kulttuurinen tunteminen”. Tässä ongelmana on määrittelyn tekeminen määriteltävänä olevan sanan avulla: kun suomalaisuutta määritellään suomalaiseksi kulttuuriksi, on vaikeaa analysoida, mihin suomalaisella kulttuurilla viitataan. Siksi tätä käsitystä ei voi tässä myöskään analysoida Peltosen suomalaisuus-tasojen mukaan. Keskeinen huomio on kuitenkin, että haastateltava kokee suomalaisen kulttuurin olevan jotain, jonka voi joko tuntea tai ei, eli on olemassa etukäteen määriteltävissä oleva juuri ”suomalainen” kulttuuri, jolla on tietynlainen sisältö ja tietynlaiset piirteet, vaikka niitä piirteitä ja sisältöjä ei haastattelun yhteydessä tarkemmin selvitetäkään.

Taulukko 1: Suomalaisuus kokemusten kautta välitettyä identiteettiä

Haastateltavan nimi	Suomalaisuuden tyypittely	Suomalaisuuden ehto	Suomalaisuuteen ei kuulu
Dyani	vuorovaikutuksellinen	muiden kohtelu suomalaisena	tummaihoisuus
Lilia	nationalistinen	ylpeys omasta suomalaisuudesta	ylpeyden puute
Elina	kokemuksellinen	kokemus Suomesta kotimaana	
Ranja	territoriaalinen & lingvistinen	asuminen Suomessa sekä suomen kielen taito	
Laura	emotionaalinen	kaipuu Suomeen ulkomailla, kulttuurinen jäsenyys	

Taulukkoon kootut suomalaisuuden tyypittelyt käsittelevät suomalaisuutta Peltosen kokemuksellisenä identiteettinä. Näistä tyypittelyistä ensimmäinen on Dyanin vuorovaikutukseen perustuva suomalaisuus. Ihminen kokee Dyanin mukaan vuorovaikutuksessa toisten ihmisten kanssa, kohdellaanko häntä suomalaisena vai ”toisena”. Hän esittää kysymyksen, voiko tummaihoinen ihminen olla täysin suomalainen, ja vastaa itse oman kysymykseensä, että tällä hetkellä vastaus olisi ei. Ulkonäöltään keskivertosuomalaisesta poikkeava ihminen kuten hän itse joutuu usein toiseuttamisen kohteeksi ja siksi ei voi kokea itseänsä suomalaiseksi. Hän olettaa, että muilla tummaihoisilla on samanlaisia kokemuksia ja näin yleistää suomalaisuuden ”saavuttamattomuuden” koskemaan myös muita eikä anna tilaa sille vaihtoehdolle, että jonkun somalialaisen lapsi (jota hän itse käyttää puheenvuorossaan esimerkkinä toisen sukupolven maahanmuuttajasta) saattaa aivan hyvin ”olla suomalainen”. Vaikka hän ei suoraan määrittele, mitä hän tällä ”olla suomalainen” - ilmaisulla tarkoittaa, hän näyttää viittaavan henkilön omaan tunteeseen kansallisesta identiteetistä ja kuuluvuudesta Suomen kansaan. Dyani asettaa tämän kuuluvuuden ehdoksi vaaleaihoisuuden²⁸⁹ ja kokee tummaihoisten olevan suomalaisuuden ulkopuolella. Suomalaisuus näyttää siis olevan jotain, minkä osalliseksi joko pääsee tai ei pääse, eli siihen liittyy poissulkemisen ja toisaalta mukaan ottamisen ajatus. Suomalaisuus on siis jotain, mikä myönnetään tai ei myönnetä, ja tämä myöntäminen ilmenee ihmisten käyttäytymisessä. Toiseuttamisen vaikutuksia suomalaisuuteen pohtii myös Lehtonen:

- ”Jos joku toiseutetaan, hänen ei ajatella kuuluvan ’tänne’ tai ’meihin’. Toiseuttaminen on kuulumisen kieltämistä. [– –] Jos valtiollinen, etninen ja kulttuurinen identiteetti ovat Suomen tapauksessa limittyneet miltei saumattomaksi kokonaisuudeksi, voiko etnisesti ja/tai kulttuurisesti ’toinen’ kuulua Suomen valtion ja ’suomalaisuuden’ piiriin?”²⁹⁰

²⁸⁹ Aivan toisenlainen ajatus on Elinalla, jonka mielestä juuri nämä Dyanin mainitsevat ulkoiset piirteet, jotka mahdollistavat tai estävät henkilöä ”olemasta suomalainen”, eivät ole suomalaisuuden ehtona. Elina toteaa, että ”se että on vaaleat hiukset ja siniset silmät ei se mun mielestä oo kyllä kauhean hyvä peruste niinku mihinkään et ne ovat vain ulkoiset piirteet”.

²⁹⁰ Lehtonen 2004b, 260.

Dyanin vastaus tähän kysymykseen on, että ei voi.

Lilian nationalistisessa suomalaisuuskäsityksessä suomalaisuuden välttämättömänä ehtona on ylpeys omasta suomalaisuudestaan. Suomalainen on henkilö, joka on ylpeä siitä, että hän on suomalainen. Ilman ylpeyttä omasta suomalaisuudestaan ihminen ei hänen mukaansa voi olla suomalainen.

Elina viittaa vastauksessaan siihen, että ihminen on suomalainen silloin, kun hän kokee Suomen kotimaakseen. Tarkempaa määrittelyä varten pitäisi selvittää, mitä käsitteellä ”koti” tarkoitetaan ja mikä siihen vaikuttaa, että Suomen voi kokea kotimaana. Tämä ei kuitenkaan tapahtunut haastattelun aikana, ja niin Elinan määrittelyyn keskeiseksi osaksi jää kokemuksen merkityksen korostaminen. Korostamalla kokemusta suomalaisuudesta hän tuo esiin, että Suomessa voi asua myös ihminen, joka ei koe Suomea kotimaakseen, tai että Suomen kotimaakseen voi kokea myös ulkomailla asuva henkilö.

Ranja sanoo, ettei hän voisi olla muuta kuin suomalainen, koska hän on asunut Suomessa ja puhuu suomen kieltä. Tämän määritelmän olen siksi kutsunut territoriaaliseksi ja lingvistiseksi; se korostaa yhtäältä Suomen valtiossa asumista eli alueellista osallisuutta ja toisaalta kielen osaamista tekijänä, joka on keskeinen suomalaisuuden tuntemiselle ja saavuttamiselle.²⁹¹

Lauran esittämä emotionaalinen suomalaisuus vetoaa ikävöimisen tunteeseen. Laura sanoo olevansa suomalainen, koska hän kaippaa ulkomailla Suomeen, ja siksi hän arvioi, ettei hän pystyisi asumaan missään muualla. Suomalaisuuden siis määrittelee tunneside Suomeen, ja sen ehtona on tahto asua Suomessa mieluummin kuin jossain toisessa maassa.

Taulukko 2: Suomalaisuus sukupolvesta toiseen välittyvänä mentaliteettina

Haastateltavan nimi	Suomalaisuuden tyypittely	Suomalaisuuden ehto	Suomalaisuuteen ei kuulu
Jonina	habituaalinen	suomalainen kasvatust ja perhe	ulkomaalainen perhe

Joninan suomalaisuuskäsityksen olen nimennyt habituaaliseksi, koska hän korostaa käyttäytymisen merkitystä. Hän vetoaa omaan suomalaisuutensa kertomalla, kuinka muut ihmiset ovat sanoneet hänelle, että hänellä on ”ihan suomalaiset eleet” ja että hän käyttäytyy muutenkin ”niin kuin muutkin suomalaiset”. Tässä suomalaisuus määrittyi siis tapana toimia ja kommunikoida. Jonina ei viittaa kuitenkaan Peltosen erittelemään suomalaiseen identiteettiin kuten taulukossa 1 esitetyt haastateltavat, koska Joninalla suomalaisuus näyttää olevan vahvasti perheen kasvatuksen ja vaikutuksen tulos eli sukupolvesta toiseen välittyvä mentaliteetti. Suomalainen perheympäristö on Joninan mukaan keskeisessä asemassa suomalaisuutta saavuttaessa. Asettamalla suomalaisen perhekasvatuksen suomalaisuuden ehdoksi hän sulkee pois suomalaisuuden piiristä sellaiset ihmiset, joilla ”olisi perhe vaikka intialainen ja vaikka kävisi suomalaista koulua niin olisi vähän intialainen kuitenkin käyttäytyis eri lailla”. Suomalainen käyttäytyminen riippuu siis myös perheestä, johon kasvaa ja joka ilmeisesti vaikuttaa siihen, kuinka ”suomalainen” kyseisen henkilön käyttäytyminen on. Tämän määritelmän tekee mielenkiintoiseksi se, että Jonina erottaa näin itsensä Suomessa elävistä toisen sukupolven maa-

²⁹¹ Ranja korostaa omaa suomen kielen taitoansa myös muissa yhteyksissä. Suomen kielen taito onkin hänelle yksi tärkeä oman suomalaisen identiteetin perusta.

hanmuuttajista. He ovat hänen mukaansa vähemmän suomalaisia kuin hän, koska, niin kuin yllä siteeratusta ilmaisusta käy ilmi, hän arvelee että he eivät käyttäydy yhtä suomalaisesti kuin hän, joka on varttunut suomalaisessa perheessä.

Taulukko 3: Suomalaisuus kansallisina stereotyyppioina ja omakuvina

Haastateltavan nimi	Suomalaisuuden tyypittely	Suomalaisuuden ehto	Suomalaisuuteen ei kuulu
Marja	singularistinen	eristäytyväisyys ja perhekeskeisyys	rentoutuminen ihmisten kanssa

Marja käyttää suomalaisuuden ehtoja asettaessaan suomalaisten kansallisia stereotyyppioita. Hänestä suomalaisille on tyypillistä olla eristäytyvä. Hän kertoo, kuinka Suomessa rentoudutaan oman perheen kanssa ja kuinka ei ole suotavaa tulla yllätysvierailulle ystävien luokse. Marja vertaa suomalaisia tapoja turkkilaisiin ja toteaa, että turkkilaiselle rentouttavaa on viikonlopunvietto suuren ystäväjoukon parissa, istuen, syöden ja kahvitellen. Hän pitää itseänsä tyypillisenä suomalaisena, koska hänelle ajatus suurista juhlista tai sovituisista viikonloppumeinoista ystävien kanssa ei ole rentouttavaa, vaan hän viettää viikonloppunsa mieluiten oman perheensä kanssa oleskellen ja saunoen. Tämä määritelmä suomalaisuudesta nojautuu stereotyyppiaan eristäytyvästä suomalaisesta,²⁹² joka vetäytyy omiin oloihinsa eikä viihdy sosiaalisissa tilanteissa. Eristäytyvyys nousee suomalaisuuden ehdoksi.

Se, että suurin osa haastateltavista kuvaa suomalaisuutta identiteettinä, joka syntyy, muokkautuu ja rakentuu kokemuksellisissa tilanteissa, ei ole kovinkaan yllättävää. He määrittelevät suomalaisuuden ehtoja niin, että ne pätevät aina myös heihin, eli he antavat suomalaisuudelle merkityksiä omien kokemuksiansa kautta. Yllä eriteltyt haastateltavien käsitykset suomalaisuudesta korostavat tilanteissa toimimista ja oman elämän aikana omaksuttuja tapoja ja arvoja eivätkä niinkään perinnöllisiä tai muita biologiaan viittaavia tekijöitä. Haastateltavien käsitykset kansallisuuden välittymistavoista ovat samantyyppiset kuin Harisen tutkimien kaksoiskansalaisten. ”Kaksoiskansalaisten näkemysten mukaan kansalliset luonteenpiirteet periytyvät ympäristöstä konkreettisella tavalla, jolloin juuriin ja veren perintöön liittyvä mystiikka ohenee. Yksittäistä ihmistä, suomalaista tai intialaista, muokkaavat pikemminkin asumisympäristö, alueelliset elämäntavat, kieli ja paikalliset kulttuuriset olosuhteet kuin kansalliset juuret tai sisäistetty traditio.”²⁹³

Gordon ja Lahelma ovat haastattelututkimuksessaan tarkastelleet koululaisten ja opettajien käsityksiä suomalaisuudesta. Suomalaisuuden assosiaatiot olivat sekä pois sulkevia (puhdas suomalainen, valkoihoinen, puhuu suomea, ei ruotsalainen) että mukaan ottavia (Suomessa asuva, kaikki ihmiset Suomessa, eurooppalainen).²⁹⁴ Ennen tutkimukseni aloittamista lähtöoletukseni oli, että tämän työn haastateltavilla olisi hyvin mukaan ottava suomalaisuuskäsitys. Heidän oman, keskivertosuomalaiseen verrattuna erilaisen perhetaustansa vuoksi oletin, että he määrittelevät suomalaisuutta hyvin avoimesti ja niin, että se voi koskea taustaltaan erilaisia ihmisiä. Suurin osa haastateltavista asettaa suomalaisuuden ehdot kuitenkin hyvinkin tiukasti ja pois sulkevalla tavalla. Peräti viiden haastateltavan suomalaisuusehdot ovat poissulkevia

²⁹² Vrt Apo 1998.

²⁹³ Harinen 2000, 148.

²⁹⁴ Gordon & Lahelma 1998, 264–265.

(ihon vaaleus, ”täytyy olla ylpeä”, asuminen Suomessa ja kielitaito, suomalaisen perheen antama kasvatusta, eristäytyvyys), kun taas vain kahden – Elinan ja Lauran – käsitykset suomalaisuuden ehdoista voi nähdä enemmän mukaan ottavina kuin pois sulkevinä. Haastateltavat ottavat oman elämänsä kokemukset pohjaksi siihen, millainen ihminen voi ”olla suomalainen”, ja sulkevat samalla pois sellaisia henkilöitä, joilla ei ole samanlaista perhekasvatusta tai kokemusta kuin heillä.

Heidi Virkin haastattelemaat adoptoidut nuoret näkevät suomalaisuuden ominaispiirteiden olevan hyvin stereotyyppisiä²⁹⁵. Myös Honkasalon haastattelututkimuksessa maahanmuuttajanuoret kuvaavat suomalaisuutta stereotyyppisellä tavalla. Vaikka Honkasalo tutki nuorten käsityksiä tyypillisestä suomalaisuudesta selvittääkseen, kokevatko haastateltavat itse täyttävänsä suomalaisuuden kriteerejä, hän yllättyi, kun ”monen haastateltavan kohdalla näyttää olevan niin, että tyypillisuus nivoutuu siihen, mitä itse pitää vieraana tai outona.”²⁹⁶ Samaan johtopäätökseen pääsin haastattelemani (aikuisten) naisten puheen analyysissä. Kun he pohtivat suomalaisuutta yleisellä tasolla, he kuvaavat sitä puhujapositiona, jossa pidetään omia kokemuksia ja käsityksiä suomalaisuuden mittana. Stereotyyppisestä suomalaisuudesta haastateltavat puhuvat varsinkin silloin, kun he haluavat tehdä eron itsensä ja ”muiden suomalaisten” välille, silloin, kun he puhuvat suomalaisuudesta kielteisillä sävyillä.

Kielteinen suomalaisuusdiskurssi

Haastateltavat puhuvat hyvin kielteisesti suomalaisista ja suomalaisuudesta, kun kyse on suvaitsevaisuudesta, syrjinnästä ja muiden suhtautumisesta heidän perhetaustaansa ja ulkonäkönsä.²⁹⁷ Rastas toteakin, että ”nuoret, jotka muutoin identifioivat itsensä suomalaisiksi, joutuvat puhumaan rasismista suomalaisuuden ylä- tai ulkopuolelta puhuessaan ja luonnehtiesaan muiden suomalaisten asenteita. Suomalaisuuden ulkopuolelle asettautuminen on tässä ennen kaikkea paikan toteamista ja ottamista, positioitumista rodullistetuissa suhteissa ja hierarkioissa.”²⁹⁸

Se, että haastateltavien suomalaisuusdiskurssi on kielteissävytteinen silloin, kun he puhuvat kielteisistä kokemuksista, ei ole kovinkaan yllättävää. Muissa yhteyksissä esitetyt kielteiset suomalaisuuskäsitykset voidaan kuitenkin myös nähdä osana ilmiötä, jota Peltonen kutsuu suomalaisten vähätteleväksi omakuvaksi. Suomalaisten niin sanottu ”huono itsetunto” ei ole suomalaisten enemmistön ominaisuus, vaan Peltonen näkee sen suomalaisuuden määrittelijöiden diskurssina.²⁹⁹ Diskurssit eivät synny tyhjiöissä, näin ei myöskään Peltosen mainitsema kielteinen suomalaisuusdiskurssi. Apon mukaan suomalaisuuden stigmatisointi perustuu valtaa käyttävien eliittien suhteeseen hallittuihin niin sanotussa kansakunnan rakentamisen vaiheessa 1800-luvun alkupuolelta alkaen.³⁰⁰ Ennen vuotta 1945 syntyneet puhuvat voidaan jakaa myönteisiin ja kielteisiin suomalaisuuden konstruktioihin, jotka Apo on poiminut poliittisesta keskustelusta, kirjallisuudesta, sen ajan kirjoituksista ja tutkimuksista. Kielteissävyisiin konstruktioihin liittyy näkemys suomalaisten takapajuisuudesta, ymmärtämättömyydestä, kulttuurisesta kehittämättömyydestä ja raakuudesta.³⁰¹ Toinen, myönteinen suomalaisuuskon-

²⁹⁵ Nämä luonteenpiirteet ovat mm. hiljaisuus, sisäänpäin kääntyneisyys, ujous, rehellisyys ja luotettavuus. Virkki 2006, 49.

²⁹⁶ Honkasalo 2001, 55–56.

²⁹⁷ Vrt. Virkki 2006, 50–51.

²⁹⁸ Rastas 2004, 50.

²⁹⁹ Peltonen 1998, 23.

³⁰⁰ Apo 1998, 86.

³⁰¹ Apo 1998, 89–90.

struktio tuli Apon mukaan muotiin 1920–30-luvuilla. Silloin suomalaisuuskäsityksiä konstruovien eliittien pyrkimys oli vahvistaa ja lisätä yksilön, ryhmän ja kansakunnan voimaa, tietoa ja taitoa. Suomalaisuuden positiiviseen konstruktion liittyy käsitys myyttisestä ja sankarillisesta suomalaisuudesta; suomalaisuuteen liitetään sellaiset ominaisuudet kuin sisukkuus, työteliäisyys ja jalous.³⁰²

Suomalaisten kielteistä omakuvaa sekä suomalaisuuteen liittyviä kielteisiä stigmoja ja stereotyyppioita voi luonnehtia myös käyttäen Erving Goffmanin käsitettä pilattu identiteetti.³⁰³ Apo käyttää tämän sijasta termiä itserasismi. Rasistisia piirteitä Apo näkee tässä siksi, että suomalaisen ”huonouden” nähdään periytyvän biologisista, kulttuurisista ja kielellisistä seikoista.³⁰⁴ Hänen mukaansa keskeinen suomalaisista esitetty kielteinen näkemys on kuva suomalaisesta viinapäästä, jolta suomalaisten on itse suojattavaa itseään viinapolitiikalla.³⁰⁵

Haastatteluissani alkoholi ei noussut niin keskeiseksi teemaksi kuin Honkasalon ja Virkin tutkimuksissa. Heidän haastattelemansa nuoret korostivat lähes poikkeuksetta, että he eivät samaistu suomalaiseen juomakulttuuriin, ja alkoholiin liittyvä keskustelu nousi keskeiseksi suomalaisuutta kielteisesti leimaavaksi piirteeksi.³⁰⁶ Haastateltavistani vain Laura selkeästi pyrkii erottautumaan suomalaisista silloin, kun kyse on alkoholista. Kun Laura pohtii suomalaisuutta, hän kritisoi, että ”ei voi juhlia ilman että vetää kunnan kännit niin mun mielestä se on ainoa suunnilleen miksi mä voisin muuttaa pois”. Hänen käsityksensä suomalaisten turistien alkoholinjuonnista ja siihen liittyvästä käyttäytymisestä johtaa siihen, että hän ei lomamatkoilla halua olla tunnistettavissa suomalaisiksi:

- *Laura: usein ulkomailla kun me ollaan kans niin jos me ollaan lennetty Finnarilla tai jollain Aurinkomatkojen lomalennoilla niin silloin ollaan leikkitty suunnilleen että me ollaan ruotsalaisia ettei haluttu edes olla suomalaisia*
- *S: minkä takia*
- *Laura: no just se kun jossain lomalla sit kun näkee niitä suomalaisia lomamatkoilla ihan kännissä örveltelee niin ei me sit haluta olla niin suomalaisia että se on niinku postitiivistä että musta ei tiedä ulkomailla minkä maalainen on*

Laura sanoo, että he (hänen perheensä) eivät halua olla ”niin” suomalaisia. Suomalaisten humalakäyttäytyminen on siis suomalaisuuden määrittelijä, hänen ilmaisunsa ”niin” suomalainen viittaa siihen, että on myös mahdollisuus olla vain ”vähemmän” suomalainen. ”Niin” myös korostaa, että juominen on jotain todella suomalaista ja suomalaisuuteen liittyvää. Hän tekee selvän erotuksen vallitsevan suomalaisuuskäsityksen ja itsensä välille. Se, että hän ja hänen perheensä eivät sovi tähän suomalaisuudesta esitettyyn stigmaan, ei kuitenkaan johda stigman kritisointiin, vaan stigmatisoidun kategorian kieltämiseen. Sen sijaan, että hän lähtisi muuttamaan yleistystä siitä, että suomalaiset kaikki juovat ulkomailla paljon ja käyttäytyvät huonosti, hän käyttää fyysistä erilaisuuttansa suojautumiskeinona. Koska häntä ei ulkoisten piirteiden perusteella mielletä heti suomalaiseksi, hän myös välttyy suomalaisuuteen liitettyistä kielteisistä stigmoista³⁰⁷. Hänen ihonvärinsä toimii siis stigmatisoinnin aiheuttajana – kuten toisen ja kolmannen luvun yhteydessä esitetty – ja samalla myös toisen suomalaisuuteen liitetyn

³⁰² Apo 1998, 86–92.

³⁰³ Apo 1998, 85–86

³⁰⁴ Apo 1998, 86.

³⁰⁵ Apo 1998, 105–116.

³⁰⁶ Virkki 50–51, Honkasalo 2001, 61.

³⁰⁷ Dovidio, Major & Crocker 2000; Biernat & Dovidio 2000.

stigmatisoinnin torjuna. Taustansa vuoksi haastateltavat eroavat monista muista Suomessa asuvista. Kielteisten toiseuttamiskokemusten lisäksi tämä antaa heille kuitenkin myös mahdollisuuden erottautua tietoisesti ja neuvotella itselleen sekä ”tavallisia” että ”erilaisia” suomalaisuuden sisältöjä.

Tavallinen ja erilainen suomalaisuus

Ranja: ”On kiva olla vähän erilainen suomalainen, ettei tiedetä heti mistä on kotoisin”. Myös Ranja näyttää nauttivan siitä, ettei häntä ulkomailla tunnisteta heti suomalaiseksi. Toisin kuin yllä esitetty Lauran esimerkki, tämä erottautumisen halu ei ole keino ottaa etäisyyttä huonosti käyttäytyviin humalaisiin suomalaisiin, vaan lähinnä oman suomalaisuutensa määrittelemistä. Siinä missä Laura ei halunnut olla ”niin” suomalainen ja ulkomailla ollessaan yrittää esittää ruotsalaista, antaa Ranjan ilmaisu ymmärtää, että suomalaisia on tavallisia ja erilaisia. Se, ettei tiedetä mistä hän on kotoisin, antaa hänelle erilaisen suomalaisen statuksen; muut suomalaiset ovat siis helpommin tunnistettavissa.³⁰⁸ Identiteetti onkin eron ja samuuden neuvottelua,³⁰⁹ ja sitä neuvottelua haastateltavat käyvät suhteessa omaan suomalaisuuteensa.

Myös Shila kuvaa suomalaisuuttaan erilaiseksi kuin muiden suomalaisten:

- *”no kyl mä koen olevani suomalainen mutta emmä koe olevani sillain miten sen nyt sanoisi öhm siis tietyllä tavalla on kuitenkin semmoinen olo että on on tai ettei oo niinku sitä peruskansaa täällä tai et kuitenkin on vähän tavallaan ulkopuolinen vaikkei niinku oo mutta sellaisia tunteita tulee”*

Perussuomalaisuudesta hänet erottaa ulkopuolisuuden tunne, mutta myös kokemukset siitä, että hänen elämänsä on ollut kansainvälisempi kuin monien muiden suomalaisten:

- *S: sanoit äsken että sä koet että olet kyllä suomalainen muttet perussuomalainen tai peruskansalainen niin*
- *Shila: no ehkä siihen vaikuttaa sekin että mä oon saanut matkustella paljon ja just mä oon ollut Englannissa vuoden ja muuten päässy matkusteleen ihan pienestä asti*
- *S: perheesi kanssa sitten*
- *Shila: perheen ja ystävien ja ja sit mun mummo asui aikaisemmin aina talvet Espanjassa ja niinku nähnyt aika paljon niin ehkä sekin vähän sitten voi olla että vaikuttaa mut sit toisaalta se välillä herättää myös sellaistaikin että huomaa että Suomessa moni asia on kuitenkin paljon paremmin sit toisaalta tulee semmoinen että ihan kiva olla suomalainen ja että on hyvin asiat*

Erilaisuuden tunteminen ja siihen suhtautuminen näyttää riippuvan siitä, missä yhteyksissä sitä esitetään, ja myös siitä, kuka sen esittää. Kyse on stigmoista ja niihin liittyvistä assosiaatioista.³¹⁰ Kun stigma on suomalaisuus ja siihen liitetyt kielteiset käsitykset, haastateltavat haluavat korostaa, että he ovat erilaisia kuin muut suomalaiset. Erilaisuutta korostamalla haastateltava ottaa etäisyyttä suomalaisuuden kielteisiin stigmoihin ja kertoo, että itse on avarakat-

³⁰⁸ Ahmed toteaa, että muiden ihmisten tunnistaminen oman maan kansalaisiksi ulkomailla vaatii tutun ja vieraan erottelua. ”The recognition of others as being from the same nation, or as sharing a nationality, hence involves an everyday and much rehearsed distinction between who does and who does not belong within the nation space.” Ahmed 2000, 99.

³⁰⁹ Hall 1999, 19–76.

³¹⁰ Ks. Miller & Major 2000, 243–260.

seisempi ja ”nähty maailmaa” enemmän kuin muut suomalaiset tai ettei samaistu suomalaisina pidettyihin juomatapoihin. Kun haastateltavien stigmatisoinnin kohde on heidän ulkonäkönsä ja siihen liittyvä assosiaatio, etteivät he kuulu Suomeen (ks. luku 2), niin he oman poikkeavuutensa sijasta korostavat, kuinka tavallisia suomalaisia he ovat. Tavallisuusretoriikan on todettu olevan keskeinen osa Suomessa käytyä julkista suomalaisuusdiskurssia.³¹¹ Tavallisuudesta rakennetaan suomalaisia yhdistävä käsite: ”Suomalainen muistuttaa toista suomalaista sikäli, että heitä yhdistää *tavallisuus*.”³¹² [kursivointi alkuperäisessä tekstissä]

Tolonen on tutkinut suomalaisuuden ja tavallisuuden yhteyksiä kouluympäristössä. Hänen mukaansa koulu kytkee vahvasti yhteen suomalaisuuden ja tavallisuuden. Suomalaisuus otetaan koulun arjessa annettuna itsestäänselvyytenä, joka näyttäytyy erialaisissa rituaaleissa ja tavoissa, mutta – Billigin banaalisen nationalismiteorian mukaisesti – korostamatta sitä erityisesti. Erojen häivyttäminen tapahtuu suomalaisen yhtenäiskulttuurin rakentamiseksi.³¹³

Se, että Tolosen haastattelemat koulua käyvät nuoret määrittelevät suomalaisuuttaan tavallisuus-käsitteen kautta, ei kuitenkaan ole välttämättä spesifi suomalaisuuteen liittyvä ilmiö, koska nuorten tavallisuuden ihanne ei rajoitu pelkästään suomalaisuuteen. Varsinkin koulu-maailmassa lasten ja nuorten arjessa tavallisuudesta tulee nuorille ”eräänlainen itsestään selvänä pidetty normi”³¹⁴.

Tässä työssä on tietoisesti haastateltu aikuisia naisia, koska nuorisotutkimuksessa on huomiotava juuri nuorisokulttuuriin liittyvät spesifit viitekehykset kuten esimerkiksi tavallisuuden ihanne.³¹⁵ Kun haastattelemani naiset korostavat tavallista suomalaisuuttaan, tämä siis ei liity koulumaailmassa vallitsevaan tavallisuuden normiin, vaan enemmänkin yleiseen suomalaisuudesta käytyyn tavallisuusretoriikkaan. Löytty esittää esimerkkinä suomalaisesta tavallisuusretoriikasta suomalaisen lehdistön, jossa esitetään, kuinka julkisuuden henkilö voi olla tunnettavuudestaan huolimatta ”ihan tavallinen suomalainen”. Poliitikoille tavallisuus onkin positiivinen imago.³¹⁶

Haastateltavista kolme korostaa suomalaisuuspuheessaan tavallisuuttansa:

- 1. *Laura: ”olen kuitenkin ihan **tavallinen** suomalainen”*
- 2. *Lilia: ”mut otettiin mun mielest ihan ihan niinkun ihan niinku **tavallisena** suomalaisena”*
- 3. *Ranja: ”lasten ekat kysymykset on aina et minkä maalainen sie oot mistä maasta sie oot koskaan perusoletus ei ole se että olisin ihan täältä ja ihan **tavallinen** samanlainen kuin he”*

Haastateltavien tavallisuusretoriikkaan liittyy kaksi seikkaa. Yhtäällä tavallisuuden korostaminen tarkoittaa samalla myös suomalaisuuden korostamista. Löytty esittää, kuinka suomalaisuuden määrittelyyn liittyy usein tavallisuuden eetos, tavallisuus nähdään siis yhtenä suomalaisena

³¹¹ Löytty 2004 a, 46–47.

³¹² Löytty 2004 a, 48.

³¹³ Gordon & Lahelma 2003, 274–275.

³¹⁴ Rastas 2002, 13.

³¹⁵ Tämä nuorena koettu tavallisuuden normi nousee myös haastateltavien puheesta esiin. Marja esimerkiksi kertoo, kuinka hänen suhtautumisensa tavalliseen ja erilaiseen suomalaisuuteen on ajan mittaan muuttunut. Siinä missä hän kouluikäisenä halusi olla niin tavallinen ja keskivertolapsi kuin mahdollista, hän kokee omat juurensa ja oman erilaisuutensa nyt aikuisempänä myönteisenä ja tärkeänä asiana.

³¹⁶ Löytty 2004a, 46–47.

pidettynä ominaisuutena.³¹⁷ Haastateltavien tavallisuus vaatii kielellistä todistelua; sitä samaa ”tavallisuutta”, jota Löytyn mukaan muut suomalaiset jakavat, ei ole haastateltaville automaattisesti annettu, vaan heidän täytyy tuottaa tavallisuutensa todistamalla sitä kielellisesti.

Toisaalta puhe tavallisesta suomalaisuudesta antaa ymmärtää, että olisi myös epätavallisia suomalaisia tai ei-suomalaisia.³¹⁸ Korostamalla omaa tavallisuuttaan haastateltavat kieltävät, että he olisivat ei-suomalaisen sukutaustansa tai aasian ulkonäkönsä vuoksi epätavallisia. Heidän tavallisuusretoriikkansa voi siis nähdä strategiana, kuten Tolonen ehdottaa koululaisien tavallisuuspuheesta: ”Haastateltujen pyrkimys normaaliuteen on (suomalaista) retoriikkaa, jonka tarkoitus oli neutraloida sosiaalisia eroja ja ehkä peittää oman elämän haavoittuvuuksia tiettyssä elämäntilanteessa.”³¹⁹ Tämä havainto pätee osittain myös tässä yhteydessä. Haastattelemani naiset ottavat tavallisuuden korostamisella puhujaposition, jossa he pyrkivät häivyttämään mahdollisten erojen merkityksiä.³²⁰ Sen, että haastateltavat näkevät itsensä ”ihan tavallisina suomalaisina”, voi siis nähdä osana yleistä tavallisuuden korostamista sisältävää suomalaisuusdiskurssia tai toisaalta myös keinona pitää diskurssiivisesti loitolla poikkeavuudesta tai erilaisuudesta koituvia toiseuttamisen vaikeuksia ja ongelmia. Niin tavallisia suomalaisia kuin he osittain kokevatkin olevansa, haastateltavia ei kuitenkaan välttämättä mielletä tavalliseksi osaksi suomalaista yhteiskuntaa. Heistä jokainen on kuullut lukuisia kertoja viattomalta kuulostavan kysymyksen ”Mistä olet kotoisin?”.

4.2 ”Mistä olet kotoisin?” – Kyseenalaistettu suomalaisuus

Suomalaisia pidetään hyvin homogeenisenä kansakuntana. Vaikka Suomi on ollut kautta aikojen paikka, jossa erilaiset vähemmistöt ja erilaisia uskontoja ja kulttuuritaustoja omaavat ihmiset ovat eläneet rinnakkain, katsotaan niin julkisessa keskustelussa kuin tutkimuksissakin, että Suomi on ollut varsin suljettu ja monokulttuurinen maa, joka on kansainvälistynyt vasta 90-luvun alussa.³²¹ Tämä käsitys tuo mukanaan oletuksen siitä, että ne, jotka poikkeavat ulkonäöllisesti keskivertosuomalaisina pidetyistä ihmisistä, ovat muualta Suomeen muuttaneita, niin sanottuja maahanmuuttajia. Maahanmuuttajakäsite sisältää siirtämisen elementin: kun ihminen ”muuttaa” johonkin ”maahan”, tässä tapauksessa Suomeen, oletukseen sisältyy, että hän on lähtenyt jostain toisesta maasta. Koska haastateltavat mielletään ulkonäkönsä perusteella maahanmuuttajiksi, he kohtaavat hyvinkin usein kysymyksen, mistä he ovat Suomeen tulleet. Ruuska näkee, että ihmisten palauttaminen johonkin tiettyyn maantieteelliseen alkuperään ei ole mahdollista.

- *”Ihmisillä ei nykyisin [– –] ole sellaisia luonnollisia paikkoja, joihin he ’oikeasti’ kuuluisivat ohi sen, mitä he itse näistä asioista ajattelevat. Joku näki joskus suomalaiset mongoleina ja ihmetteli, mitä nuo tekevät Euroopassa. Samalla tavoin tummaihoisen joutuu Suomessa tänään selittämään, mistä hän on tullut, vaikka olisi syntynyt tai kasvanut Suomessa.”*³²²

Yhtä historiallisesti perusteeton kuin ajatus siitä, että suomalaiset olisivat kulttuurisesti koskaan olleet homogeenisia, on oletus, että keskivertosuomalaisella on valkoinen ihonväri. Ihmisiä ihonvärin ja muiden ulkoisten ominaisuuksien perusteella jaotteleva rotuoppi³²³ itse asi-

³¹⁷ Löytty 2004a, 53–54; ks. myös Lehtonen 2004d, 142.

³¹⁸ Löytty 2004a, 51.

³¹⁹ Tolonen 2002, 246.

³²⁰ Vrt. Ang 2001, 28.

³²¹ Löytty 2004b, 224,236.

³²² Ruuska 2004, 220.

³²³ Ks. rodullistamisen määrittely luku 1.2.

assa määritteli suomalaiset vasta 1900-luvun puolivälissä valkoisiksi eurooppalaisiksi. Aiemmin suomalaiset kuuluivat rotuopissa aasialaisiin mongoleihin.³²⁴ Ruuska lisää, että ”suomalaiset vaihtoivat ensinnäkin väriä keltaisesta valkoiseksi ja toiseksi paikkaa hierarkiassa, värillisistä ”värittömiksi”.³²⁵ Tätä taustaa vasten on mielenkiintoista, että aasialaistaustainen henkilö herättää nykysuomessa ihmetystä kotipaikkansa suhteen, kun vielä sata vuotta sitten suomalaiset itse nähtiin rotuopin mukaan osana Aasiaa.

Julkinen retoriikka homogeenisestä suomalaisuudesta ja edellisen luvun yhteydessä esitetyt vallitsevat suomalaisuuden diskurssit ja representaatiot antavat hyvin kapean määritelmän siitä, kenet me hyväksymme suomalaiseksi. Kun suomalaisuus on yhtenäistä, samanlaista ja mahdollisimman tavallista, se määrittelee suomalaisena pidettävän normin; itseen nähden erilainen ei siis välttämättä kuulu ”suomalaisten joukkoon”.³²⁶

Vaikka tutkimuskirjallisuus ehdottaakin, että kysymyksen ”Mistä olet kotoisin?” voi tulkita poissulkevaksi toiseuttamiseksi³²⁷ ja jopa rasismiksi³²⁸, haastateltavat eivät antaneet kysymykselle pelkästään kielteisiä merkityksiä. Heidän vastauksensa, miten he suhtautuvat kysymyksiin taustastaan, ovat jaettavissa neljään ryhmään, joista jokaiseen ryhmään kuuluu kaksi haastateltavaa.

1.) Shila ja Ranja kokevat ihmisten kysymykset myönteisenä asiana, he tykkäävät kertoa perhetaustastaan ja pitävät ihmisten uteliaisuutta positiivisena ilmiönä.

2.) Marja ja Dyani suhtautuvat kielteisimmin muiden ihmisten kysymyksiin. Kun kysyin heiltä, miten he asiaan suhtautuvat, heidän vastauksistaan välittyi tunne poissulkemisesta, suomalaisuuden epäilemisestä ja henkilökohtaisten asioiden utelemisesta.

3.) Joninan ja Lauran puheessa korostuu tavoite ymmärtää ihmisten motiiveita ja syitä. He pitivät kyselyitä joskus häiritsevinä, joskus ei, mutta lähtökohtaisesti pyrkivät ymmärtämään, miksi he herättävät ihmisissä tarpeen tulla kysymään heidän taustoistaan.

4.) Jo aiemmin esille noussut tottumisen retoriikka toistuu Elinan ja Lilian haastatteluissa. He eivät erityisesti pidä siitä, että ovat jatkuvan ihmetyksen ja kyselyiden kohteina. He kuitenkin vakuuttavat, että ovat ”niin tottuneet” siihen, ettei kyselyitä koeta kovinkaan häiritsevinä.

Koska kahdeksan haastatteluun on mahdotonta paneutua syvemmin samaan aikaan, tulen seuraavaksi käsittelemään haastateltavien suhtautumista kyselyihin syntyperästään ja taustastaan kolmen haastateltavan esimerkin kautta. Kun alunperin aloitin analyysin tätä lukua varten, ajatuksena oli koota haastateltavien vastaukset ja niihin liittyvät analyysit teemaotsikkojen alle, kuten aiemmissa luvuissa tein. Pian kuitenkin huomasin, että varsinkin Lauran, Ranjan ja Dyanin kohdalla suhtautuminen ja diskursiivinen positio eivät olleet niin yksiselitteistä, että niitä olisi voinut koota jonkun tietynlaisen otsikon alle. Erityisesti Lauran ja Dyanin kohdalla oli mahdotonta päästä selkeään ja ytimekkääseen analyysitulokseen siitä, miten he suhtautumisensa viestittävät. Vaikka he suorassa vastauksessa haastattelukysymykseen saattavat nähdä ihmisten utelemisen selkeästi kielteisenä, myönteisenä tai muuna, haastatteluista löytyy kuitenkin myöhemmin puheenvuoroja, jotka lieventävät aiemmin sanottua ja antavat sille uusia ulottuvuuksia.

³²⁴ Ruuska 2004, 208–216; Valenius 2004, 191–198.

³²⁵ Ruuska 2004, 215.

³²⁶ Lehtonen & Löytty 2003, 9.

³²⁷ Ks. Raj 2003, 198; Ang 2001, 144–145.

³²⁸ Ks. Ang 2001, 145; Woodward 2004, 33.

Jotta analyysin voisi laatia laajemmin kuin vain taulukkoina, on tämä luku 4.2 jaettu kolmen haastateltavan mukaan, kuten yllä mainittu; esimerkeiksi poimitut haastateltavat ovat Ranja, Laura ja Dyani. Jokainen haastateltavista edustaa tässä erilaista näkökulmaa. Ranjan tapaus on hyvin erilainen kuin muiden, koska hän suhtautuu ihmisten kysymyksiin erittäin myönteisesti. Hän jopa aktiivisesti pyrkii viestittämään ja kertomaan omasta taustastaan. Hänen vastaustensa analyysi on tärkeä siksi, että se rikkoo mahdollisen ennakkokäsityksen siitä, että ihmisten jatkuvien kyselyiden ja huomion kohteeksi joutuminen olisi lähtökohtaisesti kielteinen asia. Lauran esimerkin olen valinnut, koska hänen eri kohdissa haastattelua antamansa tulkinnat muuttuvat, eroavat toisistaan, ovat osittain jopa ristiriidassa ja kaipaavat tarkempaa analyysia. Dyanin haastattelussa taas korostuu eniten hänen omien tunteidensa ja itsensä suomalaisiksi mieltämisen välinen kuilu. Hän voimakkaammin ja kaikista haastateltavista selkeimmin pohtii – usein jopa kysymättä – suomalaisuuden epäilemisen ja omien tunteidensa yhteyksiä ja seurauksia.

Ranja

Ranjan haastattelutekstistä löytyy useita kohtia, joissa hän viestittää, kuinka hän tykkää siitä, että ihmiset ovat kiinnostuneita hänen taustastaan ja että hän saa kertoa heille siitä. Vastauksissa, joissa hän pohtii ihmisten kysymyksiä ja omaa suhtautumistansa niihin, on haastattelun edetessä nähtävissä selkeä kehitys. Olen seuraavassa koonnut kaikki vastaukset, joissa Ranja puhuu ihmisten kysymyksistä hänen taustastaan³²⁹: Ne sanat, joilla hän antaa kysymyksille arvioinnin tai kuvaa niitä adjektiivillä, on lihavoitu:

- *-mun mielestä se on **hirveän hienoa** että joku uskaltaa sit kysyä*
- *-minusta on niinku pikemminkin tavallaan **kivaa** että ihmiset tulee kysymään*
- *-tavallaan on sitten **kiva antaa siitä tietoa** että tämmösiäkin elää tai tämmöinenkin tapa elää on että on ihan muunnäköisiä mutta*
- *- jos lapsi kysyy et ai ihan siis suomalainen niinku sillai et miten voi olla niin niin sit niinku ehkä tulee et kuule ihan suomalainen puhun ihan suomea ja olen aina täällä asunut niin ei se kyllä herätä oikein muita sellaisia tunteita kuin se että **olipa kiva taas että joku oppii** sen minusta*
- *-että tulee ainakin semmoinen olo että **kiva että yksi enemmän just tietää** että tämännäköinen ihminen voi puhua Suomea ja olla suomalainen*
- *-minust on **kiva että on mahdollisuus vaikuttaa** siihen ja pienestä noille lapsille tavallaan esimerkkinä aikuisesta joka on erivärinen ja muuten ihan samanlainen ja huomaa että se ihonväri voi olla ihan tavallinen ihminen*

Jos Ranjan suhtautumista pitäisi luonnehtia yhdellä sanalla, se sana olisi varmaankin ”kiva”. Hänen puheensa ihmisten kysymyksistä hänen taustastaan kuvaavat seuraavat adjektiivit: ”hirveän hienoa”, ”kivaa”, ”kiva”, ”olipa kiva taas”, ”kiva”, ”kiva”. Vaikka kiva-sanan käytön toistamisen voisi nähdä retorisena keinona, jossa toisto toimii sanoman lujittajana, näyttää tarkempi analyysi, että haastattelun edetessä ne asiat, joista hän puhuu kivoina asioina, eivät ole samoja. Teemana on kaikissa puheenvuoroissa kysymykset hänen syntyperästään ja suomalaisuudestaan. Vastauksissa tapahtuu kuitenkin kehitys. Hän ikään kuin perustelee joka kerta edeltävän vastauksen ja antaa näin lisää perusteluja sille, mitä hän tässä kokee kivana.

³²⁹ Ainoa asia, johon hän suhtautuu kielteisesti, on miesten – etenkin vanhempien miesten – kysymykset kun hän huomaa, että niissä on taka-ajatuksena kiinnostus hänen eksoottisuuttaan kohtaan ja jonkinlainen seksuaalinen ulottuvuus. Tästä tarkemmin luvussa 2.

Aluksi hän kertoo pitävänsä ”kivana” asiana sitä, että ihmiset uskaltavat tulla kysymään häneltä. Hän siis arvioi kysymyksen prosessia. Sen jälkeen hän siirtyy itseensä ja siihen, mikä siinä on kivaa, että ihmiset tulevat kysymään häneltä: hänestä on kiva antaa ihmisille tietoa. Omasta tiedon jakamisen ilostaan hän siirtyy toiseen ihmiseen, kysyjään. Kiva on, että ”joku oppii”, ”yksi enemmän tietää”. Viimeisenä, mikä on myös koko haastattelun viimeinen puheenvuoro, hän yhdistää kysymyksen, jakamisen ilon ja ihmisten oppimisen siihen, että keskeinen kiva asia on, että hän pystyy muuttamaan ihmisten käsityksiä ja vaikuttamaan opettajana siihen, miten lapset suhtautuvat erinäköisiin erivärisiin ihmisiin.

Kehityskulku haastattelun kuluessa on siis lyhyesti kuvattuna:

1. uskaltaminen (kysyjän lähtökohta) -> **2.** se että kysytään (kysymyksen prosessi) -> **3.** tiedon jakaminen (oma aktiivisuus) -> **4.** oppiminen (vaikutus kysyjään) -> **5.** vaikuttaminen (tunne asioiden muuttamisesta)

Ranja siis ei ota passiivista kysymyksen kohteena olemisen roolia, vaan muokkaa kysymyksen ja sen, että ihmiset kysyvät, aktiiviseksi prosessiksi, jossa hänen vastauksensa vaikuttaa kysyjään ja muokkaa tämän asenteita. Pohtiessaan vaikutustaan oppilaisiin hän jopa laajentaa vaikutusvaltaansa toteamalla, että hänen oppilaansa ehkä eivät kiusaa eritaustaisia ja erilaisia ihmisiä niin helposti, koska he oppivat opettajan esimerkin avulla, että ihmisiä on monenlaisia ja monennäköisiä. Ihmisten kysymysten muokkaamisen myönteiseksi vaikuttamisen mahdollisuudeksi ja näin aktiivisen ja myönteisen asenteen ottamisen voi nähdä eräänlaisena selviytymisstrategiana. Ranja toteaaakin itse, että ”ehkä mie oon omaksunut sitten roolin semmoisena semmoisena ei nyt tiedonjakajana mutta semmoisena joka voi tavallaan viedä eteenpäin niinku tai antaa sellaista tietoa kuitenkin”. Hän siis puhuu itse roolista, jonka hän on ”omaksunut” ajan myötä, eli hän on löytänyt tavan käsitellä ihmisten ihmetystä ja kysymyksiä valitsemalla itselleen tietynlaisen suhtautumistavan.

Se, että Ranja näkee roolinsa etenkin opettajana tärkeänä, kun kyse on suomalaisuuden sisällöistä ja siihen liittyvistä assosiaatioista, saa tukea erilaisissa tutkimuksissa, joissa tutkitaan koulun merkitystä nuorten suomalaisuuskäsitysten muokkaajana.³³⁰ Koulun voi näiden tutkimusten mukaan nähdä suomalaisuuden tuottamisen, toistamisen ja performatiivisuuden kenttänä. Kyse ei ole vain suoraan oppitunneilla välitetystä tiedosta, vaan myös muista kansallisuuden representaatioista. ”Eksklusiiviset ja inklusiiviset representaatiot kansallisuudesta saattavat kertoa tarinaa poissulkemisten ja mukaanottamisten muotoutumisesta suhteessa sosiaaliseen, kulttuuriseen ja seksuaaliseen kansalaisuuteen.”³³¹ Ranja kokee, että hän on opettajana tällainen mukaanottava ”representaatio” suomalaisesta kansallisuudesta; koulun normatiivinen luonne ja opettajan auktoriteetti vaikuttavat siis siihen, millainen kuva lapsille suomalaisuudesta ja sen representaatiosta syntyy.

Suomessa kysymykseen, minkä maalainen tummaihoisen ihminen on, sisältyy oletus, että suomalainen henkilö olisi tunnistettavissa biologisten tunnusmerkkien perusteella. Ruuska puhuu tässä yhteydessä etnisestä nationalismista. Etnisen nationalismin mukaan kansan jäsenyys myönnetään syntymässä, eli siinä painotetaan biologisia tekijöitä. Kulttuurinen nationalismi taas korostaa syntyperää vahvemmin kieltä, kansanperinnettä, uskontoa ja tapoja.³³² Suomessa syntyperäinen kansan jäsenyys eli biologisoiva suomalaisuus on esimerkiksi toimi-

³³⁰ Ks. mm. Gordon & Lahelma 2003; Gordon & Lahelma 1998; Tolonen 2002; Keskiälo 2003; ks. myös Saukonen 2004, 90.

³³¹ Gordon & Lahelma 1998, 258.

³³² Ruuska 2005, 206–207.

nut perusteluna kansalaisuuden myöntämisessä inkerinsuomalaisille paluumuuttajille. Niin sanottujen paluumuuttajien kohdalla suomalaiset ”sukujuuret” riittävät suomalaisuuden määrittelijäksi; Suomessa on siis olemassa perinteitä kansalaisuuden biologisoimisesta.³³³ Ruuska esittää myös muita esimerkkejä suomalaisten biologisoivasta suomalaisuuskäsitteestä. Hän nostaa esiin, kuinka vuoden 2004 ”Suurin suomalainen” -äänestyksessä keskusteltiin eräiden henkilöiden aidosta suomalaisuudesta heidän ei-suomalaiseen syntyperäänsä viitaten. Samoin Ruuska muistuttaa, että Suomessa keskusteltiin siitä, voiko norjalaissyntyinen esiintyjä edustaa Suomea Euroviisuissa 2005. Ruuska puhuu tämän ilmiön yhteydessä arkisesta kansallisuusaatteesta.

Kun haastateltavien suomalaisuutta epäillään heidän ulkoisten tunnusmerkkiensä vuoksi, kyse on rodullistamisesta: heidät kategorisoidaan biologisten tunnusmerkkien kautta.³³⁴ Haastateltavat itse eivät kuitenkaan välttämättä miellä ihmisten kysymyksiä kielteisinä tai poissulkevinä. Miten haastateltavat sitten kertovat tilanteista, joissa kysytään heidän syntyperästään? Ranja tosiaan kertoo tilanteista omaa tiedon jakajan rooliaan korostaen, eli hän aktiivisesti ottaa tilanteet haltuunsa ja muuttaa ne itselleen myönteisiksi. Hän kuvaa kysymyksiä kiinnostuneiden ihmisten uteliaisuutena, sen sijaan että näkisi ne tunkeilevana toiseuttamisena. Toisten haastateltavien kohdalla kertomukset ja niihin liittyvät arvotukset eivät kuitenkaan ole yhtä myönteisiä.

Laura

Lauran haastatteluvastauksista se, miten hän puhuu suhtautumisestaan ihmisten kysymyksiin, vaihtelee haastattelun eri kohdissa; osittain vastaukset ovat jopa ristiriidassa keskenään. Kuten myös Ranjan vastausten analyysissä, on tämänkin analyysin pohjana koko haastattelu, ja haastattelun kohtia tarkastellaan siinä järjestyksessä kuin ne haastattelutekstissä ilmenevät. Näin saa paremman kuvan vastausten kehityksestä.

Sen lisäksi, että tarkastelen vastausten sisältöön liittyviä merkityksen tasoja, selvitän myös, miten hän sanomansa viestittää³³⁵ ja erittelen ns. semanttisia siirtoja³³⁶. Van Dijkin diskurssi-analyysi käyttää tätä ilmaisua kuvaamaan haastattelupuheen vuorovaikutusta: arkaluonteisia asioita ei yleensä ilmaista suoraan; vakuuttaakseen kuuntelijaa puhuja saattaa esittää itsensä tai muut henkilöt negatiivisella/positiivisella tavalla, hän saattaa antaa esimerkkejä, tehdä yleistyksiä tai välttää puheenaihetta kokonaan. Van Dijkin diskurssi-analyysissä nämä siirrot nimetään keskustelustrategioiksi.³³⁷

Kun Lauralta kysytään, onko hän kokenut erilaista kohtelua syntyperänsä takia, hän vastauksessaan vakuuttelee, että niitä kokemuksia on hyvin vähän. ”Kyllä mä olen kokenut sen mutta ei se ole kuitenkaan niin paljon oon kuitenkaan kokenut sitten joskus silloin tällöin tulee sellaisia tilanteita mutta ei se niinku ole jokapäiväistä.” Hän jatkaa kertomalla, kuinka hänestä on joskus myös positiivista, että ihmiset ovat kiinnostuneita hänen taustastaan. Hän kuitenkin asettaa kysymyksen positiivisuudelle ehdot: kysymyksen tapa kuten myös kysymysten määrä vaikuttavat hänen omaan suhtautumiseensa.

³³³ Davydova 2003, 180–188; Ruuska 2005, 198.

³³⁴ Miles 1994, 111–112; ks. myös 1.2.

³³⁵ ks. van Dijk 1987 ja Mäkelä 1990, 149.

³³⁶ Hoikkala 1990, 160. Käännös van Dijkin termistä ”semantic moves”, van Dijk 1987, 86–99.

³³⁷ van Dijk 1987, 86–99.

Edellä kuvattu jakso A näyttäytyy eri valossa, kun vertaa sitä seuraavaan haastattelujaksoon. Jaksossa B hän kertoo, että ihmisten jatkuvat kysymykset hänen taustastaan saivat hänet lopettamaan työnsä pankissa: ”Joo ja oikeastaan sen takia jouduin lopettamaan että mä en jaksanut sitä että joka päivä joku kysyy jotain”.

Vaikka hän haastattelun alussa kertoi vielä, että kyselyt hänen taustastaan ovat jokapäiväisiä ja tapahtuvat hyvin harvoin, käy kuitenkin ilmi, että hän päivittäisten kyselyjen takia joutui lopettamaan työnsä pankissa. Kun häneltä kysytään suoraan, onko hän kokenut erilaista kohtelua ihonväriensä vuoksi, hän vakuuttaa, ettei sellaisia kokemuksia ole paljon. Jaksossa B hän sitten kuitenkin kertoo, että hän on kärsinyt hyvin paljon ihmisten kysymyksistä ja reaktioista. Van Dijkin mukaan väistely on eräänlainen semanttinen siirto, ja van Dijk kutsuu sitä ”pragmaattiseksi siirroksi”. Puhuja välttää asioiden mainitsemista tai sanomista tai esittää jopa päin vastaista, jotta saisi keskustelun kulkemaan tietynlaiseen suuntaan.³³⁸ Laura ei mielellään kerro siitä, että ihmiset jatkuvasti kyselevät hänen taustaansa liittyviä kysymyksiä, ja yrittää aluksi välttää keskustelua siitä, ettei hän pankissa ollut samanlainen pankkityöntekijä kuin kaikki muut, vaan että ihmisten kyselyt tekivät hänen siellä olemisensa mahdottomaksi.

Ahmed kuvaa, kuinka tummaihoisen ihmisen kohdalla ruumillisuus yhdistyy sosiaaliseen – valkoiseen – tilaan. ”Strange bodies [– –] not only make possible the designation of the body-at-home, but also, at the same time, confirm the impossibility of such a body being at home, in the present, as such.”³³⁹ Sellaisen, jolla on vieraaksi tunnistettu keho³⁴⁰ on vaikeaa olla tilassa, jossa ihmiset kysymyksillään vahvistavat toiseuden ja vierauden ja välittävät tunteen siitä, että tämä henkilö ”ei kuulu tänne”.

Ien Ang, jolla on aasialaiset sukujuuret mutta joka elää Australiassa, toteaa, että viattomalta vaikuttavan kysymyksen ”Mistä olet kotoisin?” voi jopa nähdä rasistisena, kun sitä kohtaa jatkuvasti ja koko ajan.³⁴¹ Vaikka kysymyksen lähtökohta olisi utelias kiinnostus, se osoittaa kiinnostusta juuri vierasta ja toista kohtaan. Se ihminen, jolta kysytään, on kysymyksen kautta toiseus-positiossa, johon hänet ulkonäkönsä perusteella asetetaan.³⁴² Myös Lehtonen viittaa Laura Huttusen näkemykseen siitä, ettei ”kysymys ’Mistä olet kotoisin’ ole viaton maailmassa, jossa paikka, identiteetti, kulttuuri ja kansalaisoikeudet niputetaan helposti yhteen.”³⁴³

Laura ei anna ihmisten kysymyksille kuitenkaan yhtä kielteistä arvotusta, vaikka onkin kärsinyt niistä. Haastattelun lopuksi hän itse perustelee sitä, kuinka hänen asennoitumisensa toimii selviytymiskeinona:

- *Laura: no emmä ei nyt oikestaan mun mielestä se on nyt vain se että sen pitää itse vain hyväksyä ja oppia elämään sen kanssa koska jos sä et itse sitä hyväksy niin ei sitä jaksa silloin että siinä pitää vaan asennoitua siihen*

Hän käyttää tässä faktuaalistamisstrategiaa, joka Jokisen ja Juhlian mukaan on vakuuttelun muoto. Puhuja pyrkii esittämään sanomansa ainoana oikeana totuutena.³⁴⁴ Yksi keskeinen faktuaalistamisstrategia on vaihtoehdottomuusstrategia.³⁴⁵ Sitä Laura käyttää, kun hän puhuu

³³⁸ Van Dijk 1987, 86–99.

³³⁹ Ahmed 2000, 53.

³⁴⁰ ks. Ahmed 2000.

³⁴¹ Ang 2001, 144–145.

³⁴² Ang 2001, 145.

³⁴³ Lehtonen 2004c, 174.

³⁴⁴ Jokinen & Juhlia 1999, 79.

³⁴⁵ Jokinen & Juhlia 1999, 80.

omasta suhtautumisestaan ihmisten kyselyihin kotimaastaan ja taustastaan. Ilmaisulla kuten ”se on nyt vain se”, ”sen pitää itse vain hyväksyä” ”jos sä et itse sitä hyväksy niin ei sitä jaksa silloin”, ”siinä pitää vaan asennoitua siihen” hän ei tarjoa muuta suhtautumiskeinoa kuin omansa. Asian hyväksyminen on siis ainoa vaihtoehto, kun kyseessä on oma asennoituminen siihen, millaisia tuntemuksia jatkuva oman taustansa selittäminen herättää.

Faktaalistamisstrategian lisäksi Laura vertaa muiden ihmisten käyttäytymistä omaansa eli pyrkii ymmärtämään kysyjien lähtökohtia.³⁴⁶

- *Laura: että kyl mä itsekin tiedän jos mä näen jonkun joka ei ole ihan suomalaisen näköinen niin kyl mä itsekin mietin sitä että mistäköhän se on tietysti ihmisiä kiinnostaa enkä mä niinku voi mitenkään sanoa että se olis mitenkään kauhea asia kyl mä ymmärrän sen.*

Laura toteaa tässä, että on ihmisiä, jotka näyttävät ”suomalaisilta”, ja toisia, jotka eivät näytä suomalaisilta. Tämä on mielenkiintoista, sillä onhan hän itse paras esimerkki siitä, että suomalaiset ihmiset voivat olla monennäköisiä. Sen jälkeen kun hän on faktaalistamisstrategialla vakuuttanut oman asenteensa vaihtoehdottomuudesta ja osoittanut ymmärtämystä ihmisiä kohtaan, jotka utelevat hänen taustastaan, hän viimeisenä semanttisena siirtana käyttää yleistämistä³⁴⁷:

- *Laura: et varmaan kaikilta kysytään jos jollakin on suunnilleen silmälasit niin kysytään siltä et mitäs että onko sulla niin huono näkö tai ettei se että se on niinku sama että siihen pitää sit vaan niin*
- *S: niin sä näet sen yhtenä tekijänä*
- *Laura: niin että joku on lihava tai lyhyt tai jotain tai tietysti aina tulee sellaisia kysymyksiä miten joku että kun olet niin lihava niin miten sä jaksat kävellä*

Itse en ole koskaan kuullut, että silmälasipäiset pankkivirkailijat olisivat joutuneet lopettamaan työnsä, koska heidän silmälaseistaan esitettiin jatkuvasti kysymyksiä. Ja vaikka ylipainoisia ihmisiä varmasti syrjitään, epäilen myös, että heiltä tullaan kovin avoimesti kysymään lihavuutensa syitä ja seurauksia. Laura vertailee omaa erilaiseksi tekemistään muiden erilaisuuksiin, jotta hän ja hänen kokemuksensa eivät olisi yhtä poikkeuksellisia, yhtä erilaisia. Jos muiden ”toiseutetut ruumiit”³⁴⁸ laitetaan samalle tasolle kuin hänen omansa, hän ei ole enää yhtä erilainen ja toinen, vaan aivan samanlaisessa asemassa kuin muutkin.

Dyani

Kaikista haastateltavista Dyani näyttää kärsivän eniten siitä, että ihmiset kysyvät häneltä, mistä hän on kotoisin ja onko hän suomalainen. Hän suhtautuu kysymyksiin kriittisesti eikä yhtä ymmärtävästi kuin muut haastateltavat. Hänen puheenvuoronsa, jotka käsittelevät ihmisten kysymyksiä hänen taustastaan, voi jakaa kahteen aihealueeseen. Ensimmäinen koskee häntä itseään eli sitä, kuinka hän joutuu jatkuvasti selittämään ihmisille, mistä hän on ”kotoisin” (hän on syntynyt Suomessa). Sen jälkeen hän yleistää ja vertaa omia kokemuksiaan muiden ihmisten kokemuksiin ja pohtii yleisellä tasolla, miksi ulkomailta Suomeen tulleita ihmisiä pyydetään perustelemaan Suomeen tulonsa syyt.

³⁴⁶ Vrt. humanistinen repertuaari, luku 2 sekä luku 3.

³⁴⁷ Mäkelä 1990, 151–152; De Fina 2003, 100.

³⁴⁸ Vammaisten toiseutetuista ruumiista, ks. Reinikainen 1996.

Dyani kertoo ensimmäiseksi, kuinka ihmisten kyselyt estävät häntä tuntemasta itseään täysin suomalaisiksi. Hän yrittää ensin löytää kyselyjen hyviä puolia, ”onhan se niinku ihan imartelevaakin”. Sitten hän vaihtaa repertuaaria³⁴⁹ ja kertoo, kuinka se ”toisaalta sit on tosi kurjaaakin”, ”en mä kyl varmaan ikinä koe itteäni niinkuin täysin suomalaiseksi”, ja ”mä en niinku pysty”. Tästä puheesta välittyy voimattomuus, hän puhuu suomalaisuuden tunteesta asiana, johon hän ei ”pysty”, eli kyse on suorituksesta, johon hän ei kykene. Tätä puherepertuaaria voi nimittää uhrirepertuaariksi. Muiden ihmisten kyselyjen vuoksi hän on asemassa, josta käsin hän ei ”ikinä pysty” muuttamaan käsitystä itsestään. Kuten luvun 4.1 yhteydessä esitetty, perustuu Dyanin suomalaisuuskäsitys ihmisten vuorovaikutukseen. Hän ei voi kokea itseään suomalaisiksi, jos muut ihmiset jatkuvasti esittävät kysymyksiä hänen alkuperästään ja kotimaastaan. Suomalaisuudelleen hän kaipaa vahvistusta ulkoapäin, eli ihmisten kysymykset ja hänen kansallisuusidentiteettinsä ovat suoraan yhteydessä toisiinsa.³⁵⁰ Sen jälkeen kun hän uhrirepertuaarilla on diskursiivisesti asettanut itsensä passiiviseen positioon, hän heti lisää ”mut se on ihan semmoinen ok asia et se ei oo ongelma mulle et mä vaan niinku oon hyväksynyt sen”. Suoninen korostaa, että haastateltavat yleensä pyrkivät viestittämään, että hallitsevat elämäänsä ja haastattelussa esitettyjä tilanteita. Niin sanottu hallintapuhe on diskurssi, jossa haastateltava hallitsemattoman tilannekuvauksen jälkeen vaihtaa repertuaaria.³⁵¹ Näin tekee myös Dyani. Hän aloittaa passivisella hallintapuheella, jonka jälkeen hän arvioi tilannetta, antaa asialle uuden tulkinnan. Asia ”ei ole ongelma” hänelle. Aktiivisessa puheessa lausuttu ilmaisu, että hän on ”hyväksynyt” asian, korostaa omaa toimijuutta ja tilanteen haltuun ottamista. Uhrirepertuaari olisi jatkunut, jos hän olisi muotoillut asiansa passiivissa eli sanonut esimerkiksi, että ”tilanne on vain hyväksyttävä”, kuten esimerkiksi Laura. Ilmaisun ”olen hyväksynyt” on oman toimijuuden ja hyväksymisen prosessiin viittaava puheenvuoro, joka siis palauttaa vaikutelman tilanteen hallinnasta, jonka hän uhrirepertuaarilla oli menettänyt.

Tässä työssä toiseuttamista on käsitelty etenkin visuaalisena ilmiönä. Koska haastateltavat tunnistetaan ulkonäkönsä vuoksi toisiksi³⁵², lähdin itse analysoimaan haastatteluja sillä ennakko-oletuksella, että toiseus on heidän tapauksissaan lähinnä visuaalista toiseuttamista. En ottanut huomioon, että heidän nimensäkin saattavat herättää kysymyksiä taustasta ja alkuperästä. Dyani kertoo, kuinka ”se tulee niin ihan viikottain siis kun mä soitan kun mun nimi on vielä niin erilainen puhelimella että joo tässä on Dyani Gunawardena [nimi muutettu] päivää niin kyl se herättää niin paljon kysymyksiä ja ja taustoista ja no miten sä puhut noin hyvin suomea ja just näitä.” Toisin kuin Dyani, jolta kysytään nimenomaan jo puhelimessa hänen nimensä perusteella, onko hän suomalainen ja puhuuko hän suomea, kertoo Laura (joka on adoptoitu, eli hänellä on myös suomalainen sukunimi), kuinka hän juuri puhelimessa ei erotu millään tavalla muista suomalaista: ”Laura: [– –] niinku jossain puhelimessa niin eihän silloin huomaa sitä eroa et sehän on vain ulkonäkö”

Dyanin suhtautuminen ihmisten kyselyihin on, kuten yllä todettu, erittäin kielteinen. Siinä missä muut haastateltavat yrittävät etsiä kysymysten syitä, pyrkivät ymmärtämään ihmisten lähtökohtia tai tulkitsevat niitä positiivisena uteliaisuutena, katsoo Dyani, että kyseleminen hänen kotimaastaan ja syntyperästään alentaa tämän kysyjän arvoa hänen silmissään. Hän sanoo säälivänsä ihmisiä, jotka kysyvät häneltä, mistä hän on kotoisin, ja sanoo ”pettyvänsä” ihmisiin. Hän siis selkeästi arvottaa ihmisten toimintaa ja puolustaa samalla sitä, että hänellä pitäisi olla samalla lailla oikeus olla kertomatta omista taustoistaan kuin muillakin ihmisillä.

³⁴⁹ Suoninen 1993, 130;136.

³⁵⁰ Vrt. 4.3.

³⁵¹ Suoninen 1993, 134–136.

³⁵² Ks. Ahmed 2000; vrt. luku 2.

Nämä puheenvuorot voi nähdä vastapuheena.³⁵³ Hän ei esitä humanistisella repertuaarilla ymmärtämystä tai sanoo, että asiaan on vain totuttava, vaan osoittaa suoraan, kuinka häntä harmittaa, että hän joutuu kyselyjen takia jatkuvat toiseuttamisen kohteeksi.

Hall esittää, että jokainen maahanmuuttaja kohtaa aina kysymyksen: ”Miksi olet täällä?” Hall kertoo esimerkkinä itsestään. Hän on muuttanut ulkomaille, koska haluaisi päästä eroon äidistään.³⁵⁴ Hallin esimerkki osoittaa, mitä myös Dyani sanoo haastattelussa: syyt siihen, miksi henkilö asuu tietyssä paikassa eikä toisessa, voivat olla hyvin henkilökohtaisia. Niin viattomalta kuin kysymys ”Mistä olet kotoisin?” tai ”Miksi olet täällä?” kuulostaakin, siihen sisältyy kaksi oletusta. Ensimmäinen on, että kyseisen henkilön olemisessa on jotain selitystä kaipaavaa, ettei hänen oikeastaan kuuluisi olla siellä missä hän on, vaan hänen ”kotinsa” on muualla ja hänellä on oltava syy, miksi hän ei ole siellä mistä hän on lähtenyt. Toinen oletus on, että puhuminen oletetusta kotimaasta tai siitä paikasta mistä on lähtenyt on julkista tietoa, eikä siihen liity ongelmallista, henkilökohtaista tai arkaa. Dyani ottaa haastattelun loppuvaiheessa semanttisen siirron ja käyttää yleistyksiä (generalization) ja muiden ihmisten esimerkkejä (example) omien kokemuksensa vahvistamiseksi.³⁵⁵ Hän nostaa juuri Hallin esittämän ongelmakohdan esille:

- *Dyani: et tai ihmisten kanssa jotka ovat ihan oikeasti ulkomaalaisia eikä edes välttämättä että ne on vaan tullut aviomiehen työn takia tai työn takia näin ja että niillä olis mahdollisuus lähteä pois Suomesta koska vaan niin tota ja he sanoit et heitä ärsyttää yli kaiken se että kysytään ensimmäiseksi et ai jaa miksi sä oot niinku Suomessa tai mikä sun tausta on et miten sä oot tullut tänne niin vähän sellai että ettei ite ei halus enää mennä siihen että että se voi se on tosi henkilökohtainen asia*

Hän ei enää puhu siitä, kuinka hän itse ei halua vastata ihmisten kysymyksiin ja kokee ne röyhkeinä ja häiritsevinä, vaan käyttää ihmisiä, jotka ovat ”ihan oikeasti ulkomaalaisia” vahvistamaan, että hänen kokemuksensa ovat yleistettävissä myös muihin ihmisiin. Dyani myös näkee, että ihmisten kysymykset Suomeen muuttamisen syistä tekevät henkilöstä, jolta kysytään, passiivisen. Häneltä evätään oikeus päättää, että hän vain haluaa asua Suomessa:

- *Dyani: se on jännä ehkä että ja mistäköhän se tulee että jos Suomeen tulee niin ajatellaan et se on jotain lähtenyt et on ollut jotain ongelmia siis kotimaassa esimerkiksi pakolaisuus maahanmuuttajatausta tai sitten tai sitten se on semmoinen joka on löytänyt jonkun miehen täältä että se on sitä varten että et sillä et sillä ei oo semmoista itsenäistä päätöstä ollut että minäpäis tulen sitten Suomeen*

Koska hän käyttää esimerkkinä sitä, että ”on löytänyt jonkun miehen täältä”, hän viittaa erityisesti naisiin, joiden ei oleteta muuttavan Suomeen omasta tahdostaan, vaan ainoastaan ”miehen perässä”.

Dyani puhuu kokemuksista ihmisten kysymyksistä yleisellä tasolla, koska se yhtäällä toimii omien kertomusten vahvistajana. Toisaalta hän myös pohtii asiaa pidemmälle kuin vain oman kokemuspohjansa perusteella. Pohtimalla kysymyksiin liittyviä implikaatioita hän näin jo itse analysoi sitä ilmiötä, joka tekee hänestä ja muista Suomeen adoptoiduista, muuttaneista ja Suomessa syntyneistä, joilla on ulkomaalaiset vanhemmat, toisia. Raj toteaa, että kysymys,

³⁵³ Ks. Juhila 2004, 28; ks. myös luku 3.

³⁵⁴ Hall 1999, 10.

³⁵⁵ Mäkelä 1990, 160.

mistä henkilö on ”alun perin” kotoisin, määrittelee heidän identiteettinsä aina ulkomaalaiseksi, toiseksi.³⁵⁶ Mutta määrittelevätkö haastateltavat itse oman identiteettinsä näiden kysymysten perusteella toiseksi? Seuraavassa luvussa tarkastellaan, millainen vaikutus toiseuttamisen kokemuksilla on haastateltavien identiteettiin.

4.3 ”Me ollaan rakennettu peilikuvana ittellemme” – Identiteetidiskurssit

”Kyse ei ole [– –] identiteetistä puhuttaessa siitä, että voisimme valita joko samuuden tai eron välillä. Erot ovat aina mukana, kun samuutta tuotetaan, oli kyse sitten minästä tai meistä.”³⁵⁷

Kun puhun tässä luvussa identiteeteistä, viittaan paljolti haastateltavien kansallisiin identiteetteihin. Kuten jo ensimmäisen luvun määrittelyn yhteydessä osoitettu, tämä ei ole suinkaan ainoa tapa ymmärtää identiteettiä, eikä se ole sitä tässä tutkimuksessakaan. Vaikka muiden lukujen yhteydessä en aina käytä termiä identiteetti, vaan puhun enemmänkin positioiden ottamisesta, itserepresentaatiosta tai diskursiivisista strategioista, on oletus lähtökohtaisesti se, että haastateltavat ottavat, tuottavat ja kommunikoiivat kaiken aikaan erilaisia identiteettejä. Tämän luvun tarkastelu keskittyy sellaisiin identiteetidiskursseihin, jotka käsittelevät haastateltavien paikantumista, jäsenyyden kokemista ja kansalliseen identiteettiin suhtautumista.

Saukkonen erittelee kolme kansallisen identiteetin eri merkitystä: Kansallisella identiteetillä tarkoitetaan joko valtion poliittista identiteettiä, kansan tai kansakunnan identiteettiä tai sitä, kuinka yksilötasolla identifioidutaan kansakuntaan ja/tai valtioon.³⁵⁸ Tässä luvussa keskityn näistä viimeiseen eli yksilön identifioitumiseen. Harinen ja Hyvönen nostavat esiin, kuinka kansalaisen kuva kansakunnasta on usein suoraan yhteydessä hänen omakuvaansa. Näin kansalle annetut ominaisuudet ja merkitykset nähdään usein myös ”sosiaalisen minän” ominaisuuksina.³⁵⁹ Tässä lähestymistavassa piilee kuitenkin se vaara, että jonkin maan kansalaisuus asetetaan heti myös identiteetin määrittelijäksi. Haastateltavista kaikilla on Suomen passi. Kun ihmisillä on jonkin maan kansalaisuus, se ei vielä tarkoita, että he ”ovat” sitä kansalaisuutta. ”The individual, who encounters others in daily life, comes to identify as not only *having* but *being* a nationality [– –].”³⁶⁰ Kansallinen identiteetti ei siis ole juridinen kansan jäsenyys, vaan yksilön koettu identiteetti. Siksi kansallinen identiteetti vaatiikin tietoa siitä, mitä tarkoittaa ”olla” jonkun maalainen jokapäiväisessä elämässä.³⁶¹ Kuten luvun 4.1 yhteydessä osoitettu, on haastateltavilla kullakin erilainen käsitys siitä, mitä kuuluu ”suomalaisena” olemiseen. Siinä missä se joillakin oli arkinen elämä ja jokapäiväiset käytännöt, siihen liittyy toisilla tunnetasolla koettu kuulumisen tunne Suomeen, kasvatuksen ja kokemuksen kautta välitetty identiteetti tai muiden ihmisten hyväksyntä suomalaisena.³⁶² Tässä luvussa tarkastellaan, miten nämä käsitykset ovat yhteydessä toisiinsa ja missä määrin se, minkä haastateltavat sanovat olevan tärkeä suomalaisuuteen kulumisen kriteeri, pätee myös heihin itseensä.

Ensimmäisenä tarkastelen, kuinka tärkeänä haastateltavat itse pitävät sitä, että ihminen identifioituu selkeästi johonkin kansaan. Onko suomalainen tai muunlainen kansallinen identiteetti heille keskeinen minuuden rakenneosa? Sen jälkeen analysoin, missä määrin haastateltavat

³⁵⁶ Raj 2003, 200.

³⁵⁷ Lehtonen 2004 b, 258.

³⁵⁸ Saukkonen 2004, 90.

³⁵⁹ Harinen & Hyvönen 2003, 138.

³⁶⁰ Ahmed 2000, 98.

³⁶¹ Ahmed 2000, 98; ks. myös Saukkonen 2004.

³⁶² Muiden hyväksynnästä osana yhteistä kansallista identiteettiä, ks. esim. Ahmed 2000, 96.

näkevät suomalaisen identiteetin Suomessa olemisena, eli kuinka heidän kansallinen identiteettinsä on sidottu maantieteelliseen paikkaan. Seuraavaksi analysoidaan haastateltavien kertomuksia muiden ihmisten suhtautumisesta heihin, ja vaikuttaako mahdollinen toiseuttaminen siihen, miten he kokevat kansallista identiteettiään. Viimeisenä keskityn erilaisten identiteetikategorioiden käyttöön ja niiden tuottamiseen. Onko haastateltaville suomalaisuus keskeinen jäsenyyden kategoria ja löytyykö heidän puheestaan muita identiteetikäsitteitä? Kyse on tässä myös erilaisten etnisten identiteettien³⁶³ vaihtoehtoista ja niiden käytöstä.

Haastateltavilla on omia määritelmiä siitä, miten he ymmärtävät identiteettiä. Dyanin mukaan identiteetti on yhteydessä vointiin ja henkiseen tasapainoon.

- *Dyani: Jos se identiteetti on jotenkin ehjä ja kunnossa kyllähän se tarkoittaa että se ihminenkin voi hyvin niin itse olen miettinyt miten pystyy olemaan omille lapsilleen semmoinen jotenkin tasapainoinen ihminen ja nyt olen miettinyt mitä tällainen identiteetti mikä mikä se mulle on, niinku miten mä voin.*

Jos identiteetti voi olla ”ehjä” ja ”kunnossa”, kuten Dyani asian ilmaisee, se viittaa myös siihen, että identiteetti voi olla rikkinäinen ja epäkunnossa. Dyani puhuu tässä samalla retoriikalla, jota kuulee usein käytettävän puhuttaessa, että ihmisten olisi ”löydettävä” omaa identiteettinsä. Identiteetti on siis jo ennalta määritelty asia, joka odottaa löytämistään ja jonka voi myös hukata. Ehjä ja kunnossa oleva identiteetti ei siis sisällä säröjä, epävarmuuden ja hakemisen elementtejä, jotka tekisivät siitä ”rikkinäisen”. Emman mukaan identiteettiin vaikuttavat muut ihmiset sekä ihmisten ympäristö. Identiteetti on ”se miten kokee itsensä suhteessa muihin ja että tuntee itsensä kotoisaksi missä ympäristössä ja mitä kokee omakseen kaikki mitä aatetta tukee miten ajattelee asioista.” Se, että Emma viittaa identiteettiin suhteena muihin, muistuttaa Hallin identiteetikäsitystä siitä, ettei ole positiivista identiteetin määrittelyä, vaan että identiteetti on aina suhteessa siihen, mitä se ei ole, sen konstruointi tapahtuu eron sisällä.³⁶⁴ Shila taas näkee, että identiteetissä ei ole päälimmäisenä kansallinen identiteetti, vaan ”enemmän se mihin on kasvatettu mihin tapoihin on tottunut mitä on omaksunut tai on omia kaikki tällaiset arkipäiväiset asiat”. Identiteettiä siis tuotetaan arkipäiväisissä, sitä omaksutaan ja eletään. Se ei ole vankka ja muuttumaton, vaan jokapäiväisten valintojen tekemistä. Tämä käsitys antaa myös tilaa valintojen muuttamiselle ja kyseenalaistamiselle.

Kun haastateltavilta kysyy, onko heistä tärkeää, että ihmisellä on selkeä kansallinen identiteetti, niin lähestulkoon kaikki vastaavat, että on tärkeää kuulua johonkin. Keskeinen on siis kuulumisen tunne, eikä niinkään se, minne tämä kuuluminen sijoittuu ja millaiset sisällöt kuulumisella on.

Identiteetti paikkana

- *”[...] Tärkeää on paitsi se milloin identiteettejä performoidaan myös se missä niiden performointi tapahtuu. Kyse on toisin sanoen kansallisten identiteettien tuottamisen näyttämöistä, joissa identiteetit dramatisoidaan, välitetään, omaksutaan ja uusinnetaan.”³⁶⁵ [kursivointi alkuperäisessä tekstissä]*

Lehtosen käsitys identiteetin näyttämöistä nostaa esille paikan ja identiteetin yhteyden. Kansallisesta identiteetistä Harinen on vastaavanlaisesti esittänyt Gadamerin ja Bourdieun teorioihin nojaten, kuinka etenkin Gadamerin edustamassa deterministisessä ajatustavassa ihmiset

³⁶³ Etnisestä identiteetistä ks. mm. Song 2003; Woodward 2004; Banks 1996; Eriksen 2002; Purkayastha 2002.

³⁶⁴ Hall 1999, 251.

³⁶⁵ Lehtonen 2004d, 124–125.

kasvavat heitä ympäröivään kansalliseen kulttuuriin ja historiaan siten, että heidän oma käsityksensä maailmasta ja todellisuudesta muokkautuu tämän ympäröivän kulttuurisen tradition mukaisesti. Vaikka tässä ihmisen käsitys maailmasta näyttää olevan hyvin ennalta määritelty, Harinen muistuttaa, että tilaa jää myös neuvottelulle: Ihminen ei ole ”kulttuurinsa vanki”, vaan voi myös valita erilaisista kulttuurisista vaikutteista niitä, joista hän rakentaa oman kansallisen identiteettinsä palapelin.³⁶⁶

Haastateltavien suomalaisuuskäsitykset voi nähdä heidän Suomessa tapahtuneen kasvatuksensa tuloksena. Sen lisäksi, että suomalaisuuden määrittelyt vastaavat monesti täällä vallitsevien diskurssien sisältöjä,³⁶⁷ suomalaisuus saa yhä vahvemman paikallisen sidonnaisuuden, kun he puhuvat omasta suomalaisesta identiteetistään. Suomi on maantieteellisenä paikkana heidän identiteetin muodostumisensa näyttämö, mutta samalla he määrittelevät tätä identiteettiä haluna elää Suomessa. Sekä Emma, Laura, Marja että Ranja nostavat suomalaisuudestaan puhuesaan esiin sen, että heidän halunsa elää ja asua täällä on heidän suomalaisen identiteettinsä määrittelijä.

- *S: ootko sitten itse joskus pohtinut sitä sun omaa identiteettiä liittyen just tähän sun ulkomaalaiseen taustaan ja suomalaisuuteen että*
- *Emma: kyl sitä on varmaan tultu ajateltua että just kun on tullut tommoisii tilanteita että kun mullakin on näitä just puoliks suomalaisia puoliks malesialaisia tuttuja kun olen tavannut niin et he he tota ainakin tota nää kaks tyttöä niin ne kokee jotenkin itsensä enemmän vieraantuneita tästä suomalaisuudesta vaikka kyl he itsekin ovat suomalaisia*
- *S: hekin ovat syntyneet täällä?*
- *Emma: kyllä ne mun tietääkseni ovat syntyneet täällä ja ovat asuneet täällä ja suomalainen isä samalla tavalla mutta toisaalta niillä on kauhea hinku pois täältä ne haluaa ulkomaille opiskelemaan ne on tosiaan kasvanut täällä pääkaupunkiseudulla Helsingissä oliskohan se sitten vaikuttanut siihen että kun mä olen itse ehkä vähemmän kosketuksissa kaikkeen kun Helsinkiin on enemmän monikulttuurinen kuin X (uusmaalainen kaupunki) niin on joutunut olla kosketuksessa X:llä enemmän suomalaisten kanssa että et sitä niinku ei osaa haluta muualle*
- *S: joo*
- *Emma: et täällä on ihan hyvä mulle mä en halu pois*
- *S: mut sit sitä kun sä sanoit että ne kaksi sun ystävää että he kokevat*
- *enemmän olonsa ulkopuolisena miten sun oma tilanne onko ollut aina selkeä*
- *se että koet itseäsi kuitenkin suomalaiseksi?*
- *Emma: kyl en mä ole koskaan halunut täältä pois et mulla on ihan hyvä täällä ehkä just matkustelua mutta se on just matkustelua et haluaa nähdä paikkoja mutta ei se silti tarkoita että haluaa muuttaa pois*

Kun tarkastelee tämän haastatteluosuuden kulkua, huomaa, kuinka haastateltava ensinnäkin vastaa kysymykseen omasta identiteetistään kertomalla esimerkkejä muista. Nämä hänen tuttavansa haluavat muuttaa ulkomaille, kun taas Emma sanoo, että hän ei ”osaa haluta muualle”. Viittaamalla muualle haluamiseen ”osaamisena” ja vertaamalla itseään ystäviinsä, joilla

³⁶⁶ Harinen 2000, 135.

³⁶⁷ Ks. luku 4.1.

on samanlainen perhetausta kuin hänellä, hän tuottaa kuvan siitä, että suomalaisuuteen risti-riistaisesti suhtautuvan kuuluisi haluta asua ulkomailla. Ikään kuin todistaakseen, että hänellä ei ole vastaavanlaisia tuntemuksia, hän lisää ”et täällä on ihan hyvä mulla mä en halu pois”.

Seuraavan haastattelukysymyksen jälkeen, jossa yritän palata haastateltavan omaan suhtautumiseen suomalaisuuteen ja suomalaiseen identiteettiin, hän vastaa myönteisesti kysymykseen siitä, kokeeko hän itsensä suomalaiseksi ”kyl” ja lisää heti ”en mä ole koskaan halunut täältä pois et mulla on ihan hyvä täällä”. Tämän todisteluksi hän toistaa vieläkin kerran halukkuutensa jäädä Suomeen asumaan, kun hän puhuu matkustamisesta ja, muihin mahdollisiin tulkintoihin ennakoivasti reagoiden, lisää nopeasti ”mutta ei se silti tarkoita että halua muuttaa pois”. Häneltä ei missään vaiheessa kysytty, haluaako hän muuttaa muualle. Haastattelutilanteessa en ymmärtänyt heti, että Emman toteamus, että hänellä on täällä hyvä olla, on myös hänen vastauksensa siihen, miten hän määrittelee kansallista identiteettiään. Kun kysyin uudestaan, kokeeko hän itsensä suomalaiseksi, hän todistelee uudestaan, ettei halua lähteä Suomesta. Suomalainen identiteetti on hänelle Suomessa elämistä. Elämä Suomessa ei ole vain identiteetin näyttäjä, vaan myös sen sisältö.

Emma toistaa yllä siteeratussa kohdassa kahteen otteeseen, että ”täällä on hyvä olla”. Ranja vastaa lähes samalla tavalla kysymykseen siitä, millaisia tuntemuksia ihmisten katseet ja kyselyt Intian matkallaan herättivät: ”eiku täällä mulla on hyvä olla täällä on mun koti ja täällä on niinku se missä mä koen että mie saan ihan rauhassa olla ne ei minua häiritse ne kyselyt ja tommoset jutut”. Ranja korostaa kolme kertaa ”täällä”, mikä toimii retorisenä keinona oman sanomansa vahvistamiseksi. Se paikka, jossa hänen on hyvä olla, ei ole Intia, vaan nimenomaan täällä, Suomessa.

Emman ja Ranjan toisetuun ilmaisuun ”täällä mulla on hyvä olla” liittyy kolme seikkaa: ensinnäkin se antaa olemiselle tietynlaisen maantieteellisen paikan, toinen seikka on minuuden ja oman itsensä paikantaminen tähän tilaan, ja viimeisenä se antaa tämän tiettyssä tilassa olemiselle myönteisen määrittelyn.

Myös Laura perustelee suomalaisuutensa haluttomuutena elää toisessa maassa. ”Se on yhtä vaikea mun muuttaa jonnekin muualle kuin varmaan jonkun ihan suomalaisen”. Vertaamalla itseään ”ihan” suomalaiseen henkilöön, hän ottaa etäisyyttä suomalaisuuteen ja tekee erotuksen. Hän ei ole ”ihan” niin suomalainen kuin jotkut muut. Suomessa asumisen merkitys osana identiteettiä nousee myös esille, kun hän pohtii suomalaisuuteen liittyviä negatiivisia piirteitä. Hän ei sano, että nämä saavat hänet tuntemaan itsensä ulkopuoliseksi tai ei-suomalaiseksi, vaan liittyy kielteisetkin suomalaisuuskäsitykset täällä asumiseen ja täältä muuttamiseen: ”[–] Kun ei voi juhlia ilman että vetää kunnan kännit niin mun mielestä se on ainoa suunnilleen miksi mä voisin muuttaa pois”. Suomalaisten juhlatapojen lisäksi toinen Suomessa asumisen halua horjuttava asia voisi olla matka Bangladeshiin. Pohtiessaan, miksi hän ei ole halunnut käydä siellä, hän kertoo suurimman syyn olevan pelko siitä että ”sitten siitä tulee sellainen että nyt en halu enää olla täällä Suomessa ja emmä halu enää olla täällä että täällä on kaikki niin pinnallista ja sellaista niin emmä tiedä”. Hän ei sano Bangladeshin matkan horjuttavan hänen identiteettiänsä, vaan hänen haluansa asua Suomessa. Haastateltavien diskurssissa halu elää Suomessa ja suomalainen identiteetti ovatkin sama asia.

Muiden ihmisten suhtautumisen vaikutus

Puhe Suomesta maana, jossa haastateltavien on hyvä olla, on haastateltavien suomalaisuuden vahvistamista ja todistamista. Koska todistaminen tapahtuu haastattelutilanteessa, tämä toistettu todistaminen on osoitus haastateltavien oletuksesta siitä, että haastattelija ei täysin näe

heidän kuuluvan Suomeen tai että haastattelija epäilee heidän suomalaisuuttaan ja haluaan asua Suomessa aiemmin kerrottujen kokemusten perusteella.³⁶⁸ Haastateltavat kokevat, että ystävät hyväksyvät heidät ihan ”suomalaisina”; he monta kertaa sanovat, että ”koulussa minut otettiin ihan suomalaisena”, tai vastaavanlaista. Haastateltavia ei kuitenkaan oteta automaattisesti suomalaisina. Kohtaamisissa vieraiden ihmisen kanssa heiltä kysytään, mistä he ovat ”kotoisin”. Tässä työssä on useammassa yhteydessä analysoitu sitä, että ihmiset luulevat heitä ulkomaalaisiksi erilaisine – usein negatiivisine – implikaatioineen.

Termi ”identiteetti” antaa vaikutelman ihmisen olotilasta, joka on valmis ja muuttumaton. Hall ehdottaa, että identiteetti-käsitteen sijasta tulisi puhua identifioinnista, jossa korostuisi käsitteen liikkuvuus ja prosessiluontoisuus. Tämä identifiointi perustuu meidän käsityksemme siitä, kuinka ympärillämme olevat ihmiset näkevät meidät. Hall korostaa, että identiteetti ei ole meidän sisällämme piilevä käsitys itsestämme. Identiteetti on pikemminkin muun maailman antama viitekehys, josta poimimme niitä osioita, jotka auttavat meitä omakuvamme rakentamisessa.³⁶⁹

Osa haastateltavista pohtii itse, miten muiden ihmisten suhtautuminen ja reagoiminen vaikuttaa heidän omakuvaansa. Kun kysyn Emmalta, kuuluuko ihmisen identiteettiin myös kansallinen identiteetti, hän vastaa: ”No jos se kai riippuu henkilöstä miten tärkeä se itselle totta kai ne fyysiset piirteet vaikuttavat siihen miten sä koet sen ympäristön miten muut suhtautuu suhun riippuu vähän sisällöstä että miten muodostaa asian.” En itse kysynyt, vaikuttaako muiden suhtautumien identiteettiin, muiden henkilöiden vaikutus nousi puheenaiheeksi ihan hänen toimestaan. Hänen mielestään ulkonäkö on yhteydessä siihen, miten kokee oman ympäristönsä. On mielenkiintoista, että kysymykseen siitä, miten hän määrittelee identiteettiä ja kansallista identiteettiä, fyysiset piirteet saavat niin tärkeän painoarvon.

Myös Marja on vahvasti sitä mieltä, että hänen ulkonäkönsä vaikuttaa suoraan siihen, millaisen omakuvan hän itsestään omaksuu: ”[– –] Vaikka mulla on vaan se isän geeniperintö mut se on tehnyt eli se et kuin samanlaiseks tai erilaiseks sä koet itteäs niin se johtuu vaan pelkästään siitä miten se ympäristö maailma miten se kategorisoi loppujenlopuks me ollaan rakennettu peilikuvana ittellemme.”

Marja puhuu muiden ihmisten kategorisoinnista peilikuvana. Jonina ja Lilia taas mainitsevat peilikuvan, kun kertovat unohtavansa oman ihonväriinsä ja ulkonäkönsä. Lila kertoo oman suomalaisuutensa ja muiden ihmisten englannin puhumisen ristiriidasta. ”Se on siinä mielessä huvittavaa että hei että mitä nyt mulle jotain englantia ruvetaan puhua mutta kun katsoo peiliin niin vaikea se on vaikea se voi olla ehkä kuvitella että et toi osaa ihan oikeasti sujuvasti suomea”. Tässä puheenvuorossa hän esineellistää itsensä; se peilikuva jonka hän näkee on ”toi”. Se siis ei ole hänen oma minänsä, vaan joku ulkopuolinen.

Sara Ahmed kirjoittaa ”Strange Encounters” -teoksessaan vaaleaihoisesta henkilöstä, joka kosmeettisin ja kirurgisin toimenpitein muuttaa ihonväriinsä mustaksi. Kun tämä henkilö näkee oman peilikuvansa, hän toteaa, että mies peilissä ei muistuta häntä, ”he in no way resembles me”.³⁷⁰ ”He” on tässä ulkopuolinen kolmas persoona, eikä puhuja itse, kuten myös Lilian

³⁶⁸ Puhe suomalaisesta identiteetistä sijoittui yleensä haastattelujen loppuun, kuten myös tämä luku sijoittuu tämän työn loppuun. Näin olin jo kuullut heidän toisteuttamiseen, rasismiin ja muuhun syrjintään liittyviä kokemuksiaan ja tuntemuksiaan. Haastateltavat ilmeisesti pitivät tärkeänä perustella, että he näistä huolimatta haluavat mieluiten elää Suomessa.

³⁶⁹ Ks. Hall 1999, 287.

³⁷⁰ Ahmed 2000, 131–132.

”toi”, joka on peilissä vastassa. Peilikuvassa nähty toinen ei vastaa peilin edessä seisovan henkilön koettua identiteettiä. Lilia kertoo, että oman erilaisuutensa visuaalinen näkeminen ja muiden ihmisten toiseuttava kohtelu – esimerkiksi englannin puhuminen kaupan kassalla – muistuttavat hänen omasta erilaisuudestaan.

- ”Onhan siinä kyllähän se no viimeistään silloin [kun ihmiset puhuvat englantia] taas muistaa että hetkonen minkäsnäköinen mä oonkaan et ei sitä niinku jos mä en hipelyis niinku hiuksiani tällee ja katselis vähän että jahas tää on tummanvärinen et jos mä en näe itseäni niin niin tota en mä sitä ajattele ees.”³⁷¹

Myös Jonina kertoo unohtavansa oman ihonvärinsä ja sanoo jopa kokevansa itsensä vaaleaihoiseksi: ”että itse kokee olevansa vaaleaihoinen niin sitten ei huomaa niinku itse kun itse ei katso itseänsä kuitenkaan koko ajan peilistä että ai niin mä olen tummaihoinen niin sitten itsekin tuntuu siltä että katsoo oudonvärisiä ihmisiä jotka ovat jossain että hei että onpas outoa tosi hassua [nauru]”. Hän kokee olevansa vaaleaihoinen, koska siihen liittyy kuuluminen joukkoon, samanlaisuus muiden kanssa, suomalaisuus. Ihonväri muuttuu kokemukseksi, hän voi ”kokea itsensä” vaaleaihoiseksi.

Kun haastateltavat mainitsevat, että he unohtavat ihonvärinsä erilaisuuden, he kertovat samaistumisestaan muihin suomalaisiin. He korostavat siis suomalaista identiteettiään, joka näyttää olevan vahvasti sidoksissa ulkonäköön.

Ahmed puhuu ulkonäön ja siihen liittyvän identiteetin yhteydessä ”passing for someone” -ilmiöstä, eli henkilö ”käy jostakin”.

- [–] *passing may function at the level of the intentional subject (the subject who seeks to pass in order to secure something otherwise unavailable to them), or it may function as a misrecognition on the part of others (one may pass for something other than one’s self-identification but not seek to, or know it).*³⁷²

Ahmedin näkemykset siitä, kuinka henkilö voi käydä jostakin, jota hän haluaa olla, pätee haastateltaviini silloin, kun he kokevat olevansa niin kuin muut vaaleaihoiset suomalaiset ja ihmiset myös kohtelevat heitä sen mukaan. Kyse taas on Ahmedin mainitsemasta ”misrecognition” tilanteesta, kun henkilö ”käy jostakin” toisesta kuin mihin hän itseään identifioi. Se tapahtuu, kun haastateltavia luullaan ulkomaalaisiksi, vaikka he itse kokevat itsensä täysin suomalaisiksi.

Moni haastateltavista on vierailut siinä maassa, josta heidät on adoptoitu tai josta heidän Suomen ulkopuolella syntynyt vanhempi on kotoisin. Jokainen heistä kertoo, ettei heitä sieläkään pidetty paikallisena, vaikka he ihonväriltään eivät poikenneetkaan valtaväestöstä. Siellä heidän erilaisuutensa merkitsijät ovat heidän vaatetuksensa, kielitaidon puute ja heidän kertomustensa mukaan myös paikallisista ihmisistä poikkeavat eleet ja käytöstavat. Shila kertoi olevansa hyvin pettynyt, kun hän huomasi olevansa myös Intiassa erilainen kuin muut.

- [–] *Ja sit silloin kun olin Intiassa ja ne siellä ei pitänyt minua kyllähän ne heti näki että on intialainen ulkonäkö mutta käyttäytyminen ja pukeutuminen oli sit ihan länsimaalaista niin ne ei taas pitänyt intialaisena ja sit taas suomalaiset ei*

³⁷¹ Vrt. Virkki 2006, 43. Hänen haastattelemansa Kolumbiasta adoptoitu nuori toteaa vastaavanlaisesti, että ”Ainut mikä muistuttaa on peilikuva, että aamulla kun menee peilin eteen niin aini, mä oon tummaihoinen”.

³⁷² Ahmed 2000, 126.

pidä suomalaisina siit tuli vähän semmoinen että no mitäs mä oon sit että tai siis tosi ristiriitaista

Vaikka hän sanoo, ettei suomalaisten käyttäytyminen vaikuta hänen suomalaiseen identiteettiinsä eikä hän myöskään koe itseään intialaiseksi, niin hän kuitenkin kertoo, että toiseuskokemukset kummassakin maassa saivat hänet pohtimaan identiteettiään (”no mitä mä oon sit”). Shila on kaikista haastateltavista ehkä vahvimmin kokenut, että siinä maassa, josta hänet on adoptoitu, hänen elämänsä olisi erilainen, ja ehkä jopa parempi kuin Suomessa.

- ”[– –] *Kun ehkä sitä aikaisemmin oli pitänyt silleen että varmasti Intiassa mä oon enemmän tai joskus ajatteli no varmasti siellä on niinku olis kotonaan jonnain huonona hetkinä mutta sitten mut sit se ei ollutkaan ihan todellisuus että tietysti se on niillekin että ettei pukeudu ollenkaan niinku paikalliset ihmiset ja ja käyttäytyminen on vähän semmoista avoimempaa että en puhu paikallista kieltä.*”

Hän oli ladannut Intiaan tunteita kuulumisesta, kotonaan olemisesta. Hän kuitenkin korostaa, ettei Suomessa tapahtunut toiseuttaminen ja hänen suomalaisuutensa epäileminen saanut häntä itse epäilemään omaa kansallista identiteettiään. Suomalainen identiteetti näyttää suurimmalle osalle haastateltavista olevan vankka perusoletus, joka ei muutu, vaikka he kokevatkin toiseuttamista ja rasismia. Kyse on lähinnä siitä, millaisia lisämääritteitä he itselleen haluavat suomalaisuuden rinnalla ottaa. Shila oli toivonut, että hänellä olisi silloin, kun hänellä on Suomessa vaikeaa, toinen maa, joka voisi toimia vaihtoehtoisena kotimaana. Ristiriitaisista kuulumisen tunteista he puhuvat vain silloin, kun kyse on muiden ihmisten suhtautumisesta, joka luokittelee heidät tietynlaiseen kategoriaan. Saukkonen muistuttaakin, että ”identiteettikriisi tuo [– –] esille sen, että identiteetti vaatii sekä itseidentifikaatioita että toisten tekemää tunnistamista tai tunnustamista.”³⁷³ Se, missä määrin haastateltavat haluavat olla ”ihan tavallisia suomalaisia”, tai ”vähän erilaisia suomalaisia”,³⁷⁴ on suomalaiseen identiteettiin liittyvä liikkumavara, jonka he mielellään itse määrittelevät. Tämä liikkumavara ei kuitenkaan salli liikkumista, jos se ei saa toisten tunnustusta.

Ulkomaalainen, suomalainen, adoptoitu -kategoriat diskurssissa

Niin selvä kuin suomalaisen identiteetin liikkumavara onkin haastateltaville itselleen, se on tunnistuksen ja tunnustuksen saavuttamiseksi myös käsitteellistettävä. Varsinkin haastattelutilanteessa oma kuuluvuutensa tai jäsenyytensä on ilmaistava joillain sanoilla. Viimeisenä tämän luvun tarkastelun kohteena ovat identiteettiin liittyvät käsitteet ja identiteettivaihtoehdot. Tarkastelen haastateltavien suomalaisuuteen liittyvien diskurssien tarkoitusta sekä kysymystä siitä, millaisia muita identiteettivaihtoehtoja heillä on suomalaisuus-käsitteen rinnalla.

Haastateltavat sanovat haastattelujen aikana useaan otteeseen, että he ovat suomalaisia. Kun haastateltavien suomalaisuuskäsityksiä analysoitiin luvussa 4.1, kävi ilmi, että he joko pyrkivät vakuuttelemaan omaa tavallisuuttaan tai, päinvastoin, korostamaan, että he ovat erilaisia suomalaisia. Lehtosen mukaan identiteetti on performatiivinen seikka. Kansallisen identiteetin, tässä tapauksessa suomalaisuuden, uskollinen toistaminen päivästä toiseen varmistaa, että meillä ”on” tämä identiteetti. Oleminen on tässä ongelmallinen ilmaisu, sillä Lehtonen itsekin korjaa, ettei meillä ole, vaan että me tuotamme identiteettejä.³⁷⁵

³⁷³ Saukkonen 2004, 92.

³⁷⁴ Vrt. luku 2.1.

³⁷⁵ Lehtonen 2004, 123.

Haastattelemanni naiset tuottavat identiteettejään haastattelutilanteessa puhumalla omasta suomalaisuudestaan ja siihen liittyvistä käytännöistä.³⁷⁶ Kun he erottelevat tavallisen ja erilaisen suomalaisuuden, se tuottaa diskursiivisesti juuri sitä suomalaisuutta, jonka osana he itsensä näkevät. Lehtonen nostaakin esille, kuinka ”suomalaisuus määrittyy aina myös sen kautta, millaisia suomalaisina itseään pitävät *haluaisivat* olla.”³⁷⁷

Vaikka suomalaisuus on haastateltavien yleisin käytetty kategoria, kun he puhuvat itsestään, se on käsitteenä riittämätön, kun he yrittävät korostaa omaa erilaisuuttaan. Dyanin ensimmäisessä puheenvuorossa, jossa hän esittelee itsensä, hän ei oikein näytä tietävän, millä käsitteillä puhua itsestään ja perheestään.

- *Dyani: [Me muutettiin] sinne Y:lle (paikkakunta Lounais-Suomessa) mikä on siis tosi pikku paikka, siellä on oisko 5000 ihmistä ja mehän oltiin niinkuin semmoinen ensimmäinen ja ainut ulkomaalainen perhe siellä jos näin vois sanoa, vaikka enhän minä niinku koe itseäni siis missään nimessä sille niin tai ainakaan mä en oo ulkomaalainen koska mä oon Suomessa syntynyt ja mun äiti on suomalainen ja näin, mutta... eh... et miten paljon se on sitten varmaan niinku tosi paljon muokkautunut se oma minäkuva ja semmoinen persoona sitten koska onhan se selvä että et kun semmosen pikkutuppukylässä kuitenkin niin ihan mihin vaan meni niin ihmiset katsoo [– –].*

Hänen puheestaan huomaa, kuinka hän voimakkain sanoin yrittää korjata käyttämäänsä ilmaisua ”ulkomaalainen”. Hän ensin problematisoi kategoriaan liittyvää problematiikkaa (”jos näin voi sanoa”), eli hän ei ole varma, voiko hänestä ja hänen perheestään puhua ulkomaalaisena perheenä.³⁷⁸ Sen jälkeen hän ennakoii mahdollisia tulkintoja siitä, että hän näkisi itsensä ulkomaalaisena, ja lisää nopeasti ”vaikka enhän minä niinku koe itseäni siis missään nimessä sille niin tai ainakaan mä en oo ulkomaalainen koska mä oon Suomessa syntynyt ja mun äiti on suomalainen ja näin.”

Vaikka hän ensin voimakkaasti painottaa, ettei hän koe itseänsä ”siis missään nimessä” ulkomaalaiseksi, hän ei näytä siitäkään olevan aivan varma, koska hän jatkaa ”niin tai ainakaan mä en oo ulkomaalainen”, ja sitä tosiseikkaa, että hän ei ole ulkomaalainen, hän vahvistaa vielä perustelemalla, miksi hän ei ole ulkomaalainen, nimittäin koska hän on syntynyt Suomessa ja hänellä on suomalainen äiti. Vaikka haastattelija ei missään vaiheessa kyseenalaistanut haastateltavan suomalaisuutta tai suomalaista identiteettiä, haastateltava vakuuttelee haastattelijaa, mutta samalla myös itseään. Oman koetun identiteetin epävarmuus päättyy suomalaisuutta korostavien faktojen, kuten hänen synnyinmaansa ja äitinsä kansalaisuuden, luetteleminen.

Yleisin identiteetistä esitetty lähtöoletus on se, ettei identiteettiä ole yksikössä, vaan että jokaisella meillä on tai jokainen meistä tuottaa useampia identiteettejä. Kukaan ei ole vain jonkin maan kansalainen tai identifioitu pelkästään suomalaiseksi. Ihmiset ovat samalla lahtelaisia, ylioppilaita, tietyn puolueen äänestäjiä tai muuta.³⁷⁹ Esimerkiksi Jonina ei haastattelussa korosta lainkaan yhtä paljon suomalaisuuttaan kuin paikkakunnan jäsenyyttään. Tämän pohjanmaalaisen pienen kunnan vahva yhteisö näyttää antavan hänelle vahvan perustan omalle

³⁷⁶ Vrt. De Fina 2003.

³⁷⁷ Lehtonen 2004 d, 126.

³⁷⁸ Hänen isänä on alun perin Sri Lankasta ja hänen äitinsä Suomesta.

³⁷⁹ Lehtonen 2004 d, 127.

identiteetilleen. Hän kertoo, ettei hänellä ole koskaan ollut ristiriitaisia tunteita identiteettinsä suhteen:

- ”Mulla ei oo mitään sellaista kuka mä oon mistä mä oon ei oo tullu sellaista [–] mul on ihan selkeä se että mä tiedän kuka mä oon sen takia se tuntuu ihan tyhmältä jos joku tulee sanomaan jotain ja sitten mä olen vaan että ha ha haa että mua ei saakaan loukattua ihan noin helposti”.

Jonina identifioituu vahvasti paikkakuntaan, Laura taas enemmän kaksikielisyyteen. Hän korostaa, että hänen kaksikielisyytensä (suomi ja ruotsi) ja sitä kautta selkeä erottautuminen ruotsinkielisistä on hänelle paljon keskeisempi identiteetin tuottaja kuin kansallinen jäsenyys. Louella taas kokee oman adoptiotaustansa erityisen tärkeäksi. Hän vastaa moneen kysymykseen adoptiotaustansa viitaten ja näyttää muutenkin olevan hyvin ylpeä siitä, että hänet on adoptoitu Suomeen.

Haastateltavilla on siis tarjolla monia identiteettivaihtoehtoja, jotka eivät kuitenkaan aina liity heidän syntyperäänsä tai perhetaustansa, eivätkä myöskään heidän suomalaisuuteensa. USA:ssa ulkomaalaisen taustan omaavien ihmisten identiteettiä tarkastellaan usein puhumalla etnisestä identiteetistä. Miri Song korostaa ihmisten toimijuutta, kun he tuottavat omaa etnistä identiteettiään. Hänestä kaikilla on varaa ”valita” oma identiteettinsä, vaikka heidän ulkonäkönsä saakin muut ihmiset lokeroimaan heidät tietynlaisiksi ja kategorisoimaan heidät etnisiin ryhmiin.³⁸⁰

Siinä missä USA:ssa toisen tai kolmannen sukupolven aasialaiset maahanmuuttajat sanovat olevansa ”Asian-American”,³⁸¹ ei Suomessa kuule vielä ihmisten sanovan olevansa aasian-suomalaisia. Emma sanoo jopa tuntevansa syyllisyyttä siitä, ”ettei halu olla just ettei halu identifioitua just erityisesti aasialaiseksi ei halu tuoda niitä esiin”. Monille haastateltaville se maa, josta heidät on adoptoitu tai josta jompikumpi heidän vanhemmistaan on kotoisin, on enemmänkin muiden kautta tyrkytetty kuin oman kiinnostuksen kohde. Heidän oletetaan representoivan sen maan kulttuuria, vaikka heillä ei ole ollut siihen juuri minkäänlaista kosketuspintaa. Erityisen kiinnostuneita omasta taustastaan olivat Dyani ja Marja. He ovat kaikista haastateltavista kielteisimmin toiseuden kokemuksiin suhtautuvia, ja heistä kumpikaan ei myöskään näe, että voisi Suomessa olla muiden hyväksymä ”suomalainen”. He myös ovat kaikista eniten kiinnostuneita isänsä synnyinmaasta. Marja kertoo, kuinka häntä ei nuorempaan kiinnostanut Bangladesh yhtään mutta miten hän aikuisempana on alkanut kiinnostua omista biologisista juuristaan.³⁸² Haastateltavista kaikki paitsi Marja, Dyani ja Emma ovat adoptoituja. Heille myös suhtautuminen siihen maahan, josta jompikumpi heidän vanhemmistaan on alunperin kotoisin, on mutkikkaampi kuin muiden haastateltavien kohdalla. Emma kokee syyllisyyttä siitä, ettei hän osaa Malesian kieltä ja ettei hänellä ole kovinkaan paljon kiinnostusta äitinsä kotimaata kohtaan. Marja ja Dyani taas korostavat, kuinka he ovat ylpeitä juuristaan.

Haastateltavieni kohdalla kyse ei ole siitä, etteivätkö he voisi valita monenlaisten identiteettien välillä. Siinä he eivät poikkeakaan mitenkään muista Suomessa elävistä. Muut ihmiset leimaa-

³⁸⁰ Song siteeraa Watersia, jonka mielestä USA:ssa asuvilla eurooppalaisten jälkeläisillä on enemmän valinnanvaraa oman taustansa korostamisen suhteen kuin aasialaisten tai afrikkalaisten vanhempien lapsilla. Song haluaa kuitenkin tuoda esiin, että myös ei-valkoisilla on useita etnisiä identiteetti-vaihtoehtoja. Song 2003, 13–19.

³⁸¹ Vrt. Portes & Rumbaut 2001; Song 2003.

³⁸² Iän vaikutuksesta suhtautumiseen omiin biologisiin juuriin tai vanhempiensa kotimaahan, ks. Portes ja Rumbaut 2001, 147–191 sekä Song 2003.

vat heidän identiteettinsä kuitenkin erilaiseksi kuin he itse sen näkevät. Heidän ulkonäkönsä herättää kysymyksiä ja osittain myös suoranaista vihamielisyyttä ja syrjintää. Kuten muiden lukujen yhteydessä käy ilmi, haastateltavien suhtautuminen näihin kokemuksiin ei ole ristiriidatonta. Jokainen heistä on kuitenkin löytänyt omat strategiansa, joiden kautta toiseuden kokemuksia voidaan käsitteellistää ja samalla myös käsitellä.

5 Lopuksi

5.1 Omien identiteettiensä määrittelijöitä

Tutkimuskysymyksistä tarkastelen seuraavaksi, löytyikö haastateltavien kertomuksista diskursseja heidän ihonväriinsä ja ulkonäkönsä perusteella tapahtuvasta toiseuttamisesta ja syrjinnästä sekä millaisia merkityksiä he näille mahdollisesti kokemilleen asioille antavat. Tarkastellaan, kokevatko haastateltavat, että heidän sukupuolellaan on vaikutusta ihmisten suhtautumiseen heihin, ja miten he itse kokevat sukupuolen vaikutuksen merkityksen itselleen. Viimeisenä tarkastelen haastateltavien suhtautumista suomalaisuuteen ja identiteettiin sekä sitä, vaikuttavatko toiseuttamisen kokemukset näihin identiteettidiskursseihin.

Ensimmäisenä esitän lyhyesti keskeisimmät vastaukset näihin tutkimuskysymyksiin. Sen jälkeen tutkimustulokset toiseuteen, sukupuolitettuun toiseuteen sekä suomalaisuuteen ja identiteettiin liittyviin tutkimuskysymyksiin on eritelty tarkemmin.

Haastateltavilla on runsaasti kokemuksia toiseuttamisesta ja syrjinnästä. Näihin kokemuksiin he suhtautuvat niiden negatiivisia puolia vähätellen, niille nauraen tai niiden toiminnan aiheuttajia ymmärtäen. He kokevat selkeästi olevansa naisina eksotisoitujen ja usein seksualisoivien käsitysten kohteina, mutta vähättelevät näitä kokemuksia vertailemalla kokemaansa muihin leimattuihin etnisiin ryhmiin. Haastateltavien toiseuskokemuksiin liittyvänä keskeisenä diskurssiivisena selviytymiskeinona toimii tottumisen retoriikka. Kokemuksiin tottuminen toimii muita vaihtoehtoisia ja mahdollisesti kielteisiä suhtautumistapoja korvaavana strategiaana. Haastateltavien kansallisuusidentiteettiin nämä toiseuttamisen kokemukset eivät vaikuta. He korostavat suomalaisuuteensa liittyen omaa tavallisuuttaan ja haluansa asua Suomessa. Suomalaisuus määrittäytyy heille tavallisuutena sekä Suomessa asumisena. Toisaalta heillä on tarve ottaa etäisyyttä suomalaisina pidettyihin tapoihin, ja he korostavat omaa erilaisuuttaan keskivertosuomalaiseen verrattuna. Niin paljon kuin heidän visuaalinen erottautumisensa onkin muiden ihmisten syrjivän käyttäytymisen lähde, he kaikki kokevat erilaisuutensa myönteisenä asiana, kun kyseessä on muiden ihaileva suhtautuminen heihin. Oma tausta ja ihmisten katseet ja kyselyt ovat niin kiinteä osa heidän omaa identiteettiään, etteivät he pysty kuvittelemaan elämäänsä ilman sitä.

Vähättely, vastaväittely ja tottuminen

Ensikontaktissa muiden ihmisten kanssa haastateltavien kieli on keskeisessä asemassa niin toiseuttamisen kuin myös hyväksynnän kannalta. Kielellisesti heidät usein kategorisoidaan henkilöiksi, jotka eivät puhu suomea. Tähän kielelliseen kategorisointiin haastateltavat reagoivat joko vastapuheella omaa suomalaisuuttaan ja suomen kielen taitojaan todistaen ja esiin tuoden, tai tämän vastakohtalla, muilta annettuun identiteettiin mukautuen. Omaan suomalaiseen identiteettiinsä ja omaan taustaansa ongelmitta suhtautuvat myös mukautuvat eniten muiden ihmisten kategorisointiin, esimerkiksi vastaamalla englanniksi silloin, kun heille puhutaan englantia. Näillä haastateltavilla ei ole tarvetta lähteä muuttamaan ihmisten käsityksiä. Kaikki haastateltavat kokevat, että heidän sujuva suomen kielen taitonsa vaikuttaa myönteisesti ihmisten suhtautumiseen heihin. Ensikontaktissa heidän kielitaitoaan kuitenkin epäillään heidän ulkonäkönsä perusteella.

Haastateltavien kokemukset toiseudesta ja ihmisten reagoinnista heihin liittyvät lähes poikkeuksetta näkemiseen, visuaaliseen kohtaamiseen. Usein ihmisten katsominen ja tuijotus on

heille itsellensä asia, johon he ovat tottuneet sen verran, etteivät he sitä välttämättä huomaa. Heidän ystäviään tai sukulaisiaan muiden katseet häiritsevätkin enemmän kuin haastateltavia itseään. Kaikki katseista puhuvat haastateltavat mainitsevat paikkakunnan tai paikan koon vaikuttavan siihen, miten heihin suhtaudutaan. Pienemmällä paikkakunnalla asukkaat tuntevat toisensa, näin myös haastateltavat hyväksytään yhdeksi ”heistä”, eikä heidän ulkonäkönsä herätä enää ihmetystä ja ihmisten katseita. He kokevat toisaalta, että juuri pienellä paikkakunnalla ihmiset eivät ole tottuneet näkemään monennäköisiä ihmisiä, ja sen vuoksi heidät huomataan pienessä kaupungissa enemmän kuin suuressa. Vaikka useat haastateltavista kertovat pääkaupunkiseudun takaavan enemmän anonyymisyyttä, kokevat taas toiset, että juuri Helsingissä he kohtaavat ihmisten leimaavia katseita. Katseiden ja kaupungin koon vaikutukset näyttävätkin olevan enemmän kiinni siitä, missä haastateltavat itse asuvat. Oma asuinpaikka tuntuu aina tutummalta ja turvallisemmalta, muualla ihmisten katseet huomataan eri tavalla kuin omassa tutussa ympäristössä. Haastateltavien arviointi, että he ovat tottuneet katseisiin, näyttää myös olevan yhteydessä omaan elinympäristöön.

Haastateltavien diskurssit tottumisesta näyttävät osittain niin vahvoina, että sen takana piileviä vaihtoehtoisia, ehkä myös negatiivisia, suhtautumistapoja on vaikea löytää. Sama pätee myös rasistisiin kokemuksiin, joita he itse hyvin harvoin nimittävät rasismiksi. Vähättely on yksi keskeinen rasististen kokemusten merkitysten antaja. Kun asioita vähätellään, niille ei anneta suurta merkitystä, joten asioiden painoarvo ja tila haastateltavien diskurssissa vähenee. Rasistisista kokemuksista kaikista yleisin on, että haastateltaville huudetaan solvauksia ja heitä käsketään lähtemään ”mistä ovat tulleetkin”. Haukkumasanoilla nimittely ja perässä huutaminen saa haastateltavien puheessa kaikkein pienimmän painoarvon. He vähättelevät huutelijaa ja samalla vähättelevät tämän mahdollisuutta ymmärtää, mitä hän huutamisellaan aiheuttaa. Heitä loukkaavatkin enemmän sellaiset rasistiset kokemukset, jotka tapahtuvat suorassa kontaktissa heihin.

Haastateltavien yleisin tapa reagoida rasistisiin tilanteisiin on se, ettei niihin reagoida ollenkaan. Moni haastateltavista käyttää erilaisia selviytymiskeinoja tilanteesta ja kokemuksen luonteesta riippuen. Monien puheesta välittyy voimakas tarve ottaa tilanne itse haltuunsa, ja usein he määrittelevätkin omia ja toiseuttajan asemia niin, että he itse ovat positiossa, joka asettaa heidät toisen yläpuolelle. Eri strategiat ovat myös yhteydessä haastateltavien kokemukseen ja ikään. Etenkin vanhemmat haastateltavat käyttävät toiseuttavassa tilanteessa vastapuhetta ja puuttuvat itse suoraan tilanteiden kulkuun.

Ekstotisointi uhkana ja voimavarana

Kaikki haastateltavat katsovat, että heidän sukupuolensa vaikuttaa siihen, miten heihin suhtaudutaan. Tähän suhtautumiseen kuuluvat miesten – varsinkin vanhempien miesten – kiinnostus heitä kohtaan, kehuja niin naisilta kuin miehiltä heidän eksoottisesta ja kauniista ulkonäöstään, sekä miesten tarjoukset maksullisesta seksistä. Kertoessaan näistä kokemuksista haastateltavat käyttävät niin myönteis- kuin kielteisävyistä diskurssia. He pitävät imartelevana sitä, että heidän eksoottista ulkonäköään kehuaan. He kuitenkin selvästi erottavat miesten vilpittömän kiinnostuksen seksualisoivasta ja erotisoivasta tavoittelusta. Niin käsitykset aasialaisista välitysvaimoista kuin myös prostituoidun leima ovat stereotyyppioita, joita lähes jokainen haastateltavista on kokenut ihmisten katseissa tai puheissa. Näistä kokemuksista puhuessaan he käyttävät oman tilanteensa yleistämistä, jotta heidän ei tarvitsisi puhua omista tunteistaan, tai vertaavat kokemaansa muiden naisten kokemuksiin. Vertailu ja yleistys, tiettyjen diskurssien välttäminen sekä oman puhujaposition vahvistaminen toimijarepertuaarilla ovat yleisimpiä keinoja, joilla haastateltavat puhuvat muiden ihmisten seksualisoivasta stereotyyppisestä suhtautumisesta heihin.

Mainitsin yllä, kuinka haastateltavat sanovat tottuneensa toiseuttamiseen. Tämä tottuminen voi olla niin vankkaa, että ihmisten katseista, miesten ihailusta ja kehuista tulee haastateltavien omakuvan osa. He eivät pystyisi kuvittelemaan itseään ilman niitä ja pitävät massasta erottautumista monesti hyvänä asiana. Haastateltavilla on tästä kuitenkin erilaisia tulkintoja: Dyani korostaa, kuinka hän kaipaa Suomessa sitä, että hän voisi olla näkymätön ja rauhassa, ja Marja taas pitää epämiellyttävänä ajatuksena sitä, että hän olisi Intiassa aivan samannäköinen kuin muut. Haastateltavista kaikki korostivat, kuinka tyytyväisiä he ovat siihen, että he ovat juuri naisia. He arvioivat, että he olisivat tummaihoisina poikina ja miehinä kokeneet enemmän väkivaltaa. Ulkomaalaisen näköisillä pojilla on heidän mukaansa vaikeampaa kuin tytöillä.

Samanlainen erilainen omanlainen identiteetti

Kun haastateltavat pohtivat suomalaiseen identiteettiin liittyviä kysymyksiä, he samalla myös määrittelevät suomalaisuutta itselleen. Suurin osa haastateltavista ei antanut suomalaiselle identiteetille kovinkaan suurta painoarvoa; vain yhdelle haastateltavalle suomalainen kansallisuusidentiteetti esiintyy vahvana ja tärkeänä itserepresentaationa. Keskeisempänä kuin kysymystä kansallisesta kuulumisesta haastateltavat pitivät kuulumisen tunnetta sinänsä; heillä siis on käsitys siitä, että identiteettejä on monenlaisia, eikä kansallinen identiteetti ole näistä keskeisin tai päällimmäisin.

Haastateltavien suomalaisuusdiskurssit korostivat omien kokemusten ja tunteiden roolia. Suomalaisuuteen kuuluu Suomessa asuminen, suomalaisina pidettyjen tapojen tuntemus ja noudattaminen sekä suomalainen perhekasvatus. Suomalaisuus määrittyy haastateltavien puheessa enemmänkin poissulkevana kuin mukaanottavana; henkilö voi olla enemmän tai vähemmän suomalainen. Suomalaisen identiteetin määrittelyssä haastateltavat käyttävät oman elämänsä kokemuksia pohjana sille, miten suomalaisuus heidän diskursseissaan rakentuu ja miten sitä tuotetaan.

Suomalaisuus ei ole haastateltavien puheessa vankka ja muuttumaton, vaan sitä voidaan muokata ja muunnella oman ymmärryksensä mukaisesti. Suomalaisuuspuheista erottuu tavallisen ja erilaisen suomalaisuuden korostaminen. Haastateltavat kuvaavat itseään tavallisina suomalaisina silloin, kun he haluavat korostaa omaa suomalaisuuttaan; erilaisina suomalaisina he pitävät itseänsä silloin, kun he pyrkivät erottautumaan suomalaisina pidetyistä tavoista ja käytännöistä.

Suomalaisuus on vahvasti yhteydessä Suomeen maantieteellisenä paikkana. Haastateltavien puheessa suomalainen identiteetti on halu asua Suomessa sekä se, että eläminen Suomessa määritellään itselleen positiiviseksi ja myönteiseksi. Haastateltavat vakuuttelevat haastattelijaa monta kertaa siitä, että heillä on Suomessa ”hyvä olla”, haastateltavan epäilyksiä heidän suomalaisuudestaan ennakoiden. Haastateltavien kokemukseen siitä, kuinka suomalaiseksi he itsensä tuntevat, eivät ihmisten kysymykset heidän alkuperästään ja synnyinmaastaan näytä vaikuttavan. Epäilysten ja kysymysten seurauksena on kuitenkin se, että haastateltavilla suomalaisuus ei ole näkymätön ja itsestään selvänä pidetty identiteettikategoria, vaan heidän on tuotettava se puheessaan normaalisuutta, kuulumistansa ja identifioitumistansa korostaen.

5.2 Tutkimusprosessin ja -tuloksien arviointi

Tuloksien tarkastelussa tutkijan on laadullisessa tutkimuksessa arvioitava omaa vaikutustaan tutkimustuloksiin. Etenkin haastattelututkimuksissa, joissa tutkija on myös tutkittavan materi-

aalin tuottaja, on hänen oma osuutensa tutkimusprosessissa keskeinen.³⁸³ Perinteisen kvantitatiivisen tutkimuksen validiuden tilalle³⁸⁴ tutkimukselle voi asettaa niin sanotun rakennevalidiuden vaatimuksen: tutkijan on kirjoitettava auki analyysivaiheet, analyysissä käytetyt teoreettiset oletukset sekä alkuperäisaineiston ja teorian suhde eli ”pystyttävä dokumentoimaan, *miten* hän on päätenyt luokittamaan ja kuvaamaan tutkittavien maailmaa juuri niin kuin hän on sen tehnyt.”³⁸⁵ Myös aineiston keruuseen liittyvät arvioinnit on kirjoitettava auki, jotta voidaan tarkastella tutkimustulosten luotettavuutta³⁸⁶. Lisäksi tulisi arvioida tutkimuksen yhteiskunnallista merkittävyyttä sekä tutkimusaineiston kattavuutta.³⁸⁷

Aineiston keruun arviointi

Kun etsin haastateltavia tutkimukseeni eri järjestöille lähetetyillä kirjeillä, ottivat haastateltavat itse yhteyttä minuun ja sanoivat, että olisivat halukkaita osallistumaan tähän tutkimukseen. Heille kerrottiin myös, millaisesta tutkimuksesta on kyse, eli tutkimuksen keskeiset kysymykset olivat heille tuttuja ennen haastattelujen tekoa. Haastattelututkimuksessa on suurempi kynnys tutkimukseen osallistumiselle kuin anonymimmässä kyselytutkimuksessa. Näin haastatteluun osallistui todennäköisesti sellaisia haastateltavia, joille tutkimuksen aihepiireistä puhuminen ei tuota suurempia vaikeuksia tai jotka ovat mahdollisesti itsekin pohtineet tutkimukseen liittyviä kysymyksiä. Suurin osa adoptoiduista haastateltavista osallistui säännöllisesti adoptiota suunnittelevien vanhemmille suunnattuihin keskusteluiltoihin tai oli muuten mukana adoptio-organisaatioiden toiminnassa. Haastateltaville käsillä olevat kysymykset eivät siis olleet aivan uusia, ainoastaan Jonina toisti haastattelun aikana useampaan otteeseen, ettei hän ole ennen miettinyt identiteettiin, toiseuttamiseen tai syrjintään liittyviä kysymyksiä.

Kaikissa haastatteluissa vallitsi rento ja avoin tunnelma. Haastatteluista vain yksi suoritettiin tilassa, joka ei ollut haastateltavan oma koti, työpaikka tai hänen ehdottamansa kahvila. Tämä haastattelu toteutettiin Helsingissä ihmisoikeusliiton tiloissa, ja tämä olikin kaikista jäykin ja jännittynein haastattelutilanne. Tila oli kuitenkin kummallekin osapuolelle vieras, ja arvioin jännittyneen tunnelman johtuvan enemmänkin siitä, että haastattelu oli kaikista haastatteluista ensimmäinen eikä minulla ollut haastattelijana vielä samanlaista rutiinia kuin myöhemmissä haastatteluissa. Koska haastateltavat eivät osanneet ennakoida, kuinka henkilökohtaisista asioista haastattelun aikana puhutaan, kysyin heiltä vasta haastattelun jälkeen, haluavatko he esiintyä tutkimuksessa omalla vai synonyyminimellä. Päädyin kuitenkin muuttamaan kaikkien haastateltavien nimen sekä heidän puheessaan esiintyvät pienemmät paikkakunnat, jotta he tai heidän kertomuksensa eivät olisi yksilöitävissä.

Aineiston riittävyden suhteen voi todeta, että suuremmalla haastateltavien määrällä en olisi pystynyt toteuttamaan samanlaista tutkimusta, jossa paneudutaan myös yksittäisten haastateltavien kertomuksiin. Haastateltavien pieni määrä antoi mahdollisuuden analysoida haastattelutekstiä syvemmin ja tarkemmin. Suurempi haastateltavien määrä olisi taas antanut enemmän mahdollisuuksia yleistykseen. Koska haastateltavien joukossa oli sekä adoptoituja että myös niitä, joiden toinen vanhemmista on Etelä- tai Kaakkois-Aasian maista, voi tuntua luontevalta vertailla, miten adoptio tai ulkomaalainen perhetausta vaikuttavat haastateltavan näkemyksiin. Vaikka myös tässä aineistossa eroavaisuudet ja yhtäläisyydet olivat nähtävissä, tästä ei voida

³⁸³ Ks. Eskola & Suoranta 1998; Hirsjärvi & Hurme 2001.

³⁸⁴ Hirsjärvi & Hurme 2001, 186.

³⁸⁵ Hirsjärvi & Hurme 2001, 189.

³⁸⁶ Eskola & Suoranta 2000, 210–212.

³⁸⁷ Mäkelä 1990, 47–52.

kuitenkaan vielä tehdä laajoja kattavia yleistyksiä. Ei-adoptoitujen naisten kohdalla tutkimustulokset saattavat vinoutua myös siksi, että yhtä heistä olin haastatellut jo proseminarityöhöni, joten hänen voitaisiin olettaa luottavan eri tavalla haastattelijaan kuin henkilön, joka on kyseisessä tilanteessa ensimmäistä kertaa. Suurempi haastateltujen määrä olisi mahdollistanut paremman ja kattavamman vertailun haastateltavien perhetaustan välillä.

Teemahaastattelujen määrän määrittelee usein niin sanottu saturaatiopiste, eli haastatteluja tehdään niin kauan, kunnes samat tulokset ja johtopäätökset näyttävät toistuvan.³⁸⁸ Joidenkin haastatteluosioiden kohdalla huomasinkin, ettei haastattelujen määrän lisääminen enää tuonut merkittävää uutta tietoa. Haastateltavien tarina ja elämäntilanteet eivät kuitenkaan ole täysin verrattavissa, joten näen, että jokaisella heistä oli omanlaisia näkemyksiä ja kokemuksia, jotka laajensivat tämän tutkimuksen näkökulmaa.

Tutkimustuloksien arviointi

Olen pyrkinyt kaikissa tutkimusprosessin analyysivaiheissa aineistolähteisyyteen. Tämä tarkoittaa analyysin kannalta, että päätelmien tekemisen lähtökohdana olivat aina haastattelut. Vasta kun itse haastattelutekstistä löytyi tietynlaisia teemoja, diskursiivisia kokonaisuuksia tai asioiden tuottamisen tapoja, otin teoreettisia määritelmiä, muiden tutkijoiden päätelmiä ja verrattavissa olevia tutkimuksia haastatteluista saatujen päätelmien rinnalle. Tällä menetelmällä pyrin välttämään sitä, että haastateltavien puhetta olisi yritetty tulkita jo valmiina olevien kategorioiden ja tutkimustuloksien sisälle. Ei mikään tutkimus toteudu ilman tutkijaa ja tutkijan omia käsityksiä. Yritin siksi kirjoittaa auki sellaiset analyysivaiheet, joissa huomasin erehtyneeni tai tehneeni tutkimuksellisesti vääriä ja yleistäviä päätelmiä. Kaikista vaikeinta oli suhtautua haastateltavien omaan toiseuttamiseen. Koska oma tutkimusteoreettinen lähtökohdani on kritisoida stereotyyppitelevää kategorisointia ja poissulkevia käsityksiä, tuntui aluksi vaikealta hyväksyä sitä, että haastattelemani naiset eivät vain kyseenalaista omalla taustallaan käsitystä siitä, minkä näköinen suomalaisen naisen on oltava, vaan osallistuvat omalla puheellaan myös toiseuttavien käsityksien ja diskurssien uusintaan.

Aineiston analyysi toi esiin monta seikkaa, jotka jäivät tässä tutkielmassa käsittelemättä ja joita voisi selvittää kattavamman jatkotutkimuksen puitteissa. Yksi niistä on eri kansallisuuksien naisiin liitetyt stereotypiat. Haastateltavat mainitsivat suomalaisten prostituutioon liittyviä asenteita koskien, että virolaisiin ja venäläisiin naisiin yhdistetään Suomessa usein seksualisoitu prostituoidun leima. Virolaisten ja venäläisten naisten kohdalla ihonväri ei kuitenkaan ole stereotypisoivan toiseuttamisen perusteluna. Koska tämä työ keskittyi eniten visuaaliseen toiseuttamiseen liittyviin seikkoihin, voisi mittavammassa tutkimuksessa paneutua myös seksualisoivaan toiseuttamiseen, joka ei ole yhteyksissä ihonväriin. Toinen tarkemman selvittelyn tarpeessa oleva seikka liittyy käsitykseen ostetuista välitysvaimoista. Haastateltavistani vain yksi oli adoptoitu Filippiineiltä eikä kukaan Thaimaasta; kuitenkin haastateltavat itse vertaisivat omia kokemuksiaan usein juuri Filippiineiltä tai Thaimaasta tulleisiin ja esittivät, että näihin naisiin ostetun välitysvaimon leima liitetään vielä vahvemmin kuin heihin. Jatkotutkimus voisi analysoida näiden naisten omien kertomuksien lisäksi niin sanotun ”valtaväestön” diskursseja ja käsityksiä. Viimeinen näkökulma, joka tässä työssä jäi tarkastelematta, on suomalaisen valkoisuuden normatiivisuus. Ihonvärin perusteella tapahtuvat poissulkemisen mekanismit lähtevät oletuksesta, että suomalaisuus ja normaalius näyttäytyvät vaaleana ihonvärinä.³⁸⁹

³⁸⁸ Hirsjärvi & Hurme 2001.

³⁸⁹ Vrt. Dyer 1997.

5.3 Kohti moninaisempaa suomalaisuutta?

Sinä aikana kun tämä tutkimus muuttui ideasta tutkimussuunnitelmaksi, tutkimussuunnitelmasta haastattelujen toteutukseen ja toteutuksesta haastattelujen litterointi-, analyysi- ja tutkielman kirjoitusvaiheeseen, ovat tässä työssä käsitellyt aihepiirit nousseet yhä enemmän niin suomalaisen tutkimukseen kuin myös mediakeskusteluun. Niin suomalaisuuden kuin myös suomalaisen oletetun yhtenäiskulttuurin kritiikkiä tapahtuu juuri tällä hetkellä monien tutkijoiden ja ajattelijoiden voimin. Toiseuden tutkimus on muodikasta ja ajankohtaista, mikä ei kuitenkaan tarkoita, että sitä tulisi tutkia vain sen tutkimisen vuoksi. Oma tutkimukseni osallistuu erilaisuudesta käytyyn keskusteluun siinä mielessä uudesta näkökulmasta, että se yhdistää elementtejä, joita on aiemmin tarkasteltu erikseen. Vaikka suomalaisuuden käsityksiä on tutkittu sukupuolinäkökulmasta³⁹⁰, suomalaisuutta ei ole tarkasteltu perhetaustansa vuoksi visuaalisesti toiseutettujen perspektiivistä. Lähimpänä tämän työn kysymyksenasettelua on Anna Rastaksen artikkeli³⁹¹ adoptoiduista tai muuten ulkomaalaisen perhetaustan omaavista nuorista, jossa hän myös nostaa esille, että tytöt kokevat erilaista toiseuttamista kuin pojat,³⁹² sekä myös Heidi Virkin 2006 valmistunut pro gradu -tutkielma adoptoitujen nuorten suomalaisuuskäsityksistä.³⁹³ Rastaksen, Virkin sekä Honkasalon (joka on haastatellut toisen sukupolven maahanmuuttajanuorten käsityksiä) tutkimustuloksiin omia johtopäätöksiäni oli hyvä verrata. Samanlaisia ilmiöitä tarkastelleet tutkimukset lisäävätkin laadullisen tutkimuksen tulokintojen luotettavuutta, jos johtopäätökset saavat vahvistusta niiden tuloksista.³⁹⁴

Tämä työ poikkeaa yllä esitetyistä tutkimuksesta siten, että se

- tarkastelee identiteetin ja toiseuden kysymyksiä nimenomaan sukupuolispesifistä näkökulmasta,
- antaa haastattelujen analyysille ja tulkinnoille paljon tilaa ja analysoi myös yksittäisten haastateltavien tilannetta,
- tulkitsee haastatteluja diskurssianalyttisesti, eli tarkastelee haastattelujen sisällön lisäksi myös sitä, miten tietyt asiat tuotetaan haastatteludiskurssissa, ja
- yhdistää metodologisesti naistutkimuksen, kulttuuritutkimuksen, sosiologian, poliittisen historian ja sosiaalipsykologian teoriaa.

Varsinkin aasialaisiin sekä tummaihoisiin naisiin liitettyä kategorisointia käsittelevä tutkimusteoria tulee suurimmaksi osaksi Yhdysvalloista, Australiasta tai muuten Suomen ulkopuolelta, joten näen, että tutkimukseni vie näitä käsityksiä suomalaiselle tutkimuskentälle tarkastelemalla, missä määrin teoriat pätevät Suomessa elävien etelä- tai kaakkoisaasialaisen sukutaustan omaavien naisten tilanteeseen.

Tutkimustuloksien merkitystä voidaan tarkastella kahdesta suunnasta. Ensinnäkin ne tuovat esille, kuinka paljon ja kuinka säännöllisesti erilaisen biologisen taustan omaavat naiset joutuvat kokemaan syrjintää, poissulkemista ja stereotyyppittelyä. Tämä taas voi laajentaa yleistä käsitystä siitä, että rasismiin liittyvät ongelmat olisivat vain niin sanotuiksi maahanmuuttajiksi luokiteltujen tai Suomen perinteisten etnisten vähemmistöjen ongelma. Näin tulokset voisivat antaa uusia ohjeita koulujen ja vanhempien monikulttuurisuuskasvatukseen ja ylipäättään poh-

³⁹⁰ Gordon & Lahelma 1998; Gordon, Komulainen & Lempiäinen 2002.

³⁹¹ Rastas 2002.

³⁹² Rastas 2002, 9.

³⁹³ Virkki 2006.

³⁹⁴ Eskola & Suoranta 2000, 210–212.

dintaan siitä, millaisia ihmisiä tulee merkatuksi päivittäisessä kanssakäymisessä ulkopuolisiksi toisiksi.

Toiseksi oletetaan monissa tutkimuksissa ja mediakeskusteluissa, että henkilöt, joilla on ulkomaalainen perhetausta, olisivat kaiken aikaa kulttuurien ja identiteettien ristivedossa. Tutkimukseni osoittaa, kuinka ulkomaalaisen perhetaustan omaavat naiset tietävät itse hyvin selvästi ja tarkasti, miten he itsensä määrittelevät suhteessa ympäristöönsä. Ajatus siitä, että suomalaisen perheeseen syntyneellä vaaleaihoisella suomalaisella olisi automaattisesti eheämpi tai selkeämpi kuva omasta kuulumisestaan kuin niillä, joiden biologiset juuret ulottuvat Suomen ulkopuolelle, ei huomioi, että mahdolliset identiteettiristiriidat voivat syntyä monista seikoista, esimerkiksi sukupuolen, sukulaisuussuhteen, seksuaalisuuden, ammattivallan tai muun suhteen.

Tutkimus toiseudesta, sisäänottamisesta tai poissulkemisesta on aina myös tutkimusta erilaisuuden ja samuuden tasapainottelusta. Tämän tasapainottelun onnistumisen kannalta on keskeistä, että tasapainottelija saa itse määritellä, missä erilaisuuden ja samuuden rajat ja kosketuspinnat kulkevat.

”Not quite the Same, not quite the Other,
she stands in that undetermined threshold place
where she constantly drifts in and out.
Undercutting the ’inside/outside’ opposition,
her intervention is necessarily that of both
a deceptive insider and a deceptive outsider.
She is this Inappropriate Other/Same
who moves about
with always at least two/four gestures:
that of affirming ’I am like you’
while persisting in her difference;
and that of reminding ’I am different’
while unsettling every definition
of otherness arrived at.”³⁹⁵

³⁹⁵ Trinh 1991, sitaattu teoksessa Ang 2001, 146–147.

Lähteet

I Primäärilähteet

Haastattelut, tekijän suorittamat:

Dyani

Haastattelu 05.11.2005. Cafe Art, Turku. Haastattelun nauhoitus sekä litteroitu versio tekijän hallussa.

Emma

Haastattelu 26.05.2005. Cafe Java, Helsinki. Haastattelun nauhoitus sekä litteroitu versio tekijän hallussa.

Jonina

Haastattelu 30.05.2005. Haastateltavan koti, Seinäjoki. Haastattelun nauhoitus sekä litteroitu versio tekijän hallussa.

Laura

Haastattelu 26.05.2005. Haastateltavan koti, Helsinki. Haastattelun nauhoitus sekä litteroitu versio tekijän hallussa.

Lilia

Haastattelu 19.05.2005. Ihmisoikeusliitto, Helsinki. Haastattelun nauhoitus sekä litteroitu versio tekijän hallussa.

Marja

Haastattelu 10.10.2004. Haastateltavan työpaikka, Turku. Haastattelun nauhoitus sekä litteroitu versio tekijän hallussa. Haastattelu 20.05.2005. Haastateltavan koti, Turku. Haastattelun nauhoitus sekä litteroitu versio tekijän hallussa.

Shila

Haastattelu 26.05.2005. Kahvila Kukko, Hämeenlinna. Haastattelun nauhoitus sekä litteroitu versio tekijän hallussa

Ranja

Haastattelu 01.06.2005. Haastateltavan työpaikka, Espoo. Haastattelun nauhoitus sekä litteroitu versio tekijän hallussa

II Pro gradu -tutkielmat

- Honkasalo, Veronika: ”Nyt mä oon suomalainen...varmaan.” *Nuoret maahanmuuttajat, etnisyyt ja rasismi*. Uskontotieteen laitoksen pro gradu tutkielma, humanistinen tiedekunta, Helsingin yliopisto 2001.
- Suhonen, Eeva: *Sir Vili ja filippiiniläisvaimot: kirjoittelu Helsingin Sanomissa syksyllä 1995*. Pro gradu -tutkielma, Helsingin Yliopisto, viestinnän laitos, 2000.
- Virkki, Heidi: Suomalaisuuden peilissä. *Kansainvälisesti adoptoitujen nuorten kokemuksia suomalaisuudesta ja erilaisuudesta*. Aluetieteen Pro Gradu tutkielma, Kauppa- ja hallintotieteiden tiedekunta, Tampereen yliopisto 2006.

III Artikkelit

- Ahmed, Sara: “Tanning the Body: Skin, Colour and Gender”, *New Formations* 34, Summer 1998, 27-42.
- Haggis, Jane ja Schech, Susanne: *Meaning Well and Global Good Manners: Reflections on White Western Feminist Cross-cultural Praxis*. Australian Feminist Studies, Vol. 14, 33/2000, 387-399.
- Kalela, Jorma ja Manninen, Pauli: Mitä on Oral History? Paul Thompsonin haastattelu. *Sociologia* 3/85, 206-210, 1985.
- Kalela, Jorma: Mitä on kansanomainen historia? *Kotiseutu* 4/1984.
- Marttila, Anne-Maria: Seksiä ilman rajoja? Kansainvälistyvä seksiteollisuus ja suomalaiset prostituution asiakkaat. *Naistutkimus – Kvinnoforskning* 1/2004, 22-35.
- Rastas, Anna: Katseilla merkityt, silminnähdet erilliset: lasten ja nuorten kokemuksia rodullistavista katseista. *Nuorisotutkimus*, 20/3, 2002.
- Vasantola, Satu.: Omassa maassaan oudot. *Helsingin Sanomien kuukausiliite*. 3/2004, s. 30-34.

IV Kirjallisuus

- Aapola, Sinikka & Kangas, Ilka: Väistelyä ja vastarintaa. Tarinoita naisten selviytymisestä. Gaudeamus, Helsinki 1994.
- Ahmed, Sara: *Strange Encounters. Embodied Others in Post-coloniality*. Routledge, London and New York 2000.
- Alasuutari, Pertti: Älymystö ja kansakunta. Teoksessa *Elävänä Euroopassa*. Muuttuva suomalainen identiteetti. Toim. Pertti Alasuutari & Petri Ruuska. Vastapaino, Tampere 1998.
- Alasuutari, Pertti & Ruuska, Petri: *Post Patria? Globalisaation kulttuuri Suomessa*. Vastapaino, Tampere 1999.
- Alasuutari, Pertti: Nationalismi, kansakunta ja yhteiskunta. Teoksessa *Post Patria? Globalisaation kulttuuri Suomessa*. Pertti Alasuutari ja Petri Ruuska, Vastapaino, Tampere 1999.
- Anderson, Benedict: *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Verso, London 1991.
- Ang, Ien: *On not speaking Chinese. Living between Asia and the West*. Routledge, London - New York 2001.
- Apo, Satu: Kertomusten sisällön analyysi. Teoksessa *Kvalitatiivisen aineiston analyysi ja tulkinta*. Toim. Klaus Mäkelä. Gaudeamus, Helsinki 1990.
- Apo, Satu: Suomalaisuuden stigmatisoinnin traditio. Teoksessa *Elävänä Euroopassa*. Muuttuva suomalainen identiteetti. Toim. Pertti Alasuutari & Petri Ruuska. Vastapaino, Tampere 1998.
- Banks, Marcus: *Ethnicity: Anthropological Constructions*. Routledge, London 1996.
- Barker, Chris and Galasiński, Dariusz: *Cultural studies and Discourse Analysis. A Dialogue on Language and Identity*. Sage Publications, London – Thousand Oaks – New Delhi 2001.
- Bhabha, Homi K.: The other question: the stereotype and colonial discourse. Teoksessa: *Visual Culture: The Reader*. Toim. Jessica Evans & Stuart Hall. Sage Publications, London – Thousand Oaks – New Delhi 1999.
- Bhavnani, Kum-Kum (toim.): *Feminism and ‘race’*. Oxford University Press, New York 2001.

- Biernat, Monica & Dovidio, John F.: Stigma and Stereotypes. Teoksessa *The Social Psychology of Stigma*. Toim. Todd F. Heatherton, Robert E. Kleck, Michelle R. Hebl & Jay G. Hull. The Guildford Press, New York – London 2000.
- Billig, Michael: *Banal nationalism*. Sage Publications, London 1995.
- Bordo, Susan: *The Body and the Reproduction of Femininity*, teoksessa *Writing on the body. Female embodiment and feminist theory*. Toim. Katie Conboy; Nadia Medina & Sarah Stanbury. Columbia University Press, New York 2001.
- Bucholtz, Mary (toim.): *Reinventing Identities: The Gendered Self in Discourse*. Oxford University Press, New York 1999.
- Butler, Judith: *Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity*. Routledge, London 1990.
- Constable, Nicole: *Romance on a Global Stage: Pen Pals, Virtual Ethnography, and "Mail-Order" Marriages*. University of California Press, Berkeley - Los Angeles - London 2003.
- Crocker, Jennifer & Quinn, Diane M.: *Social Stigma and the Self. Meanings, Situations, and Self-esteem*. Teoksessa *The Social Psychology of Stigma*. Toim. Todd F. Heatherton, Robert E. Kleck, Michelle R. Hebl & Jay G. Hull. The Guildford Press, New York – London 2000.
- Davydova, Olga: *Syrjivä ja sisäänsulkeva suomalaisuus paluumuuttajien puheessa*. Teoksessa *Monenkirjava rasismi*. Toim. Raisa Simola & Kaija Heikkinen. Joensuu University Press, Joensuu 2003.
- De Fina, Anna: *Identity in Narrative. A study of immigrant discourse*. John Benjamins Publishing Company, Philadelphia 2003.
- Doane, Mary Ann: *Dark continents. Epistemologies of racial and sexual difference in psychoanalysis and the cinema*. Teoksessa *Visuality. The reader*. Toim. Stuart Hall. Sage Publications, London – Thousand Oaks – New Delhi 1999.
- Dovidio, John F., Major, Brenda & Crocker, Jennifer: *Stigma: Introduction and Overview*. Teoksessa *The Social Psychology of Stigma*. Toim. Todd F. Heatherton, Robert E. Kleck, Michelle R. Hebl & Jay G. Hull. The Guildford Press, New York – London 2000.
- Dufva, Hannele: *Diaglogia Suomalaisuudesta*. Teoksessa *Moniääninen Suomi. Kieli kulttuuri ja identiteetti*. Toim. Sirkka Laihiala-Kankainen, Sari Pietikäinen & Hannele Dufva. Soveltavan kielentutkimuksen keskus, Jyväskylän yliopisto 2002.
- Dyer, Richard: *White*. Routledge, London – New York 1997.
- Eriksen, Thomas Hylland: *Ethnicity and Nationalism. Anthropological Perspectives. Second Edition*. Pluto Press, London – Sterling – Virginia 2002.
- Eskola, Jari & Suoranta, Juha: *Johdatus laadulliseen tutkimukseen*. Vastapaino, Tampere 1998.
- Essed, Philomena: *Understanding Everyday racism. An Interdisciplinary Theory*. Sage Publications, Newbury Park – London – New Delhi 1991.
- Frankenberg, Ruth: *White Women, Race Matters. The Social Construction of Whiteness*. Routledge, London – New York 1993.
- Fredrickson, George M.: *Rasism. En historisk översikt*. *Historiska Media* 2003 (1. p. 2002).
- Friedman, Susan S. *Mappings : Feminism & the Geographies of Encounter*. Princeton University Press, Ewing 1998.
- Freud, Anna: *Minän suojautumiskeinot*. Weilin+Göös, Helsinki 1969.
- Gaines, Jane: *White privilege and looking relations: race and gender in feminist film theory*. Teoksessa *Visual Culture: The Reader*. Toim. Jessica Evans & Stuart Hall. Sage Publications, London – Thousand Oaks – New Delhi 1999.
- Gatens, Moira: *Feminism and Philosophy. Perspectives on Difference and Equality*. Indiana University Press, Bloomington 1991.
- Gellner, Ernest: *Nations and Nationalism*. Basil Blackwell, Oxford 1983.
- Goel, Urmila: *Citizenship and Identity among Second Generation South Asians in Western European Countries*. Dissertation, South Asian Area Studies of the School of Oriental and African Studies, University of London, London 1998.
- <<http://www.urmila.de/UDG/Biblio/Citizenship.pdf>>
- Gordon, Tuula & Lahelma, Elina: *Kansalaisuus, kansallisuus ja sukupuoli*. Teoksessa *Elävänä Euroopassa. Muuttuva suomalainen identiteetti*. Toim. Pertti Alasuutari & Petri Ruuska. Vastapaino, Tampere 1998.
- Gordon, Tuula, Komulainen, Katri & Lempiäinen, Kristi (toim.): *Suomineitonen hei! Kansallisuuden sukupuoli*. Vastapaino, Tampere 2002.

- Gordon, Tuula & Lahelma, Elina: Kartoitettu pedagogiikkaa: me ja muut nuorten puheissa. Teoksessa Kamppailuja jäsenyyksistä. Etnisyys, kulttuuri ja kansalaisuus nuorten arjessa. Toim. Päivi Harinen. Nuorisotutkimusverkosto, Nuorisotutkimusseura, Helsinki 38/2003.
- Hall, Stuart: Identiteetti. Vastapaino, Tampere 1999.
- Hall, Stuart & du Gay, Paul: Questions of cultural identity. Sage Publications, London – Thousand Oaks – New Delhi 1996.
- Harinen, Päivi: Valmiiseen tulleet. Tutkimus nuoruudesta, kansallisuudesta ja kansalaisuudesta. Nuorisotutkimusverkosto, Nuorisotutkimusseura, Helsinki 11/2000.
- Harinen, Päivi & Hyvönen, Sonja: Isänmää ja sen äidinkasvot. Teoksessa Monenkirjava rasismi. Toim. Raisa Simola & Kaija Heikkinen. Joensuu University Press, Joensuu 2003.
- Huhtaniemi, Maarit (toim.): Kauniit ja rohkeat filippiinat. Filippiiniläisnaiset meillä ja muualla. Filippiinit seura ry, Yliopistopaino, Helsinki 1996.
- Hirsjärvi, Sirkka ja Hurme, Helena: Tutkimushaastattelu. Teemahaastattelun teoria ja käytäntö. Yliopistopaino, Helsinki 2002.
- Hobsbawm, Eric: Nationalismi. Vastapaino, Tampere 1994.
- Hoikkala, Tommi: Teun A. van Dijk:n diskurssianalyysi, teoksessa Kvalitatiivisen aineiston analyysi ja tulkinta. Toim. Klaus Mäkelä. Gaudeamus, Helsinki 1990.
- Honkanen, Katriina: Nainen, teoksessa Anu Koivunen ja Marianne Liljeström: Avainsanat. 10 askelta feministiseen tutkimukseen. Vastapaino, Tampere 1996.
- hooks, bell: Eating the Other. Desire and Resistance. Teoksessa bell hooks: Black looks: race and representation. South End Press, Boston 1992.
- hooks, bell: Outlaw Culture. Resisting representations. Routledge, New York - London 1994.
- hooks, bell: Mustat naiskatsojat ja vastakatse. Teoksessa Kuva ja vastakuvat. Sukupuolen eistämisen ja katseen politiikkaa. Toim. Leena-Maija Rossi. Gaudeamus, Helsinki 1995.
- hooks, bell: Selling Hot Pussy. Representations of black female sexuality in the cultural marketplace, teoksessa Writing on the body. Female embodiment and feminist theory. Toim. Conboy, Katie; Medina, Nadia & Stanbury, Sarah. Columbia University Press, New York 2001.
- Huttunen, Laura: Kasvoton ulkomaalainen ja kokonainen ihminen: marginalisoiva kategorisointi ja maahanmuuttajien vastastrategiat. Teoksessa Puhua vastaan ja vaieta. Neuvottelu kulttuurisista marginaaleista. Toim. Arja Jokinen, Laura Huttunen & Anna Kulmala. Gaudeamus, Helsinki 2004.
- Inkala, Laura: Kansallisuus ja monikulttuurisuus – Pohdintaa suomalaisuuden synnyistä, piirteistä ja tulevaisuuden näkymistä. Teoksessa Interkulttuurinen opettajankoulutus. Utopiasta todellisuudeksi toimintatutkimuksen avulla. Toim. Rauni Räsänen & Katri Jokikokko & Maria-Liisa Järvelä & Tanja Lamminmäki-Kärkkäinen. Kasvatustieteiden ja opettajankoulutuksen yksikkö, Oulun yliopisto, Oulu 2002.
- Isaksson, Pekka & Jokisalo, Jouko: Kallonmittaajia ja skinejä: rasismin aatehistoriaa. Like, Helsinki 1998.
- Jenkins, Richard: Social Identity. Routledge, London 1996.
- Jokinen, Arja ja Juhila, Kirsi: Diskurssianalyttisen tutkimuksen kartta, teoksessa Diskurssianalyysin aakkoset. toim. Arja Jokinen, Kirsi Juhila ja Eero Suoninen. Vastapaino, Tampere 1993.
- Jokinen, Arja: Vakuuttelevan ja suostuttelevan retoriikan analysoiminen, teoksessa Diskurssianalyysi liikkeessä. Arja Jokinen, Kirsi Juhila & Eero Suoninen. Vastapaino, Tampere 1999.
- Jokisalo, Jouko: Klassisesta rasismista kulttuuri- ja ekorasismiin. Teoksessa Monenkirjava rasismi. Toim. Raisa Simola & Kaija Heikkinen. Joensuu University Press, Joensuu 2003.
- Juhila, Kirsi: Leimattu identiteetti ja vastapuhe. Teoksessa Puhua vastaan ja vaieta. Neuvottelu kulttuurisista marginaaleista. Toim. Arja Jokinen, Laura Huttunen & Anna Kulmala. Gaudeamus, Helsinki 2004.
- Kaartinen, Marjo: Neekerikammo. Kirjoituksia vieraan pelosta. k&h, Turku 2004.
- Kalela, Jorma: The challenge of oral history – the need to rethink source criticism, teoksessa Historical perspectives on memory. Toim. Anne Ollila. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1999.
- Keskisalo, Anne-Mari: Suomalais- ja maahanmuuttajanuorten vuorovaikutusta joensuulaisen koulun arjessa. Teoksessa Kamppailuja jäsenyyksistä. Etnisyys, kulttuuri ja kansalaisuus nuorten arjessa. Toim. Päivi Harinen. Nuorisotutkimusverkosto, Nuorisotutkimusseura, Helsinki 38/2003.

- Koivunen, Anu ja Liljeström, Marianne: Avainsanat. 10 askelta feministiseen tutkimukseen. Vastapaino, Tampere 1996.
- Kosonen, Liisa: Vietnamilainen oppilas kahden kulttuurin välissä, teoksessa Monikulttuurinen Suomi. Etniset suhteet tutkimuksen valossa. Toim. Liebkind, Karmela. Gaudeamus, Helsinki 1994.
- Kosonen, Liisa: Maahanmuuttajanuorten tukeminen käytännössä, teoksessa Monikulttuurinen Suomi. Etniset suhteet tutkimuksen valossa. Toim. Liebkind, Karmela. Gaudeamus, Helsinki 2000.
- Kvale, Steinar: InterViews. An Introduction to Qualitative Research Interviewing. Sage, London 1996.
- Lehtonen, Mikko & Löytty, Olli: Miksi Erilaisuus? Teoksessa Erilaisuus. Toim. Mikko Lehtonen ja Olli Löytty. Vastapaino, Tampere 2003.
- Lehtonen, Mikko: Johdanto: Säiliöstä suhdekimppuun. Teoksessa Suomi toisin sanoen. Toim. Mikko Lehtonen, Olli Löytty ja Petri Ruuska. Vastapaino, Tampere 2004a.
- Lehtonen, Mikko: Vieraus ja viisus. Teoksessa Suomi toisin sanoen. Toim. Mikko Lehtonen, Olli Löytty ja Petri Ruuska. Vastapaino, Tampere 2004b.
- Lehtonen, Mikko: Suomi rajamaana. Teoksessa Suomi toisin sanoen. Toim. Mikko Lehtonen, Olli Löytty ja Petri Ruuska. Vastapaino, Tampere 2004c.
- Lehtonen, Mikko: Suomi on toistettua maata. Teoksessa Suomi toisin sanoen. Toim. Mikko Lehtonen, Olli Löytty ja Petri Ruuska. Vastapaino, Tampere 2004d.
- Liebkind, Karmela: Ennakkoluulot ja niiden uhrit, teoksessa Vähemmistöt ja niiden syrjintä Suomessa. Toim. Tina Dahlgren, Juani Kortteinen, K.J. Lång, Merja Pentikäinen & Martin Scheinin. Yliopistopaino, Helsinki 1996.
- Liljeström, Marianne: Sukupuolijärjestelmä, teoksessa Koivunen ja Marianne Liljeström: Avainsanat. 10 askelta feministiseen tutkimukseen. Vastapaino, Tampere 1996.
- Litosseliti, Lia (toim.): Gender Identity and Discourse Analysis. John Benjamins Publishing Company, Philadelphia 2002.
- Löytty, Olli: Erikoisen tavallinen suomalaisuus. Teoksessa Suomi toisin sanoen. Toim. Mikko Lehtonen, Olli Löytty ja Petri Ruuska. Vastapaino, Tampere 2004a.
- Löytty, Olli: Meistä on moneksi. Teoksessa Suomi toisin sanoen. Toim. Mikko Lehtonen, Olli Löytty ja Petri Ruuska. Vastapaino, Tampere 2004b.
- Löytty, Olli: Kuka pelkää mustavalkoista miestä? Teoksessa Rajanylityksiä. Tutkimusreittejä toiseuden tuolle puolen. Toim. Olli Löytty. Gaudeamus, Helsinki 2005a.
- Löytty, Olli: Toiseus. Teoksessa Suomalainen vieraskirja. Kuinka käsitellä monikulttuurisuutta. Toim. Anna Rastas, Laura Huttunen & Olli Löytty. Vastapaino, Tampere 2005b.
- Massay, Doreen: Space, place and gender. Polity Press, Cambridge 2003 (1. p. 1994)
- McMahan, Eva M.; Rogers, Kim Lacy (toim.): Interactive oral history interviewing. Lawrence Erlbaum associates, Hillsdale, New Jersey 1994.
- Meyer, Michael: Between theory, method and politics: positioning of the approaches to CDA, teoksessa Methods of Critical Discourse Analysis, edited by Ruth Wodak and Michael Meyer. SAGE Publications, London – Thousand Oaks – New Delhi 2001.
- Mercer, Kobena: Reading racial fetishism: the photographs of Robert Mapplethorpe. Teoksessa: Visual Culture: The Reader. Toim. Jessica Evans & Stuart Hall. Sage Publications, London – Thousand Oaks – New Delhi 1999.
- Miles, Robert: Rasismi. Vastapaino, Tampere 1994.
- Miller, Carol T. & Major, Brenda: Coping with Stigma and Prejudice. Teoksessa The Social Psychology of Stigma. Toim. Todd F. Heatherton, Robert E. Kleck, Michelle R. Hebl & Jay G. Hull. The Guilford Press, New York – London 2000.
- Mulvey, Laura: Visual pleasure and narrative cinema. Teoksessa Visual Culture: The Reader. Toim. Jessica Evans & Stuart Hall. Sage Publications, London – Thousand Oaks – New Delhi 1999.
- Mäkelä, Klaus (toim.): Kvalitatiivisen aineiston analyysi ja tulkinta. Gaudeamus, Helsinki 1990.
- Nikanne, Urpo: Äidinkielen merkitys ihmiselle. Teoksessa Äidinkielen merkitykset. Toim. Ilona Herlin, Jyrki Kalliokoski, Lari Kotilainen & Tiina Onikki-Rantajääskö. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2002.

- Nkweto Simmons, Felly: *My Body, Myself: How Does a Black Woman Do Sociology?* Teoksessa *Feminist theory and the body. A reader.* Toim. Janet Price Margrit Shildrick. Edinburgh University Press, Edinburgh 1999.
- Oakes, Leigh: *Language and National Identity. Comparing France and Sweden.* John Benjamins Publishing Company, Amsterdam – Philadelphia 2001.
- Paasi, Anssi: Koulutus kansallisena projektina. ”Me” ja ”muut” suomalaisessa maantiedon oppikirjoissa. Teoksessa *Elävänä Euroopassa. Muuttuva suomalainen identiteetti.* Toim. Pertti Alasuutari & Petri Ruuska. Vastapaino, Tampere 1998.
- Pakkasvirta, Jussi & Saukkonen, Pasi (toim.): *Nationalismit.* Werner Söderström Osakeyhtiö, Helsinki 2004.
- Palin, Tutta: *Ruumis.* Teoksessa *Avainsanat. 10 askelta feministiseen tutkimukseen.* Toim. Anu Koivunen & Marianne Liljeström. Vastapaino, Tampere 2004 (2. painos, 1. p. 1996).
- Palmu, Tarja: *Suomalaisuus, isänmää ja äidinkieli.* Teoksessa *Suomineitonen hei! Kansallisuuden sukupuoli.* Toim. Tuula Gordon, Katri Komulainen & Kirsti Lempiäinen. Vastapaino, Tampere 2002.
- Peltonen, Matti: *Omakuvamme murroskohdat. Maisema ja kieli suomalaisuuskäsitysten perusaineiksina.* Teoksessa *Elävänä Euroopassa. Muuttuva suomalainen identiteetti.* Toim. Pertti Alasuutari & Petri Ruuska. Vastapaino, Tampere 1998.
- Pietikäinen, Sari; Dufva, Hannele & Laihiala-Kankainen, Sirkka: *Kieli, kulttuuri ja identiteetti – ääniä Suomenniemeltä.* Teoksessa *Moniääninen Suomi. Kieli kulttuuri ja identiteetti.* Toim. Sirkka Laihiala-Kankainen, Sari Pietikäinen ja Hannele Dufva. Soveltavan kielentutkimuksen keskus, Jyväskylän yliopisto 2002.
- Portes, Alejandro & Rumbaut, Rubén G.: *Legacies. The story of the immigrant second generation.* University of California press, Berkely – Los Angeles-London; Russell Sage Foundation, New York 2001
- Purkayastha, Bandana: *Negotiating Ethnicity. Second Generation South Asian Americans Traverse a Transnational World.* Rutgers University Press, New Brunswick 2005.
- Raj, Dhooleka Sarhadi: *Where are you from? Middle class migrants in the modern world.* University of California Press, Berkeley – Los Angeles – London 2003.
- Rantonen, Elia: *Musta Venus – rotu ja huoruus,* teoksessa *Taava Koskinen (toim.): Kurtisaaneista kunnian naisiin. Näkökulmia Huora-akatemiasta.* Yliopistopaino, Helsinki 1998.
- Rastas, Anna: *Miksi rasismien kokemuksista on niin vaikea puhua?* Teoksessa *Puhua vastaan ja vaieta. Neuvottelu kulttuurisista marginaaleista.* Toim. Arja Jokinen, Laura Huttunen & Anna Kulmala. Gaudeamus, Helsinki 2004.
- Rastas, Anna: *Rasismi.* Teoksessa *Suomalainen vieraskirja. Kuinka käsitellä monikulttuurisuutta.* Toim. Anna Rastas, Laura Huttunen & Olli Löytty. Vastapaino, Tampere 2005.
- Reinikainen, Marja-Riitta: *Vammaiset ruumiit – kehokulttuurin toiset.* Teoksessa *Ruumiita! Ruumiista, rumiillisuudesta, kehosta, kehollisuudesta.* Toim. Koikkalainen, Riitta. JYY julkaisusarja n:o 39, Jyväskylä 1996.
- Rose, Gillian: *Women and everyday spaces.* Teoksessa *Feminist theory and the body. A reader.* Toim. Janet Price Margrit Shildrick. Edinburgh University Press, Edinburgh 1999.
- Rossi, Leena-Maija: *Syötävän hyvät ”toiset”: etnisuus ja sukupuoli suomalaisessa mainonnassa.* Teoksessa *Leena Maija Rossi: Heterotehdas. Televisiomainonta sukupuolituotantona.* Gaudeamus, Helsinki 2003.
- Ruuska, Petri: *Toisen nahoissa ja vähän sanoissakin.* Teoksessa *Suomi toisin sanoen.* Toim. Mikko Lehtonen, Olli Löytty ja Petri Ruuska. Vastapaino, Tampere 2004.
- Ruuska, Petri: *Nationalismi. Kansallisen järjestyksen globaali kulttuuri ja arki.* Teoksessa *Suomalainen vieraskirja. Kuinka käsitellä monikulttuurisuutta.* Toim. Anna Rastas, Laura Huttunen & Olli Löytty. Vastapaino, Tampere 2005.
- Said, Edward W.: *Orientalism. Western conceptions of the orient.* Penguin Books, London 1995 (1. p. 1978).
- Saukkonen, Pasi: *Kansallinen identiteetti.* Teoksessa *Nationalismit.* Toim. Jussi Pakkasvirta & Pasi Saukkonen. Werner Söderström Osakeyhtiö, Helsinki 2004.
- Silverman, David: *Doing Qualitative Research. A Practical Handbook.* Sage Publications, London – Thousand Oaks – New Delhi 2002.
- Song, Miri: *Choosing Ethnic Identity.* Polity Press, Cambridge 2003.

- Suoninen, Eero: Kielen käytön vaihtelevuuden analysoiminen. Teoksessa Diskurssianalyysin aakkoset. Toim. Arja Jokinen, Kirsi Juhila ja Eero Suoninen. Vastapaino, Tampere 1993.
- Suoninen, Eero: Mistä on perheenäidit tehty? Haastattelupuheen analyysi. Teoksessa Diskurssianalyysin aakkoset. Toim. Arja Jokinen, Kirsi Juhila ja Eero Suoninen. Vastapaino, Tampere 1993.
- Tizard, Barbara: Black, White or Mixed Race? : Race & Racism in the Lives of Young People of Mixed Parentage. Routledge, London – New York 2001.
- Tolonen, Tarja: Suomalaisuus, tavallisuus ja sukupuoli nuorten näkemyksissä. Teoksessa Suomineitonen hei! Kansallisuuden sukupuoli. Toim. Tuula Gordon, Katri Komulainen & Kirsti Lempiäinen. Vastapaino, Tampere 2002.
- Valenius, Johanna: Undressing the Maid. Gender, Sexuality and the Body in the Construction of the Finnish Nation. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2004.
- Van Dijk, Teun A.: Communicating racism. Ethnic prejudice in thought and talk. Sage Publications, Newbury Park – London – New Delhi 1987.
- Varti, Riitta: Sir Vili –ilmiö, teoksessa Maarit Huhtaniemi (toim.): Kauniit ja rohkeat Filippiinat. Filippiiniläisnaiset meillä ja muualla. Yliopistopaino, Helsinki 1996.
- Wetherell, Margaret & Potter, Jonathan: Mapping the language of racism. Discourse and the legitimation of exploitation. Harvester Wheatsheaf, New York – London – Toronto – Sydney – Tokyo – Singapore 1992.
- Wiegman, Robyn: American Anatomies. Theorizing Race and Gender. Duke University Press, Durham and London 1995.
- Woodward, Kath: Questions of identity, teoksessa Questioning identity: gender, class, ethnicity. Toim. Kath Woodward. Routledge, London – New York 2004 (1. p. 2000).

Liitteet

Liite 1 Haastattellut naiset

(Pseudonyymi, ikä, syntymämaa, perhetausta):

Dyani, 29, Suomi, isä Sri Lankasta.

Emma, 18, Suomi, äiti Malesiasta.

Jonina, 21, Intia, adoptoitu.

Laura, 24, Bangladesh, adoptoitu.

Lilia, 24, Filippiinit, adoptoitu.

Marja, 30, Suomi, isä Bangladeshista.

Shila, 24, Intia, adoptoitu.

Ranja, 25, Intia, adoptoitu.

Liite 2

Marja

Haastattelu 10.10.2004. Haastateltavan työpaikka, Turku. Haastattelun nauhoitus sekä litteroitu versio tekijän hallussa.

- *Marja: No sen mä vain uskon et se tota se se mies joka oli ne kuvat ottanut niin alun perin niinku niin mä uskon et hän on henkisesti rasisti elikkä loppujenlopuks mä uskon sen et hän on niinku halunu tutustua ja saada minut tyttöystäväkseen ja ja se on ollu valtavan pitkä prosessi se on niinku kestäny vuosia et mä oon tutustunu häneen ja et se tilanne meni siihen et me alettiin seurustella et hän oli semmoinen hankala ihailija joka ilmestyy aina oven taa ja ikkunan taa ja katon päälle ja semmoinen vähän psykopaattimainen tyyppi kaikin puolin semmoinen seurailija mä muistan aikoinaan kun hänest yks ihminen sanoi mul kerran et mä olin politiikassa helvetin mä olin jossain vaiheessa aika paljon tossa valtakunnan SDP:n niinkun puoluepolitiikas siis SDP:n opiskelijois ja puolueen valtuustossakin olin se sanoi mul joskus et tota ooksä koskaan miettinyt et sä tekisit rikosilmoituksen tost tyypist et kannattais pohtia et ku se seuras mua kuin hai laivaa hän oli semmoisessa asemassa hän oli toimittaja MTV:llä hän pystyi esimerkiksi seuraamaan aina kun tuli he sai listat kokousosallistumisest ja aina kun hän näki et mä olin niis listois niin hän tuli sinne kokouspaikalle ja se oli niinku semmoista niinku jotain suurta et hän kaikille kailotti sitä et hän on ihastunu minuun et mä olen kaikein ihanin ja ihmeellisin tyyppi maailmassa ja sitä kesti kauan jotenkin niinku sillai et hän semmoisella olemalla muka minun suuri ihailijani tietysti hän ilmoitti et hän ihailee mun ulkomuotoa yli kaiken mutta myös-*

kin hän ihaili et mä olin semmoinen niin kuin hän sanoi et mä olin tavoite sinänsä naisena et hän halus niinku ton naisen semmost just semmost miten tämmöinen auervaara ihailee niin sehän ei oo mitään semmoist voi ku sä oot kivan näköinen sun kanssa on kiva jutella vaan sinä oot niinku kuningatar et se niinku immartelulla toinen ihminen niinku napataan niin mä oon tullu siihen tulokseen et loppujenlopuks hän on varmaan semmoinen ihminen joka on just tämmöinen mikä on mun mielest niin kun mä sanoinkin sul kun me puhelimessa juteltiin et rasismiin iljettävin muoto on semmoinen ulkomaalasiin tai ulkomaalaistaustasiin ulkomaalaisen näköisiin naisiin kohdistuvaa et ihaillaan sen ulkomuodon vuoksi mut oikeasti se lopullinen ajatus on se et et se jotenkin kun se on tummaihonen ihminen se on jotenkin niinku seksuaalisesti kiihottava se on semmoinen tyydytyksen väline ei ihminen sinänsä vaan se on koska se on aasialainen ja sillä on pienet luut niin se on kivannäköinen tai kun se on afrikkalainen ja ja sillä on semmoinen ja semmoinen takapuoli niin se on ihana tai kun se on lattari niin se on niinku semmoinen kun se tanssii se on niin seksikäs niinku tiedäksä tämmöinen et tai voinhan mä ajatella enhän mä voidaan ajatella kun se on niinku vaaleaverikkö nimenomaan tää verikkö niin se on semmoinen blondi iso vaalea niin mut semmoinen naisen et se on niinku sen rodun kautta se on ihan yht sama asia sit tumma rotu tai vaalea rotu niin jotenkin niinkun ajatellaan et sen naisen olemus on sen niinku sen rodun kautta sellainen joka on jollain tavalla sen miehen mielestä kiihottavaa niin se on mun mielest yks puoli et tämä ihminen minun elämäni tuli sen tähden et hänellä oli niinku tämmöinen stereotyyppinen käsitys mitä tumma nainen on tumman naisen kanssa pidettiin hitsin hauskaa niinku hän sinne lehteenkin sanoi et ”halusimme pitää vähän hauskaa ja räp-simme koko rullan”,

Liite 3

Emma

Haastattelu 26.05.2005. Cafe Java, Helsinki. Haastattelun nauhoitus sekä litteroitu versio tekijän hallussa.

- *S: oletko kokenut semmoista että miehet ovat kiinnostuneet sinusta eri tavalla koska niin kuin ihmiset sanovat että olet ”eksoottisen” näköinen*

Emma: voi olla että jotkut tosiaan on vähän semmoisia että tykkää tummista tytöistä ja suklaasilmistä ja emmä tiedä

- *S: oletko kohdannut sitten semmoista tai onko tullut vastaan*
- *Emma: no miten sen nyt ottaa ehkä joskus tullut jotain vastaan että on voinut päätellä että just näitten piirteiden takia niin pistänyt merkille mutta en mä yleensä pysähdy semmoisten ihmisten takia*
- *S: joo onko se yleensä hyvä vai huono asia vai mitä sä ajattelet*
- *Emma: kyl se joskus on imartelevaa mutta jos se menee yli et tulee vitsauksia tai tommoista niin en mä oikein semmoista katso hyvällä*
- *S: eli se on ollut sekä ihan mukavaa että loukkaavaa*
- *Emma: niin*

- *S: riippuu vähän tilanteesta varmaan*
- *Emma: joo riippuu tilanteesta just*
- *S: ylipäättään on niinku tullut vastaan että on erilainen kiinnostus kuin jos olisit ihan vaalea sinisilmäinen suomalainen*
- *Emma: voi olla että kyl se mä muistan oliko se just viime vuonna että mä kaverille tuli vappuna joku selittämään että musta just et tota yks poika tuli mä on kiinnostunut siitä sun aasialaisen näköisestä kaverista että joo kiitti ei emmä sit otanut siihen yhteyttä [nauru]*
- *S: ovatko sellaiset kommentit sun mielestäsi sopimattomia tai ovatko ne semmoisia että miksi aasialainen tai*
- *Emma: no mä tiesin että se on niinku italiafriikki tai semmoinen että se tykkää italialaisista ja opiskelee italiaa ja sit kai se on niinku yleensä kiinnostunut tommoisista tummista piirteistä*
- *S: mitä sä ajattelit siitä muuten, oliko se mielestäsi loukkaavaa vai imarrettavaa vai*
- *Emma: emmä tiedä ehkä se toisaalta just se että miks se halus tutustua muuhun ehkä mä en siitä syystä tykännyt että just mä mieluummin arvostan näitä sisäisiä piirteitä eikä näitä ulkoisia se enemmän oli loukkaus mutta ei se mikään vakavaa ollut*
- *S: onhan se ensimmäinen asia mikä pistää silmiin se ulkonäkö mutta on se jännää miten sinuun viitataan se sun aasialainen ystävä*
- *Emma: niin se oli kyl niinku kaveri oli kyl jotain siihen sanonut takas et emmä nyt muista tarkalleen mitä mutta*
- *S: mutta just semmoista eksotisointia semmoista sä olet kyllä kokenut*
- *Emma: joskus*
- *S: koetko sitä rasistiseksi omalla tavallaan tai*
- *Emma: se riippuu tilanteesta emmä yleensä ota siitä riippuu just kans tyypistä millä äänensävyllä se sanoo niin joskus ihmiset ottaa sen sillä tavalla ihan positiivisesti että se on hienoa että olet eksoottinen ja ton näköinen ja eksoottinen ja jotkut ottaa sen sit semmoisena negatiivisena erilaisuutena se ei oo kivaa sit*